

0 C 224

ALMANACH POLSKI

1934

224

WYDANY POD REDAKCJĄ
DR. ST. ARNOLDA

*Zbiory
Dr. Stanisława Arnolda*

WARSZAWA - 1935

WYDAWNICTWO

POLSKIEGO INSTYTUTU WSPÓŁPRACY Z ZAGRANICĄ

G 224

PAN.D. Akc. 2947/68
<http://rcin.org.pl>

- PAN
- UW

ALMANACH POLSKI

1934

WYDANY POD REDAKCJA
Prof. Dr. ST. ARNOLDA

WARSZAWA - 1935
WYDAWNICTWO
POLSKIEGO INSTYTUTU WSPÓŁPRACY Z ZAGRANICĄ

<http://rcin.org.pl>

Polska

ALMANACH POLSKI

1934

5

DRUKARNIA WSPÓLCZESNA, SP. Z O. O.
WARSZAWA, SZPITALNA 10

<http://rcin.org.pl>

PRZEDMOWA.

Inicjatywa wydania *Almanachu Polskiego* wyszła od Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Komunikacji. Od dawna dawał się odczuć brak dokładnego informatora o Polsce i jej dzisiejszem życiu i zarówno społeczeństwo polskie jak i cudzoziemcy, interesujący się naszym krajem, nie mogli otrzymać w tej dziedzinie w mniejszym lub większym zakresie wyczerpujących wiadomości.

Powyższe zadanie ma spełnić *Almanach Polski*, który oddajemy w ręce czytelników. Zawiera on dane i wiadomości statystyczne za rok 1934, przyczem założeniem Redakcji było, aby wszystkie artykuły podawały informacje w formie możliwie jak najbardziej zwięzłej, chcąc w ten sposób dać książkę stosunkowo niewielką, łatwo dostępną dla szerszego ogółu, a zawierającą jaknajwiększy zasób wiadomości. W doborze materiału kierowaliśmy się zasadą podawania informacji o sprawach zasadniczych (pozostawiając autorom artykułów, jako specjalistom w danym zakresie, bliższe ustalenie znaczenia omawianych spraw), zaś co do bliższych szczegółów — odsyłania czytelnika do opracowań monograficznych, podawanych na końcu każdego działu. Materiał statystyczny w miarę możliwości oparty został na danych z r. 1934; wyjątkowo tylko, z powodu trudności technicznych, podawaliśmy cyfry z lat ubiegłych.

Na specjalne wyjaśnienie zasługuje dział objęty nazwą „Kultura duchowa”. W dziale tym zawarte zostały dane dotyczące

szkolnictwa i nauki wyłącznie pod kątem widzenia dzisiejszego stanu organizacyjnego, z całkowitem pominięciem właściwej treści dorobku kulturalnego Polski i nazwisk luminarzy wiedzy. O ile chodzi o zagadnienie sztuki, to ograniczono się jedynie przy omawianiu zabytków i zbiorów artystycznych Polski do zwięzłego przedstawienia epok rozwoju historycznego architektury, rzeźby i malarstwa (aż do początków wieku XX-go). Z dziedziny literatury: wymieniono skład Polskiej Akademii Literatury i najwybitniejsze dzieła jej członków. Otrzymamy w ten sposób obraz nie jest oczywiście zupełnym obrazem dorobku i życia kulturalnego Polski, do czego zresztą wydawnictwo Almanachu zupełnie nie rości sobie pretensji. Brak miejsca, a przede wszystkim ogólny charakter wydawnictwa spowodował pominięcie szczegółowego omówienia spraw kulturalno-artystycznych; odnośne dane zainteresowany czytelnik znaleźć może w źródłach, wymienionych w dodatkach monograficznych.

W opracowaniu „Almanachu” wzięli udział: prof. dr. St. Arnold, b. sędzia red. W. Esterson, S. Greńkowski, kier. ref. G. U. S. dr. L. Grodzicki, mag. J. Gruszecka, A. Kalecka, mag. Z. Kamińska, współpr. Wojsk. Inst. Nauk kpt. Kozolubski, kier. sekcji Inst. Bad. Konj. L. Landau, mag. Z. Niedziałkowska, radca Min. Komun. dr. M. Orłowicz, mag. K. Perdzińska, ref. M. S. Z. S. Raczyński, mag. A. Roguska, mag. S. Szymkiewicz, red. W. Trojanowski, red. S. Włodarkiewicz, doc. dr. B. Zaborski, kier. oddziału Inst. Bad. Konj. J. Zagórski, dyr. P. I. W. z Z. J. Zycki.

Artykuły zostały sprawdzone i uzupełnione przez odpowiednich referentów ministerstw: Min. Spraw Wewn., Min. Spraw Zagr., Min. Skarbu, Min. Poczty i Telegrafu, Min. Opieki Społecznej, Min. Spraw Wojskowych, Min. Wyzn. Relig. i Oświecenia Publicznego, Min. Rolnictwa, Min. Komunikacji, Min. Przemysłu i Handlu oraz Min. Sprawiedliwości. Niezależnie od tego, wszystkie powyższe ministerstwa udzieliły współpracownikom „Almanachu” szeregu informacji i materiałów źródłowych; Redakcja niniejszem wyraża podziękowanie wyżej wspomnianym Urzędom za okazaną pomoc.

W najbliższym czasie ukaże się wydanie Almanachu Polskiego w językach: francuskim, niemieckim i angielskim.

Oddając do użytku czytelnika polskiego „Almanach” zdajemy sobie sprawę, iż, jako pierwsze wydawnictwo tego rodzaju, zawiera on szereg braków, które zostaną usunięte w następnych wydaniach książki; zamierzone jest wydawanie „Almanachu” corocznie, w nowym opracowaniu, zawierającym najświeższe wiadomości i materiały statystyczne. Z tego też względu Redakcja uprasza o wszelkie uwagi krytyczne, które umożliwią dokonanie pożądanых zmian i usunięcie błędów.

REDAKCJA
„ALMANACHU POLSKIEGO”

(—) Prof. dr. Stanisław Arnold

Warszawa w styczniu 1935 r.

SPIS RZECZY

	Str.
I. RYS HISTORYCZNY	1
II. WARUNKI GEOGRAFICZNE	
Położenie, granice i obszar Polski	12
Opis Polski	13
Ludność, narodowość, wyznanie, zawód, przyrost	20
Miasta	22
Porty	28
Uzdrowiska i zdrojowiska polskie	30
III. USTRÓJ PAŃSTWA.	
Ustrój polityczny: Prezydent, Rząd, Sejm, Senat	34
Śląsk	37
Gdańsk	39
Godła państwowe	41
IV. ORGANIZACJA PAŃSTWA, WOJSKOWOŚĆ, SĄDOWNICTWO	
Ogólna administracja Państwa	43
Służba Zagraniczna	50
Wojskowość	59
Sądownictwo	66
Praca, Opieka Społeczna i Zdrowie publiczne	71

V. KOMUNIKACJA I TURYSTYKA

Komunikacje lądowe, wodne i powietrzne	80
Pocza, Telegraf, Radjo	90
Turystyka, Tow. Turystyczne	95

VI. ŻYCIE GOSPODARCZE

Skarbowość	98
Rolnictwo	126
Przemysł i handel	136

VII. KULTURA DUCHOWA

Szkolnictwo	159
Instytucje naukowe i kulturalne	172
Administracja wyznaniowa, Władze kościelne	186

VIII. KULTURA FIZYCZNA

Wychowanie fizyczne	188
Sport	194
Ośrodki turystyczno-sportowe w Polsce	203

IX. PRASA

Agencje prasowe	206
Czasopisma periodyczne i prasa codzienna	208
Dodatek	214
Objaśnienia do mapy	216

I. RYS HISTORYCZNY.

Dzieje Polski zaczynają się stosunkowo późno. Cała historia Polski do X wieku, ściślej do 963 roku t. j. do chwili oficjalnego przejścia chrześcijaństwa, sprowadza się do szeregu legend świadczących swą pięknnością o poczuciu artystycznym polskiego ludu. A więc: baśń o księżniczce Wandzie, ginącej samobójczą śmiercią dla uniknięcia małżeństwa z wrogiem swej ziemi, o tyranie Popielu zjedzonym przez myszy, o gościnnym wieśniaku Piaście, obwołanym królem i t. p.

Nie znaczy to jednak, że ludy, które następnie stopiły się w naród polski znajdowały się poza obrębem wpływów cywilizowanych: ślady człowieka przedhistorycznego stojącego już na pewnym stosunkowo wysokim stopniu kultury, są na tych ziemiach zwłaszcza w okolicach Krakowa i na Pomorzu nie mniej dawne, niż w jaskiniach Francji. W I. tysiącleciu przed Chrystusem ziemie nad Wisłą wchodzą w żywy kontakt z światem śródziemnomorskim, głównie dzięki przebiegającym przez nie szlakom ku nadbałtyckim złożom bursztynu; geograf Ptolemeusz (II wiek po Chr.) wylicza nawet miasta leżące między Dunajem a zatoką Gdańską — jedno z nich — Calisia zachowało swą nazwę po dziś dzień (Kalisz). Chrześcijaństwo przeniknęło do słowian z nad Wisły i Warty już w IX wieku — św. Metody ochrzcił około 870 roku nieznanego z imienia „księcia Wiślan” (w dzisiejszej Małopolsce zachodniej). Późna konsolidacja państwowa tych plemion tłumaczy się ich pokojowym charakterem, zaobserwowanym już przez bizantyjskiego cesarza — historyka Maurycyego (koniec VI wieku) — tymczasem w epoce tej wojna stanowiła przeciwieństwo państwowego bytu. Do konsolidacji tej zmusiły je dopiero najazdy feudałów niemieckich, którzy, poczy-

nając od Karola Wielkiego, podbijają plemiona Słowiańszczyzny zachodniej docierając wreszcie do Odry. Dodajmy, że władcy owi, przy zaabsorbowaniu swych cesarzy sprawami włoskimi, pozbawieni wszelkiej kontroli dopuszczali się niesłychanych okrucieństw. Wreszcie książę najsilniejszego ze szczepów dorzeczna Warty, Polan (na pograniczu dzisiejszych województw Poznańskiego i Łódzkiego), władca szeregu szczepów aż po Karpaty i rzekę Bug, Mieszko I przyjmuje oficjalnie chrześcijaństwo, mające już wielu wyznawców między jego poddanymi, czynem tym wprowadzając swój lud do rodziny narodów kulturalnych. Za syna jego Bolesława Chrobrego (922—1025) Polska występuje w dziejach już jako potężne mocarstwo. Tak szybki rozwój wskazuje, że Polska przedchrześcijańska nie może być uważana za kraj barbarzyński, że musiała przejść przez długi okres społeczno-państwowego rozwoju. Bolesław Chrobry w kilku wojnach odpiera najazdy cesarzy niemieckich, przede wszystkim Henryka II; jednocześnie dokonywa on pochodu na Kijów, wezwany tam przez walczących o władzę książąt normandzkiej dynastji.

Już w tak odległych czasach występuje Polska jako państwo w pełni cywilizowane. Ewangelję szerzyli w niej mnisi czescy, francuscy, niemieccy, irlandcy; wśród rycerstwa Bolesława Chrobrego znaczny odsetek stanowili przybysze obcy, znęcani sławą wojenną i chojnością tego bohatera. Kontakt Polski z resztą świata cywilizowanego datuje się już z tych czasów i był już w nich bardzo żywy. Z książętami niemieckimi i Mieszko I. i Bolesław Chrobry, mimo wojen, pozostawali w zażyłych stosunkach. Mieszko I. po śmierci pierwszej swej żony księżniczki czeskiej Dąbrówki poślubił córkę margrafa saskiego. Bolesław Chrobry, mimo, że toczył z Niemcami tyle wojen, ożeniony był z księżniczką bawarską; syna swego ożenił z wnuczką cesarza Ottona II, córki zaś powydawał za niemieckich magnatów. Monarchowie ci chętnie sprowadzali przybyszów niemieckich do swego państwa, z cesarzami nawet utrzymywali stosunki bardzo bliskie, szanowani przez nich bardziej, niż jakikolwiek książę niemiecki, czy włoski. Otton III odwiedził Bolesława w jego stolicy Poznaniu, podejmowany serdecznie — nadał też swemu przyjacielowi tytuły patrycjusza i prokonsula rzymskiego. Rozwój społeczno-państwowy Polski odrazu szedł po tychże torach co i na całym Zachodzie już w XII w.; spotykamy się z istnieniem w niej stanów walczących o przywileje, z istnieniem arystokracji, duchowieństwa i rycer-

stwa, na tę że epokę przypada początek życia miejskiego. Polska w końcu XI wieku zakłócona została narówni z resztą Europy gwałtowną walką władzy świeckiej z duchowną; walka ta zakończyła się dla polskiego Henryka IV — Bolesława II Śmiałego prawnuka Bolesława Chrobrego równie tragicznie jak dla niemieckiego cesarza: pokonany i złożony z tronu umarł na wygnaniu. Od samego początku też polacy występują w dziejach jako apostowie chrześcijaństwa i cywilizacji na wschodzie Europy: już za Bolesława Chrobrego przyjaciel jego św. Wojciech ginie męczeńską śmiercią w czasie prac misjonarskich wśród barbarzyńskich Prusaków.

Wiek XII przynosi silne osłabienie państwowości polskiej na skutek tychże przyczyn co i na całym Zachodzie: nadmiernego wzrostu znaczenia kleru i arystokracji feudalnej. Bolesław Krzywousty (1102—1138) dla zapobieżenia swarom i walkom w rodzinie panującej podzielił państwo między czterech swych synów co wtrąciło je w chaos nieróżniący się niczem od opłakanego stanu ówczesnej Francji. Nieład ten nie hamował atoli kontaktu Polski z resztą Europy — w okresie wojen krzyżowych polacy brali w nich pewien udział, chociaż byli od niego przez papieża oficjalnie zwolnieni z powodu konieczności ciągłej obrony swej ziemi przed napadami pogan północnych.

Rozwojem umysłowym Polska dotrzymywała kroku Zachodowi: w okresie tym wydała ona znakomitego fizyka Witelona (Ciołek) z Krakowa; rozwija się w niej literatura łacińska (kronikarze: Wincenty Kadłubek, Gall-Anonim, Marcin Polak — kronika tego ostatniego. typowy zresztą okaz uczości średniowiecznej, stanowiła przez parę pokoleń podręcznik historii powszechnej dla całej Europy). Najbardziej atoli rzucający się w oczy dowód ścisłej przynależności Polski ówczesnej do Zachodu stanowi potężna do dziś dnia ilość zabytków architektury romańskiej i wczesno-gotyckiej (opactwo w Tyńcu i najstarsze kościoły Krakowa, etc.), znajdujących się w obfitości nawet na odległym od ośrodków ówczesnego życia państwowego Mazowszu.

Z rozprzężenia politycznego wyrwały Polskę najazdy tatarskie XIII wieku — wtedy to po raz pierwszy występuje ona jako wał obronny Europy od wschodu. Pierwszy z tych najazdów, Batuchana zdobywcy Rusi spustoszył (1241—1242) całe południe kraju aż po Odrę; w walce z tym strasznym najeźdźcą Polacy mieli małą pomoc od reszty Zachodu wtrąconego w zupełny chaos przez walkę papieża z cesarzem. Pod Lignicą

na Górnym Śląsku książę Bolesław Pobożny poległ bohaterską śmiercią. Wnuk Dżingis-chana odniósł wprawdzie pod Lignicą zwycięstwo dzięki użyciu swego rodzaju artylerji nieznanej jeszcze zachodniemu rycerstwu, mimo to okupił je takimi stratami, że cofnął się na Ruś skąd następcy jego stale trapił polskie pogranicze. Bolesław Pobożny i jego następcy uratowali zdeorganizowany Zachód od losu ówczesnej Rusi. Polacy, dominikanie krzewili chrześcijaństwo nawet w armji Batuchana. Niebezpieczeństwo tatarskie zmusiło polaków do skonsolidowania siły państwa, do uodpornienia go na zewnątrz.

Odnowicielem mocarstwa Bolesława Chrobrego stał się Władysław Łokietek (1306—1333). Trzykrotnie obalany z tronu przez najeźdźców sprowadzonych przez walczących o władzę książąt — ostateczne zwycięstwo zawdzięczał ogólnemu poparciu ludu. Jeszcze większą chwałą okrył się syn Władysława Kazimierz Wielki (1330—1370), ostatni z dynastji Mieszka I. Piastów — charakterystyczne, że jedynym królem, któremu polska tradycja nadała przydomek „Wielkiego“ był ów król zgoła nie wojowniczy, który nie stoczył ani jednej wojny a natomiast zasłynął jako prawodawca. Wydał zbiór praw t. zw. Statut Wiślicki w roku 1347, — obrońca ubogich, chłopów i mieszczan, energiczny i rozumny administrator po którym do dziś pozostały ogromne spichrze zbożowe w mieście noszącem dotąd jego imię — Kazimierz nad Wisłą. On też złamał samowolę świeckich i duchownych magnatów. Dynastja Piastów zawsze odznaczała się wysokim poziomem umysłowym — już syn Bolesława Chrobrego Mieszko II przewyższał wykształceniem większość współczesnych sobie władców, władał łaciną i greckim, syn jego Kazimierz I został przez współczesnych dla swej uczoności przezwany „Mniczem“; Kazimierz Wielki w roku 1364 założył w Krakowie Uniwersytet (akademję), najstarszy obok praskiego w tej części Europy.

Po bezpotomnej śmierci tego mądrego króla tron obejmuje jego siostrzeniec, węgierski król z dynastji Anjou, Ludwik Wielki (1370—1382), znakomity wojownik, wsławiony zwycięstwami na Bałkanach i we Włoszech; w Polsce uwiecznił swą pamięć wydaniem pierwszej u nas karty swobód dla szlachty t. zw. paktu koszyckiego (1374 rok). Po Ludwiku tron odziedziczyła córka jego Jadwiga, ogólnie czczona jako święta, z której panowaniem Polska wchodzi w okres najwyższej swej potęgi dzięki pokojowemu przyłączeniu do niej Litwy przez małżeństwo księcia litewskiego Jagiełły z Jadwigą.

Biczem Bożym dla Polski od początków XIV wieku stał się t. zw. zakon krzyżowy NMP. (Krzyżacy), sprowadzony przez samych książąt polskich (1225 rok) jako sprzymierzeniec w walce z najazdami barbarzyńskich plemion bałtyckich. Zakon ten, korzystając z osłabienia Polski i władzy cesarskiej w Niemczech przetrworzył się w pierwszorzędną potęgę militarno-finansową, z biegiem czasu stając się przytułkiem dla zubożałej szlachty niemieckiej, nabierając cech prawdziwego państwa rozbójniczego, zgarniającego pod swe sztandary awanturników z całego Zachodu nawet z Anglii i napastującego kogo się dało, a między innymi także i chrześcijańską Polskę. Szereg upomnień papieskich i cesarskich pod adresem rozpanoszonego i zwyrodniałego zakonu nie osiągnął żadnego skutku. Władysław Łokietek ukrocił Krzyżaków zadając im klęskę pod Płowcami w 1331 roku. Wówczas rozpoczęli oni najazdy na pogańską Litwę swymi metodami „nawracania” budząc tam powszechną nienawiść do chrześcijaństwa. Pozyskała ten napół dziki szczep dla kultury zachodniej dopiero Polska i to na drodze pokojowej. Mimo, że Litwini dawali się we znaki i Polsce już Łokietek rozpoczął politykę zbliżenia z nimi, żeniąc swego syna z córką księcia ich Gedymina, która przyjęła chrzest; wreszcie w roku 1386 najpotężniejszy z książąt litewskich Jagiełło, wnuk Gedymina poślubił Jadwigę, przyjmując katolickie imię Władysława, ogłaszając chrześcijaństwo za religię panującą w tym kraju, zarazem zaś obejmując tron Polski. Oba połączone narody zmiażdżyły niebezpieczeństwo krzyżackie, zadając armii zakonnej straszliwą klęskę pod Grunwaldem 15 lipca 1410 roku.

„Podbój” Litwy przez Polskę był jedynym w dziejach podbojem: nietylko książę litewski został królem Polski, ale aktem w Horodle (1413), szlachta polska uznała za równą sobie w przywilejach litewską, do tego czasu pozbawioną wszelkich praw wobec despotycznych książąt.

Małżeństwo Jadwigi z Jagiełłą i akt horodelski przyniosły chrześcijaństwu i cywilizacji europejskiej więcej korzyści, niż wszystkie wyprawy krzyżowe, posuwając granice Europy, aż po Dniepr i górną Wołgę; zarazem atoli na barki Polski spadł obowiązek obrony tych granic zwłaszcza, że polityka jej wobec Litwy skłoniła i szereg innych ziem ościennych do poddawania się pod władzę królów polskich. Syn Jagiełły Kazimierz Jagiellończyk (1444—1492) przywrócił Polsce dostęp do Bałtyku odcięty w początkach XIV wieku przez Krzyżaków; i to terytorjum obejmujące część dzisiejszego Pomorza i Prus

Wschodnich powróciło do Polski z woli własnych mieszkańców — szlachta i mieszczaństwo pruskie gnębione przez Krzyżaków powstały przeciwko ich tyranji, przywołując na pomoc Kazimierza, — charakterystyczne, że na czele dążeń do połączenia z Polską stanęli koloniści niemieccy. Nieco później podały się Polsce dobrowolnie północne posiadłości zakonu — Inflanty, zagrożone najazdem Moskwy. Gdy resztki zakonu przyjęły protestantyzm królowie polscy dozwolili ostatnim ich wielkim mistrzom na utworzenie księstw dziedzicznych: Prus t. zw. Książęcych (i Kurlandji) pozostających w luźnym stosunku lennym z Polską.

Starszy brat Kazimierza, Władysław III (1434—1444), powołany został na tron węgierski. Od tej chwili Polska staje się na kilka wieków obrończynią Europy przed najazdami tureckimi — przyjęła te role dobrowolnie nawet niezaczepiona przez Turków, lecz spiesząc z pomocą ginącemu Bizancjum i najeżdżanym Węgom. Władysław III „Warneńczyk” znalazł bohaterską śmierć w bitwie pod Warną z sułtanem Muradem II. Podobnie jak pomoc udzielona Węgom spowodowała długotrwałe wojny polsko tureckie, tak unja z Litwą wciągnęła ją w równie długotrwałe zapasy z despotycznym caratem Maskwy.

Wiek XV jest okresem rozwoju świetności Polski: w wojnach z Moskwą i Tatarami granice Rzplitej zostają posunięte do Morza Czarnego. Od Zachodu panuje spokój, sprzyjający wspaniałemu rozkwitowi gospodarczemu: Gdańsk staje się największym portem eksportowym zboża.

Powaga polityczna Polski w świecie wzrasta — synowie Kazimierza Jagiellończyka zasiadają na tronach węgierskim i czeskim.

Złoty wiek XVI zastaje Polskę u szczytu potęgi, a ostatni dwaj królowie rodu Jagiellonów, Zygmunt I Stary (1506—1548) i Zygmunt August (1548—1572) panują w okresie największego rozkwitu państwa tak pod względem jego powagi zewnętrznej, jak rozwoju ekonomicznego i kulturalnego.

W wiekach XV — XVI, swobody obywatelskie w Polsce wzrastają do maksimum. Rzeczpospolita wyprzedziła Europę pod względem urządzeń politycznych, a szereg wolności osobistych obowiązujących od wieków w Rzeczypospolitej był tak daleko posunięty, że i dziś wydaje nam się nie do zrealizowania, nawet przy obecnym stopniu cywilizacji i stanie urządzeń

państwowych. Prawo odpowiadające angielskiemu „Habeas Corpus Act” wprowadził jeszcze Jagiełło (1433).

Po wygaśnięciu dynastji Jagiellonów uprawnienia obywatelskie szlachty wzrastają ze szkodą dla władzy centralnej państwa: odtąd królowie zostają powoływani na tron drogą wyborów (elekcji).

Pierwszym królem wybranym tą drogą był Henryk Waleczusz, późniejszy Henryk III francuski. Po nim tron objął Stefan Batory (1575—1586), narodowy bohater, znakomity wódz, który wslawił Polskę zwycięstwami nad carem Iwanem Groźnym, a wewnątrz państwa potrafił utrzymać powagę władzy monarszej.

Po przedwczesnej śmierci Batorego, na tron powołany został Zygmunt III Waza (1587 — 1632), który, dzięki uleganiu wpływom obcym nie umiał poprowadzić Polski w dalszym ciągu po jej linii rozwojowej i nie wykorzystał tak sprzyjających sytuacji, jak możność obsadzenia tronu moskiewskiego.

Syn Zygmunta III, Władysław IV (1632—1648) wielu rysami charakteru przypomina króla francuskiego Henryka IV — był uzdolnionym wojownikiem, zwycięzcą Moskwy, twórcą daleko idącego planu przeciwstawienia się i obalenia potęgi tureckiej. Jednocześnie dążył do wzmocnienia władzy centralnej, stawał w obronie chłopów przed uciskiem szlachty i w obronie napastowanych protestantów. Śmierć tego znakomitego monarchy zbiegła się z początkiem katastrofy Rzeczypospolitej.

Błędna polityka magnatów polskich na kresach wschodnich, doprowadziła do buntów chłopskich, wygrywanych umiejętnie na szkodę Polski przez Moskwę.

Nie miała dostatecznej organizacji Rzeczpospolita, by przeciwstawić się tym ruchom wewnętrznym i najazdom zewnętrznym ze strony Moskwy i Szwecji, które zawładnęły krajem, zmuszając do opuszczenia Polski, króla Jana Kazimierza (1648—1667).

Jednakże skłócona szlachta zdobywa się na potężny wysiłek i pod wodzą bohaterskiego wodza, Stefana Czarnieckiego odparła zwycięsko wrogów.

Mimo klęsk Polska pełniła nadal z chwałą swą misję obrońcy Europy przed Wschodem. W roku 1683 gdy pół milionowa armja turecka obległa Wiedeń, napelniając cały świat chrześcijański przerażeniem, nuncjusz papieski Pallavicini i am-

basador cesarski hr. Waldeck, dnia piątego sierpnia tegoż roku, upadli do nóg królowi polskiemu w jego rezydencji pod Warszawą, Wilanowie, wołając: „Królu ratuj Wiedeń, ratuj chrześcijaństwo!”. Pomimo niezbyt przyjaznych stosunków z cesarstwem, Jana III, sprzyjającego raczej Ludwikowi XIV, monarcha ów, wslawiony szeregiem zwycięstw nad armją paryższacha, (między innymi rozbił samego Mahometa IV pod Chocimem w roku 1672), nie wahał się ani chwili: nie upłynął miesiąc, a dwadzieścia dwa tysiące odsiecz z królem polskim na czele rozgromiło olbrzymią armję barbarzyńców, wdzierającą się już do środka stolicy cesarstwa. Bitwa ta, jak powiada vicehrabia D'Abernon, „była jednym z tych wydarzeń, w których Polska wywalczyła bezpieczeństwo całej Europie... Jan Sobieski w pełni zasłużył sobie wdzięczność tych wszystkich, którzy pragną utrzymania cywilizacji europejskiej”.

W wieku XVIII rozpoczyna się w Polsce potężny ruch ku zreformowaniu państwa, uodpornieniu go na zewnątrz, jednocześnie zaś ku podniesieniu kultury umysłowej narodu, silnie obniżonej na skutek długotrwałych i niszczących najazdów.

Owoce tych wysiłków była reforma z roku 1791, Konstytucja Trzeciego Maja, która wzmocniła centralną władzę państwową, kładąc zarazem podwaliny pod równouprawnienie ze szlachtą stanu trzeciego. Jednakże wszystkim tym dążeniom i pracom położyła kres przemoc państw ościennych: Rosji, Prus i Austrii; wzmocnienie państwowości polskiej stawiałoby nieprzebytą tamę dla ich dążeń zaborczych, stąd też państwa te przede wszystkim Rosja, już od czasów Piotra Wielkiego, bezustannie knuły spiski i zamachy na całość i samą niepodległość Rzeczypospolitej Polskiej. Wybór na tron polski szlachetnego i rozumnego Stanisława Leszczyńskiego (1733), spowodował inwazję armji carowej Anny, która wygnawszy prawowitego króla osadziła na jego tronie niedołęznego księcia saskiego Augusta III. Fryderyk Wielki, dla dezorganizowania życia państwowego Polski, nie cofał się nawet przed masowem fałszowaniem polskiej monety, zaś Katarzyna II wywołała sztucznie powstanie chłopskie na Ukrainie przy pomocy prowokatorów. Gruntowne przysłapienie Polski do reformy wewnętrznej stało się hasłem dla tych państw do jej trzykrotnego rozbioru, któremu za pretekst posłużyły tarcia wewnętrzne.

Ze upadek Polski był wynikiem jedynie mechanicznej przemocy, świadczy bohaterki opór jaki go poprzedził. Patrjoci

polscy szukali oparcia w Europie zachodniej. Wielki ich związek powstały w roku 1769 dla obrony kraju przed Rosją t. zw. konfederacja barska, opierał się na przymierzu z Francją. W szeregach jego walczył szereg francuzów, jak późniejszy bohater z pod Valmy, Dumouriez. Nieco później wielu polaków znalazło się w szeregach armji powstańczej, walczącej o wolność Stanów Zjednoczonych; w walce tej znalazł śmierć jeden z najwybitniejszych wodzów konfederacji barskiej, Kazimierz Pułaski. Jednym z tych polaków, powstańców amerykańskich, był Tadeusz Kościuszko, znakomity inżynier wojskowy, a zarazem myśliciel.

Powróciwszy do kraju stał się wodzem swego narodu w walce o ocalenie niepodległego bytu. Do walki tej powołał nietylko szlachtę, ale i lud wiejski, dotychczas zupełnie nie biorący udziału w życiu publicznem; nazwisko jego później przez cały wiek XIX stanowiło sztandar dla całego polskiego obozu patriotycznego, łączącego swe dążności do odbudowy niepodległego państwa z hasłami nowożytnej demokracji. Patriotyci polscy końca XVIII wieku ulegli dopiero olbrzymiej przewadze militarnej Rosji, występującej z niebывалем okrucieństwem: przy zdobyciu przedmieścia Warszawy, Pragi (1794): wódz rosyjski Suworow rozkazał wymordować dwadzieścia tysięcy jej bezbronnych mieszkańców.

Polska ówczesna budziła ogólny szacunek i sympatię wśród elity ideowej Europy: o liberalnych jej instytucjach z wielkiem uznaniem pisał Rousseau. Kościuszko cieszył się taką czcią, że gdy został wtrącony przez Katarzynę Wielką do więzienia, syn jej, po wstąpieniu na tron, darował mu wolność, a nawet obdarzył dobrami ziemskimi, których Kościuszko nie przyjął.

Upadek Polski spowodowany został czynnikami zewnętrznymi — upadło jedynie państwo, naród tymczasem żył dalej, kultura jego rozwijała się, literatura znalazła w utracie samodzielności politycznej nowy bodziec do tem energiczniejszej twórczości, całe zaś społeczeństwo kontynuowało prace ostatnich pokoleń przedrozbiorowych w dziedzinie wytworzenia nowożytnych pojęć o państwie. Okres porozbiorowy w dziejach Polski (1795 — 1918), stanowi nieprzerwane pasmo walk uciemzonego narodu o swe prawo do samodzielnego bytu. Natychmiast po rozbiorach (1797 rok), resztki armji polskiej z gen. Henrykiem Dąbrowskim na czele emigrują do Francji i Włoch, tworząc ochotnicze formacje w łonie armji Napoleona — ten ostatni zawsze uważał pola-

ków za jedną z najwartościowszych części swej armji, z nich też składała się straż przyboczna cesarza. Po rozgromieniu Prus, Napoleon utworzył z drobnej części ziem dawnej Polski t. zw. Księstwo Warszawskie, które w ciągu swego krótkiego bytu (1807—1815), chlubnie kontynuowało tradycje państwowe dawnej Polski — przeprowadziło na swych ziemiach nowożytny system administracji oparty na francuskich wzorach i przystąpiło do uregulowania kwestji włościańskiej oraz do recepcji rewolucyjnego, napoleońskiego prawa cywilnego.

Po nowym rozbiórce Polski na kongresie wiedeńskim, państwa zaborcze podzieliły pomiędzy siebie ziemie polskie. — Carowi moskiewskiemu przypadła w udziale Warszawa i tytuł „Króla Polskiego”.

Walka o wolność toczyła się dalej. Królestwo Kongresowe utrzymywało własne wojsko. W roku 1830, car Mikołaj I, zamierzał wysłać tą armję przeciwko walczącym o niepodległość Belgom. Wieść o tem wywołała 29 listopada 1830 r. bunt wojska przeciwko najeźdźcy i ogólne powstanie kraju. Powstanie Listopadowe ocaliło Belgię przed najazdem barbarzyńców, jednakże nie odniosło zwycięstwa. Klęska wojsk polskich, które uległy przeważającym siłom spowodowała w konsekwencji odebranie Królestwu Kongresowemu nawet pozorów wolności.

Przeważająca liczba elity umysłowej Polski zmuszona była szukać schronienia na emigracji, gdzie organizowano związki dalszej walki o niezawisłość.

Wiosna ludów — rok 1848 był rokiem nowego orężnego protestu przeciwko niewoli.

W roku 1863 i 1864 Polacy zaboru rosyjskiego raz jeszcze chwycili za broń, i tym razem powstanie zakończyło się klęską.

Ruch niepodległościowy nie zamierał jednak i w pierwszych latach XX stulecia znalazł swego przywódcę w Marszałku Józefie Piłsudskim, który w latach 1905—1906 stał na czele powstania niepodległościowego w zaborze rosyjskim, przyczem usiłował nawiązać kontakt z rządem japońskim, celem wspólnej walki z caratem, co jednak nie dało pozytywnych rezultatów głównie z powodu odległości między obu krajami. Wówczas Piłsudski, który posiadał niepospolitą wiedzę militarną, na parę już lat przed Wielką Wojną, przystępuje do tworzenia związków polskiej siły zbrojnej, gdy zaś na skutek wojny światowej Polska odzyskuje był niepodległy, staje jako pierwszy, jedno-

myślnie obrany Naczelnik, odrodzonego państwa, na czele armji, której kadry stanowili starzy jego współpracownicy, wreszcie zaś odnosi w roku 1920 wiekopomne zwycięstwo nad armją sowietów, zagrażającą nietylko Polsce, ale i całemu Zachodowi. Bitwa ta, jak pisze cytowany już wicehrabia D'Abbernon „rzec można śmiało wybawiła środkową, a częściowo i zachodnią Europę od wywrotowego niebezpieczeństwa, t. j. od fanatycznej tyranji Sowieców” — angielski autor nie waha się przed porównaniem jej do zwycięstwa Karola Martela nad Saracenami.

Po roku 1926, który jest punktem wyjściowym dla konsolidacji stosunków wewnętrznych, pod hasłem oparcia się o grunt państwowy i przeciwstawienia się partyjnictwu, wnoszącemu rozbić i niezgodę sił społecznych, oraz brakowi ciągłości w linii wytycznej kierownictwa nawy państwowej — rozpoczyna się nowy okres w rozwoju państwowości polskiej.

W skonsolidowanych ramach umożliwiona została praca nad polepszaniem stosunków we wszystkich dziedzinach życia państwowo-społecznego.

W ciągu ostatnich lat prowadzone były prace nad reformą Konstytucji. Nowy projekt Konstytucji, idącej w kierunku wzmocnienia władzy Głowy Państwa i ustalenia obowiązków jednostki wobec ogółu został przyjęty przez Sejm R. P. dn. 26. I. 1934 r. i stanowi obecnie przedmiot dyskusji ciał ustawodawczych.

BIBLIOGRAFJA.

Michał Bobrzyński: Dzieje Polski, 1927. — Józef Szujski: Dzieje Polski, 1862; Polska, jej dzieje i kultura. Wyd. zbior. 1930 r.

II. WARUNKI GEOGRAFICZNE.

1. POŁOŻENIE, GRANICE I OBSZAR POLSKI.

Polska odgranicza Europę zachodnią od wschodniej. Łąd zachodniej Europy naprzemian zwęża się i rozszerza. Pierwsze (licząc od zachodu) zwężenie — przesmyk, a raczej pomost międzymorski, całkowicie opanowała Francja. Następnego (ku wschodowi) zwężenia doznaje Europa między morzami, omywającymi Jutlandję, a temi odnogami morza Śródziemnego, które z obu stron otaczają półwysep Apeniński. Międzymorze to opanować usiłuje w ciągu tysiąclecia ze zmiennem szczęściem naród niemiecki. Dalej na wschód leży ostatnie zwężenie międzymorskie łądu Europy między Bałtykiem a morzem Czarnem. Przez pomost ten prowadzą naturalne drogi, łączące oba morza, nie dzieli go natomiast żadna przeszkoda naturalna. W ciągu wieków Polska opanowywała wielkie połacie ziemi na tem międzymorzu, w latach zaś 1466—1475 zajmowała je sama jedna, sięgając „od morza do morza”. Dziś pomost ten zajmują dwa zaprzyjaźnione państwa: Polska i Rumunja.

Od południa Polska oparta jest o wał Karpat, który odgranicza ją od Czechosłowacji, od północy — na wąskiej przestrzeni Polska dociera do morza Bałtyckiego, na znacznie szerszym zaś odcinku północna granica Polski opiera się o pas morenowych pagórków pojezierza. Pozostałe granice Polski przebiegają przez tereny otwarte, przeważnie równinne i nizinne.

Długość granic Polski z poszczególnymi państwami przedstawia się jak następuje:

granica z Niemcami	1912 km. — 35%;
„ z Z. S. S. R.	1412 km. — 25%;
„ z Czechosłowacją	984 km. — 18%;
„ z Litwą	507 km. — 9%;
„ z Rumunją	349 km. — 6%;
„ morska	140 km. — 2½%;
„ z W. M. Gdańskiem	121 km. — 2%;
„ z Łotwą	109 km. — 2%.

Ogólna długość granic Polski wynosi zatem 5534 km, a powierzchnia Państwa liczy 388.600 km² (w połowie XVII wieku powierzchnia Polski przekraczała 1 milion km²). Na 1 km granicy wypada przeto w Polsce 72 km² powierzchni, gdy w Rumunji — aż 133 km², a w Czechosłowacji — tylko 42 km². Udział granicy morskiej w stosunku do całkowitej długości granicy wynosi tylko 2,5%. Wzdłuż wybrzeża ciągnie się strefa wód terytorjalnych polskich (około 750 km² powierzchni), oraz wody pasa przyległego. Obie te strefy mają po 5,5 km szerokości. Ponadto zatoka Pucka tworzy polskie wody wewnętrzne.

Rozciągłość Polski z połud. na półn. wynosi 8°07', co odpowiada 903 km — od 47°44' do 55°51'; a z zach. na wsch. — 12°35', co odp. 864 km (na równol. 52°) od 15°47' do 28°22' dług. wsch. od Greenwich.

2. OPIS POLSKI.

A. UKSZTAŁTOWANIE POWIERZCHNI. Polska jest krainą przeważnie nizinną o spokojnem urzeźbieniu powierzchni. Średnie wzniesienie Polski wynosi 223 m n. poz. morza. 96% powierzchni Polski leży niżej, niż na 500 m n.p.m., 87% nie osiąga 300 m, a 38% — nawet 150 m. wzniesienia n. poz. morza. Pomimo braku silniejszych kontrastów na obszarze Polski dadzą się wyróżnić rejony, różniące się ukształtowaniem powierzchni. Typy krajobrazów naturalnych ułożyły się w Polsce w strefy równoleżnikowe. Na strefy te składają się: pas gór Karpackich, zakłębłość brzozy Podkarpackiej, pas wyżyn Południowych, oraz niż Polski, w którym środkową zakłębłość południkową tworzy pas Wielkich Pradolin, na północy zaś element symetryczny z Karpatami tworzy pas pojezierzy.

Do Polski należy tylko północna część wielkiego łuku Karpackiego. Jest to górotwór geologicznie młody (wieku alpejskiego), zbudowany przeważnie z mało odpornych łupków i piaskowców fliszowych. Tylko Tatry, Pieniny i masyw Marmaroski są zbudowane z materiałów niefliszowych i wyróżniają się odrębną rzeźbą. Najwyższy szczyt Tatr w granicach Polski, Rysy, wznosi się do ok. 2500 m npm., wapienne zaś pasma Skałek, do którego należą Pieniny, osiągają zaledwie 1283 m. Karpaty fliszowe dzielą się wzdłuż na dwie strefy: wyższym jest pas Beskidowy (szczyt w Karpatach zach. — Babia Góra 1725 m, a we wschodnich — Howerla 2058 m) oraz zewnętrzny, niższy pas Pogórza (350—600 m).

Pas wyżyn południowych składa się z wyżyny Śląsko-Małopolskiej (od granicy niemieckiej do przełomu Wisły pod Puławami) oraz płyty Czarnomorskiej. W skład wyżyny Śląsko-Małopolskiej wchodzi falista wyżyna Śląska (kulminacja — 382 m), kryjąca w sobie wielkie bogactwa mineralne, wapienne pasmo Jury Krakowsko-Częstochowskiej (do 500 m npm.) z licznymi jaskiniami, niecka rz. Nidy oraz góry Świętokrzyskie (szczyt ich, Łysa Góra, wznosi się do 611 m npm.). Są to stare góry, złożone z szeregu równoległych grzbietów podłużnych, łagodnie opadających na boki. W skład wyżyny Czarnomorskiej wchodzi zbudowane z marglu kredowego i in. płyty: Lubelska i Wołyńska oraz znacznie starsza płyta Podolska i wał Rostocza. Płyta Podolska opada stromą i wysoką (do 200 m) krawędzią ku północy.

Na północ od Wyżu rozłożył się obszerny niż Polski. W sąsiedztwie Wyżu falista i urozmaicona, staje się rzeźba Niżu monotonna bliżej środka kraju, w strefie zwanej pasem Wielkich Dolin lub Pradolin. Są to niemal idealne równiny: Wielkopolska i Mazowiecka (90 do 130 m npm.) oraz oddzielona od nich tylko lekką wypukłością Podlasia — wielka, zabagniona niecka Polesia. Jedynym niemal urozmaiceniem tych regionów są masowo występujące, szczególnie w dolinach rzek, półksiężycowate wydmy piaszczyste (do 30 m wys. wzg.) i kamieniste pagórki moren czołowych.

Najbardziej na północ wysuniętą strefę Polski stanowi szeroki pas krain jeziernych, silnie urozmaicony mnóstwem wzgórz morenowych i drobnych ale gęsto rozsianych pagórków, gęsto przeszyty jeziorami. Najgłębszym z jezior Polski jest jez. Hańcza na Suwalszczyźnie (108 m głęb.), największym

natomiast — Narocz (80 km² powierzchni) na Wileńszczyźnie. Równoleżnikowo przez strefę krain jeziernych przebiega pas właściwych pojezierzy. Jest to zarazem pas najwyższych wzniesień (najwyższy punkt Pomorza — góra Wieżyca wznosi się do 331 m n.p.m.), biegnący równolegle do północnych granic Polski.

Terytorjum Polski stanowi pewnego rodzaju indywidualność geograficzną. Głównymi jego cechami są: pasowość ukształtowania powierzchni i wynikająca stąd symetria w kierunku równoleżnikowym oraz — przejściowość. Zaznaczyć należy, że szereg cech, dotyczących krajobrazu i ludności, występujących w Europie zachodniej kres swego zasięgu w kierunku wschodnim znajduje w Polsce.

B. BUDOWA GEOLOGICZNA. Budowa geologiczna Europy Wschodniej jest dość jednostajna. Jest to rozległa płyta, silnie spękana i lekko sfałdowana. Natomiast Europa zachodnia zbudowana jest przeważnie z terenów, silnie sfałdowanych w geologicznie odległych czasach kaledońskich i hercyńskich, ale przede wszystkim w okresie alpejskich fałdowań górotwórczych. W obszarze Polski stykają się oba typy budowy geologicznej: wschodnio- i zachodnioeuropejski, fałdowy i płytowy. Strefa ich styczności przebiega przez środek Polski z północno-zachodu na południo-wschód, mniej więcej równolegle do środkowego odcinka Wisły.

C. KLIMAT. Klimat Europy zachodniej pozostaje przeważnie pod wpływami oceanicznymi, wschodnia zaś część Europy odznacza się wybitnym kontynentalizmem. Klimat polski nie jest ani oceanicznym ani kontynentalnym. Ma on właściwości obu, tworząc pewien typ klimatu przejściowego, wyróżnionego nawet przez naukę w specjalny klimat polski.

Pod względem cieplnym jest Polska uprzywilejowana, albowiem średnia temperatura zimy jest o kilka stopni wyższa (szczególniej na zachodzie) niżby wynikało z położenia Polski (48°—56° półn. szer. geogr.) Na Śląsku i wybrzeżu morskiem średnia temperatura stycznia wynosi ok. —1°, natomiast nad Dźwiiną — 16°. Średnia temperatura lipca pozostaje w granicach od +17° (na wybrzeżu morza) i +18° na Wileńszczyźnie do +21° (w części Podola). Najmniejsze amplitudy termiczne (różnice między średnimi miesięcznymi stycznią i lipca) wypadają na wybrzeżu morskiem (18°) oraz nad granicą zachodnią (ok. 20°), największe zaś, wynoszące około 25°, spotykamy na

wschodniej granicy Polski. Z zach. na wsch. wzrasta w Polsce kontynentalizm klimatu.

Opady atmosferyczne są w Polsce rozmieszczone nierównomiernie. Najsuchszym jest czworokąt, położony między Tczewem, Poznaniem, Łodzią a Łomżą. Obszar ten otrzymuje mniej, niż 500 mm opadu rocznie. Najwilgotniejsze są Karpaty, spada tu bowiem ponad 800 mm wody, w zach. zaś ich części opad osiąga nawet 1.300 mm rocznie. Znaczna część opadów, szczególnie w górach i na wschodzie kraju spada w postaci śniegu. Opady są w Polsce rozłożone na wszystkie pory roku, maksimum ich jednak wypada w lecie; zdarzają się wówczas wielkie ulewy. Największa natomiast ilość dni z opadem przypada w zimowym półroczu: bywają to zwykle drobne, lecz długotrwałe deszcze. Najbardziej pogodnym jest Podkarpacie i Podole, najpochmurniejszą zaś — Wileńszczyzna.

Wiosna nadchodzi do Polski z zach. i płd.-zach. i posuwa się powoli na półn.-wsch. Jesień posuwa się w kierunku przeciwnym. Wskutek tego okres wegetacyjny trwa znacznie dłużej na zach. i płd. zach. kraju, niż w półn. wsch. części Polski (ok. miesiąca różnicy). Oczywiście odbija się to silnie na szacie roślinnej i na rolnictwie kraju.

Obszar Polski dzieli się na kilka drobniejszych regionów klimatycznych, przyczem klimaty gór przeciwstawiają się klimatom pozostałych części kraju. Karpaty charakteryzują się zimnym latem, obfitością opadów atmosferycznych i krótkością okresu wegetacyjnego. Na obszarze Nizy wyróżnia się klimat pojezierzy—nieco chłodniejszy i wilgotniejszy od otaczających, klimat wybrzeża o cechach klimatu morskiego oraz surowszy, niż w reszcie kraju, klimat Wileńszczyzny o ostrych zimach, krótszym okresie wegetacyjnym i silniejszym zachmurzeniu. Na Podolu dadzą się zauważyć wpływy klimatu nadczarnomorskiego.

D. HYDROGRAFJA. Terytorjum Polski należy do zlewisk dwóch mórz. 75% całej powierzchni przypada na zlewisko Bałtyku, reszta zaś (25%) — morza Czarnego. Prawie połowa powierzchni Polski (46%) przypada na dorzecze Wisły. Długość tej głównej rzeki Polski wynosi 1.092 km, z czego w obrębie Polski znajduje się 1.027 km. Najważniejszymi prawymi dopływami Wisły są: Dunajec, San, Bug z Narwią, Wkra i Drwęca, a z lewych: Przemsza, Pilica, Bzura i Brda. Półn.-wsch. część Polski należy do dorzecza

Niemna (13% powierzchni). Z og. długości 992 km w obrębie Polski znajduje się 407 km Niemna. Z lewej str. wpada do tej rzeki m. in. Szczara, z prawej zaś—Wilia. Na samym pograniczu z Łotwą niewielki obszar (prawie 3% powierz.) odwadnia **Dźwina** (całkow. długość rzeki — 830 km, z czego 90 km przypada na polski odcinek graniczny). Jedynym jej ważniejszym dopływem w Polsce jest Dżisna. Dorzecze drobnych rzeczek, wpadających wprost do Bałtyku (Reda i inne) obejmuje zaledwie 0,5% powierzchni Polski. Zachodnia część Polski odwadniana jest do **Odry** (12% pow.). Należą tu: **Warta** (dług. 752 km — z czego w Polsce — 626 km), z **Prosna** i **Notecią** oraz **Obra**.

Do zlewiska m. Czarnego należy dopływ **Dniepru—Prypeć** (16% powierzchni; całk. długość rzeki — 650 km, w Polsce — 315 km), która stanowi oś niecki Polesia. Ważniejsze dopływy otrzymuje Prypeć z południa: Są to **Styr** i **Horyń** ze **Słuczą**. Połudn.-wsch. część Polski tworzy górną partię dorzecza **Dniestru** (8% pow. Polski; całk. dług. rzeki — 1.305 km, z czego na Polskę przypada 495 km.). Rzeka ta posiada szereg równoległe płynących dopływów podolskich, jak **Seret**, **Strypa** i graniczny **Zbrucz**. Wreszcie w dorzeczu Dunaju leży zaledwie 1,5% powierzchni Polski (dorzecza **Prutu** i **Orawy**).

Charakterystyczną cechą polskiej sieci rzecznej stanowi asymetria dorzeczy. Długość prawych dopływów i powierzchnia, którą odwadniają, przewyższa wyraźnie te same elementy u dorzeczy lewych.

Niezmiernie charakterystycznym jest również powiązanie dolin dorzeczy różnych rzek w jednolitą sieć, pochodzącą jeszcze z czasów dyluwialnych (lodowcowych). W związku z tem prawe dorzecza swemi częściami źródłowemi bezpośrednio podchodzą pod główną rzekę sąsiedniego dorzecza. W ten sposób obszar Polski wraz z najbliższymi terenami sąsiednimi związany jest w jednolitą całość systemem rzek i ich dopływów. Ta spójność hydrograficzna daje naturalne podstawy do dobrej sieci dróg wodnych. Układ rzek i dolin oddawna wyznaczał kierunki, które posiadały osadnictwo.

W południowej i zachodniej części Polski rzeki są pokryte lodem przez półtora miesiąca rocznie, w środkowej — przez dwa do trzech miesięcy, a w północno-wschodniej — nawet przez cztery miesiące. Na wiosnę wskutek roztopów rzeki ruszają najpierw na południu, powodując często powodzie. Powodzie, czasami nawet katastrofalne, zdarzają się i w lecie,

w związku z topnieniem śniegów w górach. Poza tem w letniej połowie roku brak opadów powoduje nieraz wielkie spłytenie rzek. Tak kapryśne wodostany polskich rzek w wielkim stopniu utrudniają żeglugę.

E. GLEBY. Pod względem glebowym Polska należy do północno-europejskiej strefy bielie. Zalegają one przeważnie na wysoczyznach dyluwjalnych (wraz ze szczykami), podczas gdy dna dolin i niecek najczęściej wypełniają nieurodzajne piaski i torfy, a niekiedy żyzne mady i namuły. Natomiast wyżyny południowej Polski oraz Podkarpacie są w znacznej mierze przykryte bardzo urodzajnymi glebami nawianymi — lessem, który miejscami, w częściach połudn.-wschodnich kraju przechodzi w czarnoziem. Poza tem czarnoziem występuje na Kujawach i nad dolną Wisłą, tworząc wszędzie najlepsze pod względem uprawy ziemie.

F. BOGACTWA KOPALNE. Patrz część VI. Życie gospodarcze: Przemysł i handel.

G. FLORA I FAUNA. Polska leży w strefie leśnej. Jedynie od połudn.-wschodu wkracza na Podole florystyczny i faunistyczny element stepowy. Wschodnie Podole i Pokucie — to tereny już z natury prawie bezleśne. Pod względem florystycznym odrębne stanowisko zajmują Karpaty. Roślinność ułożona jest tam strefami wg wysokości. Strefy te najlepiej wykształcone są w Tatrach i na Czarnohorze. Charakterystyczne są zasięgi świerka w Polsce. Drzewo to występuje w Karpatach i na wyżynach połudn. Polski z jednej — oraz w półn.-wsch. Polsce z drugiej strony. Pomiędzy obu temi zasięgami w dorzeczu Wisły i Prypeci ciągnie się pas bezświerkowy. Przez Polskę przebiega również charakterystyczna granica buka. Drzewo to nie występuje na półn.-wsch. od linii: Gdańsk—Olsztyn (Allenstein) — Łódź — Lwów. Niezmiernie ważną granicę florystyczną stanowi wał Rostocza Lwowsko-Tomaszowski.

W puszczech Karpat przetrwały do dziś okazy niedźwiedzia brunatnego; w Tatrach zachowały się świstaki i kozice, w ostępach zaś poleskich i nadniemeńskich żyją jeszcze łosie i bobry. Na połudn.-wsch. od Białegostoku, u granic Polesia leży w naturalnem obniżeniu terenu wielka pierwotna puszcza Białowieska. Znaczna część tego kompleksu leśnego (1.280 km²), wydzielona jako park narodowy, jest skarbnicą życia roślinnego i zwierzęcego. Do czasu wojny światowej przetrwały

tu (jedyne w Europie) setki żubrów. Obecnie jest ich tylko 13 sztuk. W Polsce jest szereg rezerwatów wzgl. parków naturalnych, a zabytki przyrody podobnie, jak zabytki przedhistoryczne i historyczne, są starannie chronione.

H. PODZIAŁ RASOWY I DJALEKTYCZNY. Pod względem rasowym terytorjum Polski jest dość zróżnicowane. Na Pomorzu i w Wielkopolsce przeważa typ nordyczny, na Mazowszu i Wołyniu zachował się typ prasłowiański, w całej natomiast półn.-wsch. Polsce przeważa ludność typu sarmackiego. W części Podola i Karpat wschodnich widzimy ludność typu dynarskiego, a w połudn.-zach. okolicach spotykamy mieszkańców o cechach laponoidalnych.

Regiony dialektyczne ukształtowały się niezgodnie z rasami. Całe terytorjum językowe polskie rozpada się na dwie części: kontynentalną i pomorską czyli kaszubską. Grupa kontynentalna rozpada się na dialekt: wielkopolski, śląski, mazowiecki, kujawski, małopolski. Polacy zamieszkali na ziemiach wschodnich, przeważnie posługują się dialektem mazowieckim. Regiony dialektyczne zgrubsza odpowiadają historycznym całościom politycznym z czasów piastowskich.

Na wschodzie ludność polska styka się z białoruską i ruską, żadnych wszakże gwar przejściowych na tem pograniczu niema. Wytworzyły się one natomiast na pograniczu polsko-czeskim i polsko-słowackim.

I. OSADNICTWO WIEJSKIE. Pod względem osadniczym środkowa część Europy charakteryzuje się występowaniem wsi, zbudowanej wzdłuż jednej tylko ulicy. W Polsce zach. i środk. oraz w Karpatach przeważa luźno zabudowana wieś podłużna, we wschodniej zaś części kraju — przeważają zwarte postacie wsi wydłużonych. W półn. częściach Polski przewagę uzyskują małe, bezkształtne przysiółki, przyczem na Wileńszczyźnie są one szczególnie drobne i gęsto rozsiane. W połudn.-wsch. Polsce występują wielkie, zwarte wsie wielodrożne, położone zdala jedna od drugiej. Pozatem cała półn.-zach. część kraju, zach. oraz połudn.-wsch. Karpaty obfitują w liczne rozsypane zagrody samotne.

Cały zespół przyczyn klimatycznych, glebowych, kulturalnych i in. wpłynął na to, że intensywność gospodarki rolnej i produktywność jej jest większa w południowej i zachodniej, a mniejsza w północnej i wschodniej części Polski. Pozatem bogactwa mineralne skupiły się również w połudn. i zach. czę-

ści kraju. Wszystkie te przyczyny sprawiły, że te połudn. i zach. części Państwa były oddawna i są do dziś gęściej zaludnione, niż półn.-wsch. część naszego kraju.

Obie połowy kraju przeciwstawiają się sobie szczególnie silnie pod względem gospodarczym. Część południowa i zachodnia — to kraina gospodarczo czynna i gęsto zaludniona. Stąd wpływa do kas Państwa olbrzymia większość podatków i dochodów. O ile administracyjnym i politycznym centrem jest Warszawa, która leży na granicy obu gospodarczych połów Polski, o tyle ekonomicznym środkiem ciężkości kraju leży raczej w Łodzi, jako wielkiem mieście, położonem w środku gospodarczo czynnej części Państwa. Najważniejszym jednak ekonomicznie jest okręg górniczo-przemysłowy Śląski, który stanowi istotną podstawę gospodarczego rozwoju Polski. Wielka magistrala węglowa, która łączy go z morzem, tworzy jakby gospodarczy kręgosłup Polski. Jestto zresztą odświeżenie prastarego szlaku bursztynowego.

3. LUDNOŚĆ, NARODOWOŚĆ, WYZNANIA, ZAWÓD, PRZYROST.

A. LUDNOŚĆ. Zaludnienie Polski wynosi obecnie około 33 mil. mieszk. czyli 85 mieszk. na 1 km². W pasie przebiegającym równoległe do Karpat, a położonym, w pewnem oddaleniu na północ od nich i przecinającym całą Polskę południową, od Śląska po Podole, gęstość zaludnienia przekracza 100 ludzi na 1 km². Również i w łódzkim okręgu przemysłowym oraz w okolicy Warszawy istnieje podobna gęstość zaludnienia. Największe zagęszczenie ludności wykazuje zagłębie węglowe śląskie, dąbrowskie i krakowskie, wraz z najbliższą okolicą, gdzie gęstość zaludnienia wynosi około 200 mieszk. na 1 km². Gęstość mniejszą niż 50 mieszk. na 1 km² na cały północno-wschód państwa, aż po północny Wołyń włącznie. Najrzadziej zaludnione są północno-wschodnie i wschodnie części Polesia, gdzie gęstość zaludnienia spada poniżej 25 mieszk. na 1 km².

B. NARODOWOŚĆ. W r. 1931 (rok ostatniego spisu) uważało język polski za swój język ojczysty 22,2 milj. czyli 69,1% ogółu ludności. Polacy zamieszkiwali zwarcie stanowiąc przeszło 70% ludności woj. zachodnie i centralne, z wyjątkiem wschodnich powiatów woj. białostockiego, wreszcie woj. krakowskie

i zachodnią część woj. lwowskiego. W okolicy Wilna istnieje duża wyspa językowa polska, o podobnej gęstości zaludnienia, która łączy się z głównym trzonem polskości za pośrednictwem szeregu powiatów o bezwzględnej lub względnej większości. Na południu w okolicach Lwowa i Tarnopola, istnieje również podobny, nieco mniejszy półwysep, złożony z powiatów o większości polskiej, bezwzględnej i względnej. Na reszcie obszarów wschodnich stanowią Polacy znaczne odsetki przekraczające 30% i tylko na Polesiu, Wołyniu i w Karpatach wschodnich spadają poniżej tego procentu.

Podział ludności na podstawie spisu z 1931 biorąc za podstawę język ojczysty, przedstawia się jak następuje: język ukraiński (ruski) 4.8 mil. (15.0%), język żydowski 2.7 mil. (8.4%), białoruski 1.5 mil. (4.7%), niemiecki 0.7 mil. (2.2%), rosyjski 0.08 mil. (0.25%), czeski 0.08 mil. (0.25%) i litewski 0.03 mil. (0.1%). Ukraińcy zamieszkują w południowo-wschodniej Polsce, Białorusini w północno-wschodniej. Żydzi mieszkają głównie po miastach z wyjątkiem woj. zachodnich, gdzie jest ich bardzo niewiele. Około 60% Niemców, mieszkających w Polsce, zamieszkuje województwa zachodnie, gdzie stanowią niecałe 10% ludności. Reszta Niemców mieszka głównie w woj. łódzkim, warszawskim, wołyńskim, stanisławowskim, lwowskim i lubelskim, Litwini w woj. wileńskim i białostockim; Czesi zamieszkują głównie na Wołyniu.

C. WYZNANIE. Według wyników spisu z r. 1931, można stwierdzić, że największą ilość wyznawców na terytorjum Państwa Polskiego posiada religja rzym.-kat., do której należą w przeważającej większości przede wszystkim Polacy, a następnie Białorusini, Niemcy, Litwini, i Ukraińcy. Z innych wyznań ludności wymienić należy prawosławnych (Białorusini, Ukraińcy, Polacy), greko-kat. (Ukraińcy, Polacy), starozakonnych (Żydzi, Polacy), wreszcie ewangelików (Niemcy, Polacy).

D. PODZIAŁ ZAWODOWY. Ludność Państwa Polskiego żyje z rolnictwa, leśnictwa i rybactwa (64%), z górnictwa i przemysłu (15%), z handlu i ubezpieczenia (6%), z komunikacji i transportu (3%), wreszcie z innych zawodów. Czynni zawodowo stanowią 54% ogółu, z czego przeszło 1/2 to pomagający członkowie rodzin, 1/3 to samodzielni oraz osoby na kierowniczych stanowiskach, a 1/5 to robotnicy i chałupnicy. Zawodowo biernych jest stosunkowo najmniej w rolnictwie (39%), (wśród innych zawodów odsetek ten jest półtora raza większy). Robotnicy sta-

nowią największy odsetek wśród zawodowo czynnych w komunikacji i transporcie oraz w górnictwie i przemyśle, podczas gdy w innych zawodach odsetek ten jest 5 razy mniejszy. Przeszło 98% pomagających członków rodzin zatrudnionych jest w rolnictwie.

Zawodowo czynnych jest wśród mężczyzn 61%, podczas gdy wśród kobiet jedynie 47%; jednakże z pośród zawodowo czynnych pomagających mężczyzn jest 30%, a kobiet — 80%. Kobiety opanowały głównie służbę zdrowia, organizacje społeczne, szkolnictwo i wychowanie oraz służbę domową. Również znajduje się wśród kobiet zawodowo czynnych znacznie więcej osób, utrzymujących się bez pracy i bez podania zawodu niż wśród mężczyzn.

E. PRZYROST LUDNOŚCI w r. 1921 — r. 1931 wynosił 18.2% i składał się z przyrostu naturalnego 18% i z nadwyżki imigracji nad emigracją 0.2%. Najslabszy przyrost istnieje w tym okresie w woj. poznańskim, gdzie zdarzają się sporadyczne wypadki spadku liczby ludności. Największe przyrosty, dochodzące do 100%, spotykamy w woj. wschodnich i w części białostockizny i lubelszczyzny; przyczynia się do tego w znacznym stopniu powrót po wojnie około 1,2 mil. repatriantów z Z. S. R. R., z czego około 350.000 osób już po r. 1921. Na reszcie obszaru państwa wyniósł przyrost ludności z małymi wyjątkami 5%—25%.

Roczny przyrost ludności na 1000 mieszk. waha się w ostatnich 8 latach między 16.7 a 12.3, przyczem maksimum zostało osiągnięte w 1930, odkąd daje się zauważyć stała tendencja zmniejszania przyrostu naturalnego Rzeczypospolitej. Spadek ten jest skutkiem spadku liczby urodzin i byłby jeszcze większy, gdyby nie został zrównoważony częściowo, przez równoczesny spadek ilości zgonów. Najsilniejszy przyrost ludności, przy największej ślubności i ilości urodzeń wykazują woj. wschodnie, podczas gdy woj. zachodnie mają najmniejszą ilość małżeństw, urodzeń i zgonów, a woj. południowe najslabszy przyrost naturalny i najsilniejszą śmiertelność.

4. MIASTA.

Miasta pokrywają dość równomierną siecią Polskę środkową i południową. Na zachodzie (w wojew. poznańskim) sieć miast doznaje b. znacznego zagęszczenia, na wschodzie nato-

miast i na północy Polski występuje tylko niewielka ilość osiedli miejskich. Ludność miejska obejmuje w Polsce 27% obywateli. W Zagłębiu Śląskiem ludność miast stanowi około $\frac{2}{3}$ ogółu mieszkańców, w Wielkopolsce — ponad $\frac{1}{3}$, we wschodniej i południowej Polsce — poniżej $\frac{1}{5}$, najmniej jednak, gdyż tylko po kilka procent przypada na ludność miejską w północnej Wileńszczyźnie oraz na południowym Polesiu.

W Polsce znajduje się 13 miast, których liczba ludności przekracza 100,000, wśród nich — stolica Państwa, Warszawa, której zaludnienie wynosi ponad 1.200.000 mieszkańców, Łódź o 600.000 ludności oraz cztery wielkie miasta uniwersyteckie, które mają ponad 200.000 obywateli: Lwów (316.000), Poznań (251.000), Kraków (229.000) oraz Wilno (207.000). 57 miast posiada ludność w granicach 20.000 do 100.000 mieszkańców, 83 miasta mają ludność w granicach od 10 do 20.000 osób, a 177 — od 5.000 do 10.000. Osiedli miejskich, mających mniej, niż 5.000 mieszkańców, liczymy w Polsce ogółem 308.

Śród planów miast wyróżnić można kilka typów układów ulic; częstokroć różne typy występują w jednym i tem samym mieście w postaci poszczególnych dzielnic. Na pierwszym miejscu wysunąć tu należy plan szachownicowy: od kwadratowego rynku odchodzi osiem prostych ulic, które są przecięte prostopadłami. Zupełnie inaczej wyglądają miasta o nieregularnej sieci ulic, rozbiegającej się promienisto lub bezładnie. Plan taki zdradza często osiedle, które się rozrosło ze wsi wielodrożnej, zachowując w zarysie jej pierwotny plan. Pozatem wymienić tu trzeba miasta — a częściej miasteczka — o planie wydłużonym, które powstały z rozrostu wsi wydłużonej — ulicówki, owalnicy lub widlicy.

W planach liczne szeregów miast zachowały się ulice okrągławe lub koliste pasy zieleni, zdradzające dawne umocnienia obronne. Wały te lub ich ślady, najczęściej stanowią granicę między częściami staromiejскими, pełnymi ciasnych a krętych uliczek, oraz nowymi dzielnicami, w których szersze i regularniejsze ulice dzielą miasta w duże bloki domów.

W typowym mieście średniej wielkości przeważnie widzimy najgęściej zaludnione centrum — dzielnicę handlową; dokoła niej pierścieniem ciągnie się dzielnica mieszkalna, na zewnątrz której położone są rolnicze przedmieścia. Strefy te często ulegają zaburzeniom przez wkroczenie dzielnicy przemysłowej i t. d. Miasta średnie i małe (szczególniej w środkowej

i wschodniej części Polski) znajdowały się w odległości paru km od stacji kolejowej. W tych wypadkach miasta „dorastały” do stacji, co przejawiało się w tem, że droga łącząca miasto ze stacją ulegała zabudowaniu domami miejskimi i przybierała charakter miejski.

Zaludnienie domów miejskich jest w Polsce duże. W Warszawie wypadało (1931) na 1 dom 44 mieszkańców, w Poznaniu — 38, w Łodzi — 33, w Katowicach — 32, w Krakowie — 27 i t. d. Natomiast na dom wiejski wypada średnio 5—8 osób, a po dworach od 6 do 11. Tak silne średnie zaludnienie domów miejskich spowodowane jest przeludnieniem oraz obfitością wielkich kamienic czynszowych przy braku małych domów jednorodzinnych. Miasta polskie zajmują b. małe powierzchnie w stosunku do reszty miast Europy.

A. WARSZAWA. Pierwszą wzmiankę o stolicy Polski, Warszawie, spotykamy w w. XIII. Była ona wówczas wsią, położoną w półn. zach. części dzisiejszego miasta.

Warszawa leży w środku Polski w punkcie, w którym zbiegają się doliny rzek: Wisły, Bugo-Narwi, Wkry, Bzury i Pilicy. Dopływy są powiązane hydrograficznie z dorzeczami sąsiednimi. Wskutek tego Warszawa leży w środku wielkiego obszaru, z którego krańców prowadzące drogi wodne, zbiegające się właśnie w tej okolicy. Pod Warszawą była dogodna przeprawa: znajduje się tu bród przez Wisłę (jeden z nielicznych), który potem wielokrotnie był wzmacniany mostami. Miejsce, na którym leży Warszawa, jest jedynym na całym Mazowszu punktem, w którym lewy brzeg Wisły bezpośrednio podchodzi do plateau dyluwjalnego. Pozatem w górę i w dół rzeki pas bagnisk oddziela Wisłę od suchszego plateau.

Wskutek tak korzystnego położenia, Warszawa otrzymała wkrótce prawa miejskie. Miasto zostało otoczone murami. W roku 1526 wymarli książęta Mazowieccy, wskutek czego Mazowsze wraz ze stolicą przypadło Państwu Polskiemu. W roku 1596 Warszawa stała się stolicą Polski.

W latach 1655—7 Szwedzi zniszczyli Warszawę. Prócz głównego miasta dokoła Warszawy rozłożyło się szereg osiedli podmiejskich. Niektóre z nich, jak zamek obrony Jazdów oraz Solec — miejsce przeprawy przez Wisłę — znane są już w XIV wieku.

Gdy Warszawa stała się stolicą Polski, zaczęły powstawać liczne osiedla podmiejskie, t. zw. jurydyki, jak Grzybów i Leszno. Drogi, które łączyły te jurydyki, dziś są ulicami, które

skośnie przecinają monotonna pozałem szachownicę ulic. Ulice o kierunku równoległym do rzeki są nieliczne. Najważniejsza z nich, Krakowskie Przedmieście, jest dawniejszą drogą do Krakowa. Najliczniejsze są drogi prostopadłe do rzeki Wisły: są to kierunki dawnych miedz, oddzielających pola.

W obrębie dzisiejszej Warszawy odróżnia się stare miasto od nowych dzielnic. Rynek Starego Miasta jest kwadratowy, a z niego rozchodzą się ulice na cztery strony, jest to bowiem rynek miasta na prawie niemieckim. Dokoła części Starego Miasta ciągnie się ulica Podwale, która wskazuje kierunek zniszczonych już dziś wałów miejskich.

Rozwój Warszawy w XIX wieku był silny, tędy bowiem prowadziła najkrótsza droga z zach. Europy do Moskwy i na Daleki Wschód przez kolej Transsyberyjską. Konjunktura handlowa w latach 1875—1914 rozwijała się świetnie. Olbrzymie połacie Rosji były zaopatrywane w wyroby i surowce, sprowadzane z Łodzi i z Zagłębia za pośrednictwem Warszawy, nie licząc zakupu ogromnych ilości towaru w samej stolicy. Powojenny rozwój Warszawy jest b. duży. Dokoła miasta przedwojennego powstają liczne nowoczesne dzielnice.

B. ŁÓDŹ. Drugim z kolei, pod względem ilości mieszkańców, miastem w Polsce jest Łódź. Leży ono prawie na dziale wodnym, wskutek czego pozbawione jest rzeki. Osiedle samo wymienione jest w akcie z roku 1387, jako Villa Lodza. Jednakowoż rozwój miejski datuje się dopiero od stu lat. Około roku 1830 Łódź miała parę tysięcy mieszkańców, dokoła zaś otoczona była lasami. Rozrost Łodzi zaczął się w roku 1840, gdy ściągnęli do Łodzi niemieccy koloniści-tkacze. Dzięki sprzyjającym konjunktynom handlowym miasto rozwijało się z szybkością amerykańską i na sposób amerykański. Plan uzyskał postać szachownicy-kraty.

Łódź jest dzisiaj siedliskiem wielkiego przemysłu tkackiego. Przemysł włókienniczy, głównie bawełniany, jest podstawą jego bytu. Łódź jest największym w Polsce (obok Zagłębia węglowego) środowiskiem robotniczym.

Domy łódzkie są przeważnie szablonowemi wielopiętrowemi kamienicami czynszowemi. Tu i ówdzie, obok wielkich gmachów spotykamy małe drewniaki, które jeszcze przetrwały z dawnej Łodzi, z połowy ubiegłego stulecia.

C. KRAKÓW. Miejsce, w którym leży Kraków, jest nader odpowiedniem dla rozwoju wielkiego miasta. Jest to bowiem

punkt największego zbliżenia Karpat do wyżyny Małopolskiej. Pomiedzy obu temi obszarami znajduje się tylko wąska cieśnina, wykorzystana przez Wisłę, zwana bramą Krakowską. Tędy wiodło oddawna ważne przejście z zachodu na wschód, a w pewnej mierze i z północy na południe. Miasto Kraków zajęło położenie pomostowe: leży ono w centrum obszaru oddawna silnie zasiedlonego — terenu rolniczego o dobrych glebach. Ponadto w sąsiedztwie znajdują się żupy solne Wieliczki oraz kopalnie srebra i ołowiu w olskuskiem, które były znane już w późnym średnio-wieczu.

Od początków czasów historycznych Kraków występuje jako przodujące miasto — stolica Małopolski, a potem 'przejściowo' — całej Polski. Centrum starego miasta stanowi wielki kwadratowy rynek, z którego czterech rogów rozchodzi się prostokątna siatka ulic. Śródmieście otoczone było dokoła wałami. Po zburzeniu wałów, na początku XIX wieku, na ich miejscu utworzono pas roślinności t. zw. Planty. Na południe od miasta, tuż nad Wisłą, na naturalnej skale wapiennej wznosi się zamek Wawel. Dalej na południe znajduje się stara dzielnica żydowska — Kazimierz.

Kraków jest miastem, obfitującym w pamiątki o znaczeniu historycznym i kulturalno-artystycznym. W śródmieściu znajduje się mnóstwo kościołów o interesującej architekturze i zawierające wnętrza, wykonane przez znakomitych malarzy. Po środku rynku stoi wielki prostokątny budynek parterowy t. zw. Sukiennice z XIV w. Zachowane części wałów miejskich zdobią północną część miasta. Szczególnie malowniczą jest brama północna, t. zw. Florjańska. Tuż na północ od niej znajduje się stary okrągły murowany fort, t. zw. Barbakan. W Krakowie znajdują się groby królów polskich i liczne muzea. Uniwersytet tutejszy jest jednym z najstarszych na świecie, założony w 1364 r., odnowiony w r. 1400 przez króla Władysława Jagiełłę (stąd nazwa — Jagielloński). W Krakowie mieści się siedziba Polskiej Akademji Umiejętności.

D. POZNAŃ. Poznań jest miastem b. starem. Był on stolicą Polski na początku jej dziejów oraz stolicą udzielnego księstwa Wielkopolskiego w XII i XIII wieku. Pod Poznaniem znajdowało się dogodne miejsce przeprawy przez rz. Wartę.

Położenie geograficzne miasta jest b. korzystne, albowiem Poznań umieścił się centralnie w stosunku do dorzecza Warty.

Dawniej miasto znajdowało się na prawym brzegu rzeki, od XIII zaś wieku przeniosło się na brzeg lewy. W zarysie ul. Wałowej pozostały do dziś ślady dawnych umocnień. Nazewnątrz wałów powstawały przedmieście willowe, a wsie podmiejskie przekształcały się w przedmieścia.

Poznań jest ważnym ośrodkiem ruchu umysłowego, ma bowiem wyższe uczelnie oraz liczne stowarzyszenia i instytucje kulturalno-oświatowe. Z pośród ludności miasta przeszło 90% przypada na Polaków; jest to zatem najbardziej polskie z wielkich miast w Polsce.

E. LWÓW. Lwów leży w miejscu, w którym stykają się ze sobą różne jednostki krajobrazowe i gospodarcze: Podole, Roztocze, Bródza Podkarpacka i Pobuże. Lwów umieścił się na dziale wodnym, oddzielającym Wisłę (dopływ Bugu — Pełtew) od Dniestru. W tem miejscu wypada skrzyżowanie dwu ważnych szlaków dziejowych: jednego, prowadzącego z nad morza Czarnego działem wodnym przez Podkarpacie, z drugim, prowadzącym od morza Czarnego nad Bałtyk.

Lwów, założony ok. połowy XIII wieku, był oddawna ważnym punktem strategicznym, tędy bowiem przelewały się liczne hordy koczowników, podążających od wschodu. W połowie XIV. w. doszczętnie zniszczony i odbudowany, Lwów ulegał wielokrotnym najazdom i oblężeniom, m. in. zniszczyli go Szwedzi w r. 1704.

Pod koniec r. 1918, gdy Polska uzyskała niepodległość, Lwów własnymi siłami, przy pomocy wszystkich mieszkańców, nawet kobiet i dzieci, odpierał ataki nacierających Ukraińców.

Lwów jest ważnym ośrodkiem handlowym szczególniej dla handlu ze wschodem, oraz placówką kulturalno-oświatową; — siedziba kilku wyższych uczelni.

F. WILNO. Wilno jest położone nad rzeką Wilją na granicy pojezierza z równinami wysoczyzny Lidzkiej oraz garbami Oszmiańskimi i doliną Waki.

Najwcześniejsze wzmianki o mieście pochodzą z XI. wieku. Stara część miasta ciasno lecz malowniczo zabudowana krętymi uliczkami zajmuje dużą powierzchnię. Już w XVIII. w. liczyło Wilno 120.000 mieszkańców, będąc co do wielkości wówczas drugim miastem po Warszawie. Miasto jest siedzibą uni-

wersytetu. Znajduje się tu Ostra Brama z cudownym obrazem Matki Boskiej, ściągającym liczne rzesze pielgrzymów.

G. INNE MIASTA. Oprócz wymienionych sześciu miast o ludności ponad 200,000, w Polsce znajduje się jeszcze 7 miast, mających więcej, niż 100.000 mieszkańców, a mianowicie: Katowice 129.000, Częstochowa — 125.000, Chorzów — 125.000, Bydgoszcz — 122.000, Lublin — 115.000, Sosnowiec — 114.000 i Białystok — 100.000.

Miasta polskie, szczególnie wielkie, znajdują się w stanie ciągłego rozwoju i rozszerzania swej powierzchni. Przyrost zaludnienia jest tu dwukrotnie większy od naturalnego.

5. PORTY.

Polska posiada dostęp do morza Bałtyckiego (niewielkie morze wewnętrzne, mające łączność z oceanem) tylko za pośrednictwem wąskich cieśnin. Ponieważ do Bałtyku uchodzi znaczna liczba obfitych w wodę rzek, woda jego jest mało słona ($\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ % soli) i żyć w niem może tylko niewielka ilość zwierząt typowo morskich. W pobliżu wybrzeży polskich Bałtyk zamarza tylko w bardzo ostre zimy, to też porty tu leżące są z reguły dostępne i czynne cały rok.

Na Bałtyku Polska posiada dwa porty o znaczeniu ogólnopaństwowem: Gdynię i Gdańsk. Gdynia przytem leży na obszarze Państwa i jest wyłączną własnością Polski, w Gdańsku natomiast Polska ma prawo jedynie do użytkowania bez przeszkód portu. Inne porty polskie mają znaczenie wyłącznie lokalne, jak np. rzeczno-morski port w Tczewie, bądź też są to porty rybackie, jak Hel, Jastarnia i Puck.

A. GDYNIA. Po odzyskaniu Niepodległości Polska nie posiadała w obrębie swych granic żadnego wielkiego portu. Gdy w r. 1920 okazało się, że dla rozwoju i bezpieczeństwa Państwa koniecznym jest port na własnym terenie (odmowa gdańskich robotników wyładowania amunicji, przeznaczonej dla Polski), zdecydowano budowę takiego portu w Gdyni. Po 10 latach od rozpoczęcia prac, na miejscu pustego dotąd wybrzeża powstał największy port Bałtyku, a zamiast wioski rybackiej o 1.000 mieszkańców — miasto o 35.000 mieszkańcach.

Port gdyniński jest portem sztucznym, którego baseny częściowo wykopane zostały w lądzie, częściowo wsunięte w morze, przez wybudowanie moli i falochronów. Głębokość portu

waha się od 6 do 12 m, wskutek czego jest on dostępny nawet dla wielkich okrętów morskich. Długość wybrzeży, będących w użytkowaniu, wynosi 9 km, powierzchnia portu obejmuje ok. 9 km², liczba magazynów doszła do 17 i stale się powiększa, liczba wielkich żorawi bramowych wynosi 40. W porcie utworzono strefę wolnoctową. Oprócz magazynów w Gdyni znajduje się szereg zakładów, które na miejscu przerabiają przywiezione z za morza surowce (łuszczarnia ryżu, olejarnie, wędzarnie, fabryki konserw).

Położenie portu gdyńskiego jest b. dogodnie (zaciszna, osłonięta od wiatrów zatoka) a łączność komunikacyjna z wnętrzem kraju zapewniona zwłaszcza od czasu, gdy nowa magistrala węglowa „G. Śląsk—Gdynia” stworzyła najkrótsze połączenie portu z głównym centrum wytwórczości kraju. Zresztą ulgowe taryfy kolejowe ułatwiają znacznie przewóz towarów z każdej części Polski do portów morskich. Port gdyński posiada połączenie morskie także do wszystkich ważniejszych portów świata (blisko 50 linii regularnych). Ruch okrętowy Gdyni i jego rozwój ilustrują następujące cyfry: w roku 1924 weszło i wyszło z portu po 29 statków, a w r. 1932 — po 3.600. Obrót objął w r. 1933 ponad 6 milionów tonn. Bandera polska stanowi w tym ruchu ok. 20%, a ogólne obroty portu gdyńskiego wynosiły w r. 1933 34% zagranicznych obrotów Polski. Rola Gdyni jest znacznie ważniejsza w wywozie, niż w przywozie. Głównymi artykułami wywozu są: węgiel, cukier, bekony, nawozy sztuczne, wyroby żelazne i półfabrykaty drzewne. W przywozie przez Gdynię na pierwsze miejsce wliczyć należy: surowce metalowe, ryż, surowa bawełna, owoce i nasiona oleiste. Ruch pasażerski zamorski waha się między 10 tys. a 20 tys. rocznie; poza tem istnieje ruch przybrzeżny i wycieczkowy na polskich statkach.

Na południe od miasta znajduje się dzielnica willowa i letnisko.

B. GDAŃSK. Na zasadzie postanowień Traktatu Wersalskiego powołano do życia po wojnie światowej Wolne Miasto Gdańsk. Obejmuje ono na przestrzeni 1870 km², cały niemal obszar delty Wisły z miastem Gdańskiem i niektóre części wyżyny pojezierza pomorskiego. Portem gdańskim zarządza Rada Portu, złożona w połowie z przedstawicieli Polski i Wolnego Miasta. Położenie portu gdańskiego jest nadzwyczaj dogodne, stanowi on bowiem naturalny wylot dorzecza Wisły i wszystkich śródlądowych dróg Polski na morze. Jest on przytem portem natural-

nym, leżącym nad zamkniętą dziś zapomocą służy odnogą Wisły, zwaną Martwą Wisłą. Na rozwój portu korzystnie wpływa wielkomijski charakter Gdańska, świetne tradycje i różnorodność istniejących urządzeń. Ujemną stroną jest natomiast płytkość znacznej części portu (tylko $\frac{1}{15}$ część nadbrzeży ma głębokość ponad 8 m, podczas gdy w Gdyni tę samą głębokość ma aż $\frac{9}{10}$ nadbrzeży), zapiaszczenie wnętrza i wejścia do portu przez przepływającą wodę i prądy przybrzeżne oraz trudny w razie złej pogody dostęp do portu.

Polska jest w stanie dostarczyć obu portom: Gdyni i Gdańskowi poddostatkiem pracy, to też w wyniku gospodarczego porozumienia Polski z W. M. Gdańskiem z końca r. 1933 doszło do podziału funkcji między obu portami. Przez Gdańsk jest skierowany przedewszystkiem eksport zbóż, drzewa i półfabrykatów drzewnych, znaczna część importu rud i złomu żelaznego oraz wszelkich surowców metalowych.

Dzięki gospodarczej łączności z Polską, port gdański powiększył parokrotnie swoje obroty w stosunku do przedwojennych i jest dziś obok Gdyni największym portem na Bałtyku. (Obrót roczny prawie 6 milionów ton).

6. UZDROWISKA I ZDROJOWISKA POLSKIE.

Uzdrowiska i zdrojowiska polskie skupione są w 3-ch zasadniczych grupach: w południowym pasie Polski, w Polsce środkowej i północno-zachodniej. W Polsce północno-wschodniej i wschodniej występują tylko nielicznie i przeważa tam typ stacyj klimatycznych, odpoczynkowych i turystycznych. Uzdrowiska są najczęściej własnością prywatną lub związków komunalnych, do Państwa należy tylko kilka z nich, będących pod zarządem Departamentu Służby Zdrowia Min. O. S., do którego też należy nadzór i kontrola nad wszystkimi uzdrowiskami i letniskami. Obecna polityka władz państwowych jak i właścicieli uzdrowisk idzie w kierunku ogarnięcia lecznictwem zdrojowem i klimatycznym jaknajliczniejszych rzesz, a także zapewnienia jaknajwiększych wygód oraz uprzyjemnienia pobytu kuracjuszom i letnikom. Działalność w tym kierunku rozwija też **Związek Uzdrowisk Polskich**. W celu skoordynowania i pogłębienia prac naukowych, dotyczących lecznictwa zdrojowego, organizuje się obecnie **Instytut Balneologiczny**. Wzrasta także wywóz naszych wód leczniczych tak w kraju jak i zagranicę.

Wśród źródeł słonych i słono-jodobromowych typu Kießingen, Reichenhall i Wiesbaden wyróżniają się: **Ciechocinek** na Kujawach, w dolinie Wisły (36 m. n. p. m.), gdzie między innymi znajduje się źródło cieplicze (t. 36° C.). Kąpiele solankowe, borowinowe, kwasowęglowe, piankowe, wziewalnie, emanatorjum radowe, ciepłe kąpiele solankowe w basenach. Wywozi się solanki, borowinę, szlam i ług. Sezon letni i zimowy. Frekwencja — 20.000 osób. **Druskieniki** nad Niemnem (103 m. n. p. m.). Wywozi się solankę, borowinę. Sezon leczniczy: 15. V. — 30. IX, sezon zimowy ma charakter sportowy. Frekwencja — 10.000 osób. **Rabka** w Górcach (550 m. n. p. m.), najpopularniejsze zdrojowisko dla dzieci i młodzieży. Muł źródłany, borowina. Wywozi się sól kąpielową. Sezon — cały rok. Frekwencja — 21.000 osób. **Inowrocław** na Kujawach (89 m. n. p. m.) solanka silnie stężona, wywozi się sól kąpielową i ług. Sezon 1.IV—31.X. Frekwencja — 6.000 osób. **Iwonicz** w Beskidzie Niskim (410 m. n. p. m.), wody, borowina, sól i ług. Wywozi się wody mineralne i sól. Sezon: 1.V. — 15.X. Frekwencja — 6.000 osób. **Jastrzębie-Zdrój** na Śląsku (300 m. n. p. m.) jak i **Iwonicz** — zdrojowiska typu Bad Hall, Heilbrunn, Wildegg. Sezon: 1. V. — 10. XII. Frekwencja — 5000 osób.

Ze szczaw alkalicznych, alk.-słonnych, alk.-słono-gorzkich i żelazisto-wapiennych typu Selters, Ems, Vichy, Spaa, Karlsbad i Marienbad na czoło wysuwają się: **Krynica** w Beskidzie Sądeckim (600 m. n. p. m.) najliczniej uczęszczane i najbardziej komfortowe zdrojowisko i stacja klimatyczna, turystyczna i sportowa. Ze źródeł słynie Zuber — „polskie Vichy” — najsilniejsza szczawa alkaliczna w Europie. Stosowane tu są pierwsze w Polsce kąpiele suche na wzór Vichy, Karlsbadu, Marienbadu. Wywozi się wody mineralne i borowinę (choroby serca i kobiece). Sezon trwa cały rok z wyjątkiem kwietnia (ogólny remont). Frekwencja — 40.000 osób. **Truskawiec** na Podkarpaciu, na terenach naftowych Borysławia w pobliżu salin Drohobycza (400 m. n. p. m.). Ze źródeł najsławniejsza „Naftusia”, szczawa alkaliczno-ziemna, ze względu na skład chemiczny i właściwości fizyczne unikat balneologiczny, niezwykle hipotoniczna (choroby nerek i dróg moczowych, cukrzyca, miażdżyca, otyłość). Kąpiele solankowe w basenie. Wody siarczane, gorzko-glauberskie. Wysyła się wody mineralne. Sezon letni i zimowy. Frekwencja — 15.000 osób. **Szczawnica** pod Pieninami (500 m. n. p. m.); woda kruszcowa ze

źródła „Józefina” najbardziej rozpowszechniona przy wszystkich schorzeniach dróg oddechowych. Wysyła się wody mineralne. Sezon letni i zimowy. Frekwencja — 8.000 osób. **Żegiestów-Zdrój** w Beskidzie Sądeckim nad Popradem (410 — 530 m. n. p. m.), szczawy żelazisto-ziemne z bezwodnikiem węglowym, borowiny. Sezon cały rok z wyjątkiem listopada. Frekwencja — 4.000 osób. **Nałęczów** na wyżynie lubelskiej (217 m. n. p. m.) szczawa wapniowo-żelazista i borowina. Sezon cały rok. Frekwencja — 2.500 osób.

Zdroje siarczane typu Baden, Akwizgran, Piszczany; **Busko-Zdrój** na wyżynie kieleckiej (183 m. n. p. m.). Wody ze źródeł artezyjskich do picia i kąpieli, kąpiele błotne. Sezon: 1. V. — 31. X. Frekwencja — 8.000 osób. **Solec-Zdrój** na tejże wyżynie (300 m. n. p. m.). Woda siarczana o najsilniejszym stężeniu w Europie. Kąpiele suche, okłady z mułu siarczanego. Sezon: 1. V. — 30. IX. Frekwencja — 2.000 osób. Zdroje siarczane posiada również Truskawiec i szereg innych zdrojowisk.

Zdroje gorzkie (glauberskie) typu Karlsbad, Franc. Józef, Marienbad, Apenta posiada w Polsce **Morszyn** na Podkarpaciu (325 m. n. p. m.). Zdroje solankowe silnie stężone i źródła hipotoniczne; pokłady borowiny. Wysyła się sól gorzką, wody mineralne i stołowe. Sezon: 15. V. — 30. IX. Frekwencja — 3.000 osób.

Oprócz zdrojowisk istnieje w Polsce wiele stacji klimatycznych. **Zakopane** u stóp Tatr (850 — 1000 m. n. p. m.) jest największą i najpopularniejszą stacją wysokogórską. Klimat kontynentalny, podniecający, równoznaczny z alpejskim. Wahania ciepłoty między latem a zimą i dniem a nocą są bardzo znaczne. Silne rozrzedzenie powietrza, mała ilość pary wodnej. Zimą szczególnie dużo dni słonecznych. Stacja ta posiada bardzo liczne zakłady lecznicze. W Jaszczurówce pod Zakopanem znajduje się obojętna cieplica naturalna. Sezon trwa cały rok. Frekwencja (poza 100.000 turystów) — 50.000 osób. **Worochta** w Czarnohorze nad Prutem (750 m. n. p. m.), wśród gór pokrytych iglastym lasem, o klimacie podalpejskim i dużym usłonecznieniu (zimą w słońcu do +30° C.). Szereg sanatorjów. Sezon całoroczny. Frekwencja — 7.000 osób. W pobliżu, wśród gór położone **Żabie** nad Czeremoszem (700 m. n. p. m.). **Kosów** w Karpatach Wschodnich (415 m. n. p. m.) o klimacie podgórskim, łagodnym. Zakład przyrodolecznicy.

Sezon: 1. V. — 30. X. Frekwencja — 3.000 osób. (Inne górskie stacje jak Krynica, Rabka, Szczawnica, Żegiestów i podgórsko-leśne jak Iwonicz wymienione wśród zdrojowisk). **Zaleszczyki** nad Dniestrem (172 m. n. p. m., wysokość brzegu rzeki — 170 m. n. p. wody) są stacją klimatyczną stepową o klimacie bardzo ciepłym (+ 40° C) — „polski Meran”. **Otwock** pod Warszawą w pobliżu Wisły (97 m. n. p. m.) wśród olbrzymich lasów sosnowych, nizinno-leśna stacja klimatyczna o łagodnym klimacie i suchem balsamicznym powietrzu. Liczne urządzenia lecznicze, kilka sanatoriów. Sezon cały rok. Frekwencja — 23.000 osób. Leśnymi stacjami klimatycznymi są też wspomniane już Druskieniki i Morszyn. Morskie stacje klimatyczne jak **Gdynia**, **Hel**, **Wejherowo**, **Jastrzębia Góra** i inne rozrzucone są wzdłuż wybrzeża naszego morza i ściągają rokrocznie w sezonie letnim coraz liczniejszych kuracjuszków i gości, przyjeżdżających na odpoczynek.

BIBLIOGRAFJA.

Lencewicz: Kurs geografji Polski, 1922 r., Srokowski: Geografja gospodarcza Polski, 1931, Sujkowski: Geografja ziem dawnej Polski, 1921, Korbel i Sawicki: Atlas geograficzny, zeszyt 3, 1925, Romer: Atlas Polski Współczesnej 1923, Krysiński: Ludność polska, a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 r. — 1933, Wąsowicz: Mapa rozmieszczenia wyznań w Polsce — 1930 r., Mapa narodowościowa Rzecz. Polskiej — 1928 r., Wydawnictwa Urzędu Statystycznego: 1930—1934. Almanach Uzdrowisk Polskich, 1934, Przewodnik Uzdrowisk Polskich, 1932. Dr. M. Orłowicz: Mapa uzdrowisk, letnisk i komunikacji autobusowej w Polsce, 1933.

III. USTRÓJ PAŃSTWA.

1. USTRÓJ POLITYCZNY: PREZYDENT, RZĄD, SEJM, SENAT.

Ustrój polityczny Państwa Polskiego oparty jest na konstytucji z dn. 17 marca 1921 r. oraz jej zmianach z dn. 2 sierpnia 1926 r. Według art. 1 i 2-go tej konstytucji Państwo Polskie jest Rzeczpospolitą, a władza zwierzchnia należy do narodu, którego organami w zakresie ustawodawstwa są sejm i senat, w zakresie władzy wykonawczej — prezydent i ministrowie, w zakresie wymiaru sprawiedliwości — niezawisłe sądy.

Prezydent Rzplitej obierany jest na 7 lat przez sejm i senat połączone w t. zw. Zgromadzenie Narodowe. Prezydent stoi na czele władzy wykonawczej, spełnia ją jednak przez ministrów, którzy muszą kontrasygnować każdy jego akt urzędowy, biorąc zań odpowiedzialność, gdy sam Prezydent nie jest odpowiedzialny ani parlamentarnie ani cywilnie za swe czynności urzędowe. Prezydent Rzplitej posiada następujące uprawnienia: zwołuje, otwiera, zamyka, odracza i rozwiązuje sejm i senat; podpisuje ustawy prawomocnie uchwalone i zarządza ogłoszenie ich w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej; w czasie gdy Izby są rozwiązane może on wydawać rozporządzenia z mocą ustawy (nie mogą one jednak dotyczyć zmiany konstytucji ani też budżetu, liczby wojska, poboru rekruta, szeregu ważnych spraw finansowych, umów z obcemi państwami, wojny i pokoju); specjalna ustawa może upoważnić Prezydenta do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy w czasie i zakresie przez tę ustawę wskazanych, jednak z wyjątkiem

zmiany konstytucji (rozporządzenia te tracą moc, jeżeli nie zostaną złożone sejmowi w ciągu 14 dni po jego najbliższem posiedzeniu); mianuje i odwołuje Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek ministrów; na wniosek Rady Min. obsadza wyższe urzędy cywilne i wojskowe oraz kierownictwo niektórych przedsiębiorstw państwowych; jest najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych państwa, w czasie wojny jednak mianuje Naczelnego Wodza odpowiedzialnego przed sejmem; nadaje na wniosek Ministra Spraw Wojskowych stopnie oficerskie, przenosi w stan spoczynku i do rezerwy; Prezydent Rzplitej mianuje sędziów; ma prawo łaski w stosunku do skazanych; reprezentuje Państwo naczelną, przyjmuje przedstawicieli państw obcych i wysyła przedstawicieli Rzplitej, zawiera umowy, wypowiedzi wojnę i zawiera pokój za zgodą sejmu; nadaje na wniosek Rady Min. order Orła Białego, order Odrodzenia Polski, oraz na wniosek Prezesa Rady Ministrów Krzyż Zasługi; przewodniczy **Komitetowi Obrony Państwa** (w skład jego wchodzi Prezes Rady Min., Ministrowie Spr. Wojsk., Spraw Zagr., Spraw Wewn., oraz Gen. Insp. Sił Zbroj.). Za zdradę kraju, złamanie konstytucji lub przestępstwa karne Prezydenta sędzi (na podstawie uchwały sejmu) **Trybunał Stanu**, składający się z Pierwszego Prezesa Sądu Najw., 8 członków wybranych przez sejm i 4 przez senat. W razie niemożności sprawowania urzędu lub opróżnienia tegoż zastępuje Prezydenta aż do chwili nowego wyboru — marszałek sejmu. Z urzędowaniem Prezydenta Rzplitej związany jest **gabinet wojskowy** (adjutantura generalna, oddział zamkowy) oraz **kancelaria cywilna** — mieszczące się przy rezydencji Prezydenta (Warszawa, Zamek Królewski, Plac Zamkowy). Do kancelarii cywilnej należy przedstawianie Prezydentowi wszelkich aktów, wymagających jego podpisu, załatwianie korespondencji urzędowej kierowanej do Prezydenta, administracja pałaców reprezentacyjnych. Za jej pośrednictwem zwracają się do Prezydenta wszelkie instytucje i osoby prywatne.

Rząd Państwa Polskiego tworzą ministrowie, wchodzący w skład Rady Ministrów, pod przewodnictwem Prezesa Rady Min.; mianowani przez Prezydenta Rzplitej, ministrowie są odpowiedzialni przed sejmem parlamentarnie i konstytucyjnie, indywidualnie i zbiorowo za wszelkie akty urzędowe Prezydenta, za swoje czynności urzędowe oraz za działanie podległych im urzędników; na żądanie większości sejmowej muszą ustąpić z zajmowanego urzędu. W razie pociągnięcia do odpowiedzialno-

ści konstytucyjnej sędzi ich Trybunał Stanu. Radzie Ministrów przysługuje narówni z sejmem prawo inicjatywy prawodawczej, ma ona obowiązek przedłożenia corocznie sejmowi projektu budżetu, może wystąpić wobec Prezydenta z wnioskiem o rozwiązanie przedterminowe obu Izb, może też czasowo zawiesić (za zezwoleniem Prezydenta) prawa obywatelskie. W Ionie Rady Min. istnieją: **Komitet Polityczny Rady Min.**, którego skład wyznacza każdorazowa Rada oraz **Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów**, mający za zadanie rozpatrywanie wszelkich spraw gospodarczych, a specjalnie programu i polityki gospodarczej rządu. Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów składa się z Prezesa Rady Ministrów jako przewodniczącego, Ministrów Skarbu, Przemysłu i Handlu, Rolnictwa i Reform Rolnych, Opieki Społecznej, Komunikacji, Spraw Zagranicznych. Ministrowie kierują poszczególnymi działami administracji państwowej, stanowiąc w nich najwyższe instancje. Istnieje obecnie w Polsce 11 ministerstw: 1) Spraw Wewnętrznych, 2) Spraw Zagranicznych, 3) Spraw Wojskowych, 4) Sprawiedliwości, 5) Skarbu, 6) Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 7) Rolnictwa i Reform Rolnych, 8) Przemysłu i Handlu, 9) Komunikacji, 10) Opieki Społecznej, 11) Poczty i Telegrafów. Poza ministerstwami istnieje przy Prezesie Rady Min. — **Prezydjum Rady Min.** (Warszawa, Krakowskie Przedmieście 46-48), złożone z: 1) Biura Personalnego, 2) Biura Prawnego, 3) Biura Ekonomicznego, 4) Biura Usprawnienia Admin., 5) Biura Prasowego. Przy Prezesie Rady Min. istnieją też następujące urzędy i instytucje: 1) **Fundusz Pracy**, 2) **Zarząd Funduszu Kultury Narodowej**, 3) **Komisja Normalizacji Druków i Wydawnictw Państwowych**, 4) **Generalny Komisarz Wyborczy**. Prezydjum Rady Min. podlegają dwa przedsiębiorstwa państwowe: 1) **Polska Agencja Telegraficzna**, 2) **Dyrekcja Drukarń Państwowych**. Równorzedną z ministerstwami, od rządu niezależną a podległą bezpośrednio Prezydentowi Rzplitej jest **Kontrola Państwowa**, której zadaniem jest kontrola całej administracji państwowej pod względem finansowym. W skład Kontroli Państw. wchodzi **Najwyższa Izba Kontroli** (N. I. K.) oraz podległe jej Izby Okręgowe (w Warszawie, Lwowie, Kielcach, Wilnie, Brześciu n. B., Poznaniu, Krakowie i Katowicach). Na czele N. I. K. stoi Prezes, mianowany przez Prezydenta Rzplitej, odpowiedzialny przed sejmem.

Sejm składa się z 444 posłów, wybieranych na lat 5 w głosowaniu powszechnem, równem, bezpośredniem, tajnem i proporcjonalnem przez obywateli obojga płci, mających ukończonych 21 lat, za wyjątkiem wojskowych w służbie czynnej oraz osób pozbawionych praw lub skazanych za przestępstwo hańbiące. Posłem może zostać każdy uprawniony wyborca, mający ukończonych lat 25, nie wyłączając wojskowych. Głównymi czynnościami sejmu są: 1) uchwalanie projektów ustaw, 2) kontrolowanie rządu. W formie ustawy muszą też być uchwalone: budżet państwa, pobór coroczny rekruta i ustalenie liczebnej stanu wojska oraz szereg ważnych spraw finansowo-gospodarczych jak zaciągnięcie pożyczki państwowej, sprzedaż, obciążenie lub zamiana majątku nieruchomości państwa, nałożenie podatków i t. d. Prawo wnoszenia projektów ustaw przysługuje sejmowi i rządowi. Wszelkie uchwały zapadają w sejmie zwykłą większością głosów, za wyjątkiem wypadków, w których konstytucja domaga się większości kwalifikowanej. W dziedzinie kontroli rządu sejmowi przysługuje: 1) prawo interpelacji, 2) prawo kontroli finansowej (rząd musi przedłożyć sejmowi rachunki państwowe do zatwierdzenia), 3) kontrola polityki zagranicznej, (wypowiedzenie wojny, zawarcie pokoju, zawarcie umowy z obcymi państwami — muszą być podane sejmowi do wiadomości, umowy handlowe i celne wymagają jego zgody). Organami sejmu są: marszałek, wicemarszałkowie, sekretarze i różne komisje specjalne. **Senat** składa się ze 111 senatorów, wybieranych podobnie jak posłowie, na ten sam okres czasu i przez tych samych wyborców, ale mających ukończony 30-ty rok życia. Wybrany może być każdy uprawniony wyborca mający ukończony 40 rok życia. Kompetencje senatu są ograniczone, nie ma on inicjatywy ustawodawczej i przysługuje mu jedynie prawo rozpatrywania projektów ustaw uchwalonych przez sejm i wprowadzenia do nich poprawek, które jednak sejm może odrzucić kwalifikowaną większością 11/20. W dziedzinie kontroli przysługuje senatowi jedynie prawo interpelacji. Organy senatu są takie same jak sejmu.

2. ŚLĄSK.

Województwo Śląskie posiada ustrój autonomiczny, oparty na uchwalonej przez sejm ustawodawczy Rzplitej w dn. 15.VII. 1920 r. „Ustawie Konstytucyjnej, zawierającej statut organiczny

wojew. śląskiego" oraz jej zmianach i uzupełnieniach z dn. 8.III. 1921 r., 30.VII. 1921 r., 18.X. 1921 r., 13.II. 1924 r. i 18.III. 1925. Na podstawie powyższej ustawy konstytucyjnej województwo śląskie, będąc nieodłączną, składową częścią Rzplitej, stanowi jednocześnie odrębną, autonomiczną jednostkę administracyjną z własnym sejmem jako organem ustawodawczym oraz wojewodą i Radą Wojewódzką jako organem wykonawczym. Sejm Śląski wybierany przez mieszkańców województwa podobnie jak sejm Rzplitej i posiadający podobną jak tenże organizację wewnętrzną ma zastrzeżone sobie wyłączne prawo ustawodawstwa w sprawach dotyczących: 1) używania języków polskiego i niemieckiego przez władze państwowe i samorządowe, 2) ustroju śląskich władz administr., podziału administr. Śląska, samorządu powiatowego i gminnego, 3) spraw sanitarnych, 4) organizacji sił policyjnych i żandarmerji, 5) policji budowlanej, ogniowej, drogowej, utrzymania dróg lądowych, 6) szkolnictwa, 7) spraw wyznaniowych, 8) zwalczania żebractwa, włóczęgostwa, zaopatrzenia ubogich, 9) spraw rolnych i leśnych w szerokim zakresie, 10) meljoracyj roln., 11) niektórych spraw wodnych, 12) zaopatrzenia ludności w energję elektr., 13) komunikacji lokalnej, 14) zwalczania lichwy i spekulacji, 15) zakładów użyteczności publ., robót publ., spółek akcyj. i spółdzielni, 16) ubezpieczeń społecznych. Sejm Śląski ma prawo nakładać własne podatki i opłaty, zaciągać pożyczki, zbywać, zamieniać i obciążać wojewódzki majątek nieruchomy, uchwalać co roku swój budżet i zamknięcia rachunkowe, ale system podatkowy i administracja skarbowa muszą być uzgodnione odpowiedniami ustawami państwową i śląską za uprzednim porozumieniem Rady Min. i Rady Wojewódzkiej. Podobnie w całym szeregu innych spraw Sejm Śląski wykonuje władzę ustawodawczą w porozumieniu z Sejmem Rzplitej. Wszelkie zmiany, dotyczące ustawodawstwa górniczego, przemysłowego, handlowego, rzemiosł i w dziedzinie reglamentacji gałęzi przemysłu, szczególnie rozwiniętych na Śląsku, wymagają zgody Sejmu Śląskiego. Zgody jego wymagają też wszelkie zmiany statutu organicznego. Sejm Śląski jest zwoływany, odraczany i zamykany przez Prezydenta Rzplitej, który ma też prawo weta przeciw projektowanej przez sejm ustawie o wewnętrznym ustroju województwa w razie sprzeczności ze statutem organicznym. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje wojewodzie, Radzie Wojewódzkiej oraz posłom. Ustawy Sejmu Śląskiego nie mogą naruszać kon-

stytucji Rzplitej ani innych ustaw, obowiązujących w dziedzinie niezastrzeżonej dla ustawodawstwa śląskiego. **Organami wykonawczymi** a zarazem naczelnymi organami administracyjnymi Śląska są: **wojewoda** i jego zastępca mianowani przez Prezydenta Rzplitej oraz Rada Wojewódzka, składająca się z 5 członków wybranych przez Sejm Śląski. Wojewoda za swą działalność odpowiedzialny jest przed rządem Rzplitej; mianuje on niższych urzędników, wyższych urzędników na jego wniosek mianują ministrowie wzgl. Prezydent Rzplitej. **Rada Wojewódzka** pod przewodnictwem wojewody, przygotowuje i wykonuje uchwały Sejmu Śląskiego, zarządza sprawami związku samorządowego, mianuje i nadzoruje działalność samorządowych urzędników wojewódzkich, wybiera sędziów niezawodowych Wojew. Sądu Administr.; rozporządzenia wojewody wymagają zgody Rady Wojew. Uchwały Rady wiążą wojewodę, które może jednak uchwałę Rady zawiesić o ile sprzeciwia się ona ustawodawstwu lub przekracza zakres działania Rady; ostatecznie rozstrzyga Sąd Najwyższy w Warszawie. Oprócz omówionego wyżej ustawodawstwa, obowiązują dla części górnośląskiej wojew. śląskiego przepisy konwencji, zawartej między Polską a Niemcami w Genewie 15. V. 1922 r. na lat 15. Konwencja reguluje cały szereg spraw wynikłych z podziału Górnego Śląska na część polską i niemiecką a przede wszystkim ochronę praw i koncesyj nabytych przed podziałem, sprawy obywatelstwa, ochrony mniejszości narod., sprawy socjalne, gospodarcze i t. d. Konwencja ma charakter międzynarodowy i oddana jest pod gwarancję Ligi Narodów. Dla czuwania nad jej wykonaniem i rozstrzygania sporów wynikłych z interpretacji przepisów konwencji utworzono cały szereg instytucyj a mianowicie: 1) **Górnośląską Komisję Mieszaną w Katowicach** (2 członków polskich, 2 niem. oraz przewodn. mianowany przez Ligę Narodów), 2) **Górnośląski Trybunał Rozjemczy w Bytomiu** (1 człon. pol., 1 niem. i przewodniczący mianowany przez Ligę Narodów), 3) **Komisję Polubowną Dla Spraw Obywatelstwa w Katowicach**, 4) **Urząd Rozjemczy Dla Kart Cyrkulacyjnych w Katowicach**, 5) **Komitet Naczelny Kolei Górnośląskich w Bytomiu**, 6) **Komitet Opiniodawczy Pracy w Bytomiu**.

3. GDANSK.

Traktat wersalski (art. 100—108) powołał do życia **Wolne Miasto Gdańsk** złożone z miasta Gdańska i najbliższej okolicy.

Podstawą ustroju Wolnego Miasta jest konstytucja uchwalona przez przedstawicieli ludności dn. 11. VIII. 1920 r., a ogłoszona definitywnie 14. VI. 1922 (zmiany z dn. 4. VII. 1930 r. i 19. IX. 1931 r.). Organami Wolnego Miasta w dziedzinie ustawodawstwa są sejm, senat i ogół wyborców, w dziedzinie władzy wykonawczej — senat. **Sejm** (Volkstag) składa się z 72 posłów, wybieranych w pięcioprzymiotnikowym głosowaniu na lat. 4. Do kompetencji sejmu należą obok właściwego ustawodawstwa, uchwalanie budżetu, zaciąganie pożyczek, wprowadzanie monopolów, zmiana granic związków samorząd., amnestja, ratyfikacja układów międzynarodowych pod warunkiem nienaruszania praw Polski, kontrola działalności senatu, wybór rady miejskiej m. Gdańska, zmiana konstytucji. Inicjatywę ustawodawczą posiadają oprócz posłów senat, reprezentacje zawodowe i 1/10 wyborców. Każda ustawa musi być zatwierdzona przez **senat**, w razie niezatwierdzenia wraca do sejmu, a gdy ten ją ponownie uchwali — rozstrzyga zgromadzenie wyborców; zgromadzenie to zwołuje się także, gdy 1/10 wyborców zgłosi projekt ustawy, a sejm go odrzuci. **Senat** składa się z prezydenta, vice-prezydenta i 10 senatorów wybranych przez sejm. Poza wymienionymi uprawnieniami ustawodawczymi jest senat **rzędem** Wolnego Miasta i sprawuje ogólny zarząd i administrację kraju. Musi posiadać zaufanie większości sejmowej. Traktat wersalski oddał Wolne Miasto i jego konstytucję pod ochronę i gwarancję Ligi Narodów. Organami Ligi w stosunku do Gdańska są: w pierwszej instancji **Wysoki Komisarz**, w drugiej — **Rada Ligi Narodów**. Wysoki Komisarz, mianowany przez Radę L. N., jest po-Narodów. Organami Ligi w stosunku do Gdańska są: w pierwszej instancji kwestje sporne wynikłe między Gdańskiem a Polską, przyczem od jego decyzji przysługuje obu stronom prawo odwołania się do Rady Ligi N. Rada Ligi N. wykonuje nadzór nad działalnością Wolnego Miasta, jej zatwierdzeniu podlegają wszelkie zmiany konstytucji; przysługuje jej też prawo weta w stosunku do umów międzynarodowych, zawartych przez Polskę, a rozciągających się także i na Gdańsk. Rzplita Polska posiada w stosunku do Gdańska szerokie uprawnienia. Wynikają one z wymienionych artykułów traktatu wersalskiego, z zawartej w Paryżu w myśl zaleceń traktatu konwencji (dn. 9. XI. 1920) oraz z uzupełniającej konwencji umowy warszawskiej z dn. 24. IX. 1921 r., wreszcie z szeregu umów specjalnych, zawartych w poszczególnych kwestjach. Na podsta-

wie powyższych umów Polska i Gdańsk stanowią jedno terytorjum celne, Polska zarządza na terenie Wolnego Miasta wszystkimi kolejami (oprócz tramwajów i wąskotorowych), posiada obok gdańskich własne urządzenia pocztowe, telegraficzne, telefoniczne na terenie portu, własną ładownię materiałów wojennych, izolowany teren dla tejsze ładowni oraz prawo do własnej straży. Polska zarządza wraz z Gdańskiem portem za pośrednictwem **Rady Portu i Dróg Wodnych**, składającej się z 5 delegatów polskich, 5 gdańskich i przewodniczącego obywatela szwajcarskiego. Polska prowadzi politykę zagraniczną Wolnego Miasta, ma pod swoją opieką obywateli gdańskich zagranicą, zastępuje częściowo Gdańsk na konferencjach międzynarodowych, zawiera w jego imieniu umowy międzynarodowe (zasięgając przedtem zdania jego władz), udziela exequatur konsulom obcym w Gdańsku. Reprezentantem Rządu polskiego w Gdańsku jest **Komisarz Generalny**, będący pośrednikiem między Polską a władzami Wolnego Miasta oraz między Polską a Wysokim Komisarzem. Komisarz Gen. jest najwyższą władzą wszystkich polskich urzędów, znajdujących się na terenie Wolnego Miasta, a mianowicie **Komisarjatu Generalnego z wydziałem wojskowym, Urzędu Marynarki Handlowej, Inspektoratu Cel, Deleg. Prokuratorji Generalnej R. P., Biura Gdańskiego P. K. P., Dyrekcji Poczł i Telegrafów oraz Polskiej Kasy Rządowej.**

4. GODŁA PAŃSTWOWE.

Na mocy rozp. Prezydenta Rzplitej z dn. 13. XII. 1927 r. (zmienionego rozp. Pr. Rzp. z dn. 24. XI. 1930 r. i ustawą z dn. 14. III. 1933 r.) godłami państwowemi są: 1) herb państwowy, t. j. wizerunek orła białego na prostokątnej tarczy w polu czerwonym, 2) chorągiew Rzplitej przysługująca wyłącznie Prezydentowi Rzplitej, barwy czerwonej z wizerunkiem orła państwowego pośrodku i z obramieniem dokoła. Barwami państwowemi są kolory biały i czerwony (cynober) w dwóch poziomych, równoległych pasach, równej długości i szerokości. Flagą państwową jest płachta o powyższych barwach. Władze, urzędy i instytucje państwowe polskie zagranicą używają flagi państwowej z herbem państwowym w środku białego pasa. Flagą marynarki wojennej jest bandera wojenna czyli płachta o barwach państwowych z wcięciem trójkątnem

od strony przeciwległej do drzewca; w środku białego pasa umieszczony jest herb państwowy. Taką flagą bez wcięcia jest banderą handlową morską oraz banderą wszystkich niewojennych statków państwowych, przyczem te ostatnie mają ponadto osobną białą flagę, zakładaną w czasie pełnienia służby, z godłem ministerstwa, w posiadaniu którego statek znajduje się. Pieczęcie urzędowe (państwowa, Prezydenta Rzeczypospolitej, władz i urzędów) są okrągłe z wyobrażeniem orła państwowego pośrodku i z napisem w otoku, odpowiadającym nazwie danego urzędu.

BIBLIOGRAFJA.

Dr. W. Komarnicki: Ustrój Państwowy Rzeczp. Polskiej, 1934, Dr. W. Dąbrowski: Autonomia województwa śląskiego, 1927, J. Makowski: Prawno-państwowe położenie Wolnego Miasta Gdańska, 1923.

IV. ORGANIZACJA PAŃSTWA, WOJSKOWOŚĆ I SĄDOWNICTWO.

1. OGÓLNA ADMINISTRACJA PAŃSTWA.

A. WŁADZE CENTRALNE. Naczelne kierownictwo i zwierzchni nadzór nad polityką wewnętrzną i ogólnym zarządem państwa sprawuje **Minister Spraw Wewnętrznych** (M. Zyndram-Kościałkowski) przy pomocy 2 podsekretarzy stanu, stojąc na czele centralnego urzędu administracji wewnętrznej państwa, t. j. **Ministerstwa Spraw wewnętrznych** (Warszawa, Nowy Świat 69). Władzy M. S. Wewn. podlegają sprawy: bezpieczeństwa i porządku publicznego, społeczno-polityczne, narodowościowe, stanu cywilnego, obywatelstwa, samorządu, prasy, widowisk, stowarzyszeń, aprowizacji, uzupełnienia i zaopatrzenia armji, wyborów, zabudowy osiedli, zarządu gmachów państwowych i wszelkie inne sprawy natury wewnętrznej, niezastrzeżone dla innych ministerstw. M. S. Wewn. dzieli się na Gabinet Ministra (sekretariat, sprawy organizacyjno-prawne, ogólne i t. p.) i departamenty: I Polityczny, II Samorządu, III Administracyjny (z Centralnem Biurem Filmowem) i IV Techniczno-Budowlany. Przy każdym departamencie istnieje urząd inspektora fachowego, a dla całości — Główny Inspektorat. Przy M. S. Wewn. czynna jest Wyższa Komisja Dyscyplinarna oraz Biura: Wojskowe, Apropowizacyjne, Personalne. Ministrowi podlegają: **Główny Komendant Policji Państwowej, Dowódca Korpusu Ochrony Pogranicza i Dyrektor Głównego Urzędu Statystycznego, Państwowe Zakłady Przemysłowo-Zbożowe i Państwowe Zakłady Wodociągowe na Górnym Śląsku;** jako organy do-

radcze istnieją: Główna Rada Statystyczna oraz Państwowe Rady: Samorządowa i Spożyców. O legalności zarządzeń administracji rządowej i samorządowej orzeka Najwyższy Trybunał Administracyjny.

B. PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY PAŃSTWA. Dla celów administracji ogólnej Polska podzielona jest na 16 województw, z których każde dzieli się na powiaty, te zaś — na gminy miejskie i wiejskie, przyczem te ostatnie są z reguły wielowskiowe (zbiorowe). M. st. Warszawa wydzielone jest z województwa i stanowi odrębną jednostkę administracyjną. Miasta liczące ponad 75.000 mieszkańców (i niektóre mniejsze), wydzielone są z powiatów, stanowiąc powiaty miejskie, są to: Białystok, Bielsko, Bydgoszcz, Chorzów, Częstochowa, Gdynia, Gniezno, Grudziądz, Inowrocław, Katowice, Kraków, Lublin, Lwów, Łódź, Poznań, Radom, Sosnowiec, Toruń i Wilno. Warszawa dzieli się na 4 powiaty miejskie.

	Km ²	Powiaty		Gminy	
		razem	w tem miejsk.	miejskie	wiejskie
P o l s k a	388.634,0	264	23	603	3.143
Wojew. centralne	137.835,1	92	10	223	1.298
M. st. Warszawa	122,9	4	4	1	—
Warszawskie	29.470,5	23	—	59	303
Łódzkie	19 033,9	13	1	46	232
Kieleckie	25.589,4	20	3	40	313
Lubelskie	31.177,8	19	1	33	277
Białostockie	32.440,6	13	1	44	173
Wojew. wschodnie	124.396,4	37	1	59	365
Wileńskie	29.010,7	9	1	15	96
Nowogródzkie	22.966,2	8	—	10	87
Poleskie ¹⁾	36.665,4	9	—	12	79
Wołyńskie ²⁾	35.754,1	11	—	22	103

	Km ²	Powiaty		Gminy	
		razem	w tem miejsk.	miejskie	wiejskie
Wojew. zachodnie	47 187,5	61	10	152	746
Poznańskie . . .	26.564,2	31	4	99	205
Pomorskie ³⁾ . . .	16.407,3	19	3	35	155
Śląskie ⁴⁾ . . .	4.216,0	11	3	18	386
Wojew. południowe	79.215,0	74	2	169	734
Krakowskie . . .	17.384,8	18	1	47	195
Lwowskie . . .	28.414,3	27	1	58	252
Stanisławowskie . .	16.882,2	12	—	28	119
Tarnopolskie . . .	16.533,7	17	—	36	168

¹⁾ Siedziba urzędu wojewódzkiego mieści się w Brześciu n/Bugiem

²⁾ " " " " " " Łucku.

³⁾ " " " " " " Toruniu.

⁴⁾ " " " " " " Katowicach.

Obecny podział administracyjny państwa, oparty na danym, uskuteczonym przez zaborców, nie jest dostosowany do właściwości gospodarczych, kulturalnych i t. p. poszczególnych części kraju, jako jednostek terytorjalnych. Komisja dla usprawnienia administracji publicznej przy Prezesie Rady Ministrów opracowuje na naukowych podstawach nowy podział państwa, który m. in. usunie istniejące różnice dzielnicowe. W przyszłości nastąpi zmniejszenie ilości województw, w ten sposób, że każde z nich stanowić będzie odrębną całość gospodarczą, kulturalną i regionalną.

C. WŁADZE LOKALNE. W administracji ogólnej w Polsce zasadą jest system dekoncentracji, polegający na prawie samodzielnej decyzji władz lokalnych w sprawach ustawą im przekazanych, bez potrzeby uzyskiwania aprobaty instancji centralnej — odnośnie do wszystkich działów administracji państwowej. Na czele województwa stoi **wojewoda**, miano-

wany przez Prezydenta Rzplitej, działający jako przedstawiciel Rządu i jako szef administracji ogólnej, oraz wykonywujący ponadto zlecenia niektórych innych ministerstw; funkcje swe pełni stojąc na czele urzędu wojewódzkiego, z pomocą wicewojewody, mianowanego przez Ministra S. Wewn. za zgodą Prezesa Rady Ministrów; rozporządzenia wykonawcze publikuje w „Dzienniku Wojewódzkim”. Wojewoda jest władzą monokratyczną, lecz głos decydujący w pewnych sprawach mają kolegialne organy, w zasadzie doradcze: rada wojewódzka i wydział wojewódzki (przewodniczy im wojewoda). Rada wojewódzka, reprezentująca interesy ludności, składa się z członków, wybranych przez rady powiatowe i rady miejskie znaczniejszych miast, po 1 z każdego powiatu i miasta. Wydział wojewódzki składa się z 2 urzędników państwowych i 3 członków, wybranych przez radę wojewódzką z pośród mieszkańców województwa. Przy urzędach wojew. istnieją komisje dyscyplinarne. W Warszawie na czele administracji ogólnej stoi **Komisarz Rządu**, równorzędny stanowiskiem wojewodzie. Na czele powiatu stoi **starosta**, mianowany przez Ministra S. Wewn.; przysługują mu podobne uprawnienia w powiecie, co wojewodzie w województwie; zastępuje go jeden z urzędników starostwa, wyznaczony przez wojewodę. Na czele powiatu miejskiego stoi **starosta grodzki** (w Gdyni — Komisarz Rządu). Ze starostą współdziałają organy samorządowe: rada powiatowa i wydział powiatowy, działając podobnie jak rady i wydziały wojew.; ze starostą grodzkim — kolegija, wyłonione z rady miejskiej, lub zarządu miasta. Na terenie gminy władzę zleconą w zakresie administracji ogólnej posiada przełożony samorządu. W wojew. pomorskiem i poznańskiem funkcje rad wojewódzkich sprawują sejmiki wojewódzkie (organy uchwalające samorządu wojew.); wydziały wojewódzkie (organy wykonawcze samorządu wojew.), dla celów administracyjnych wyłaniają izby wojew.; istnieje nadto wojewódzki sąd administracyjny. W powiatach istnieją tylko wydziały pow., pełniące m. in. funkcje sądów administracyjnych; w powiatach miejskich należą te sprawy do wydziałów miejskich. W wojew. śląskiem wojewodzie podlega wiele spraw, wyłączonych z pod kompetencji innych wojewodów, co jest wynikiem odrębnego ustroju Śląska (p. wyż. III, 2).

D. SŁUŻBA BEZPIECZENSTWA. W zakresie bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego organem wyko-

nawozym władz rządowych jest **Policja Państwowa**, podlegająca władzom administracji ogólnej, za pośrednictwem których zwracają się do P. P. wszelkie inne władze, za wyjątkiem władz prokuratorskich i sądowych, które w zakresie dochodzenia i ścigania przestępstw, wydają P. P. polecenia bezpośrednio. Organizacja P. P. przystosowana jest do podziału administracyjnego państwa: każde województwo tworzy okrąg wojewódzki, powiat — obwód powiatowy P. P.; w obwodach istnieją: 1) posterunki, obejmujące jedną lub kilka gmin; 2) komisariaty w większych miastach, obejmujące całe miasto, lub jego dzielnice. P. P. jest zorganizowana na wzór wojskowy, funkcjonariusze jej dzielą się na oficerów i szeregowych; na czele P. P. stoi **Komendant Główny**, na terenie województwa — komendant wojewódzki, powiatu — powiatowy, wykonywując swą pracę przy pomocy odpowiednich urzędów — komend. Przy komendach wojew. istnieją urzędy śledcze, przy niektórych powiatowych — wydziały śledcze. Koszty utrzymania P. P. ponosi skarb państwa. W wojew. śląskim istnieje autonomiczna Policja Wojew. zorganizowana na wzór P. P. Główny Komendant Policji Wojew., mianowany przez Ministra S. Wewn. na wniosek Wojewody śląskiego, podlega bezpośrednio temu ostatniemu.

E. SAMORZĄD. Zgodnie z zasadą decentralizacji istnieje w Polsce samorząd terytorjalny. Celem samorządu jest wypełnianie pewnych zadań zleconych z zakresu administracji ogólnej i zadań własnych gospodarczych, kulturalnych i t. p. Doniedawna organizacja samorządu w Polsce była odmienna w każdym z trzech byłych zaborów, obecnie nowa ustawa „o częściowej zmianie samorządu terytorjalnego” z dn. 23. III. 33 r. wprowadza w zasadniczych sprawach jednolitą organizację samorządu gmin wiejskich i miejskich oraz powiatowych związków samorządowych na całym terenie Rzplitej, z wyjątkiem wojew. śląskiego; istniejący wyłącznie w wojew. pomorskim i poznańskim samorząd wojewódzki powyższą ustawą nie został zmieniony. Organem stanowiącym i kontrolującym samorządu są obieralne **rady**: w gminach — **gminne**, w miastach — **miejskie**, w powiatowych związkach samorządowych — **powiatowe**. Organem zarządzającym i wykonawczym jest w gminach wiejskich **zarząd gminny**, w miastach — **zarząd miejski**, w powiatowych związkach samorządowych **wydział powiatowy**. Przełożonym zarządu gminnego jest wójt (zastępuje go podwójci). Przełożonym zarządu

miejskiego w miastach mniejszych jest burmistrz (zastępuje go wiceburmistrz), w miastach, wydzielonych z powiatowego związku samorządowego (ponad 25.000 mieszk.) — prezydent (zastępuje go wiceprezydent, lub kilku wiceprezydentów, w miastach ponad 50.000 mieszkańców). Przełożeni samorządów mogą być niezawodowi i zawodowi, ci ostatni są m. in. ograniczeni co do swych zajęć ubocznych. Kadencja organów samorządu trwa lat 5. Kadencja zawodowych przełożonych samorządu trwa lat 10. Prawo wybierania do samorządu ma każdy obywatel polski bez różnicy płci, zamieszkały od roku na terenie związku samorządowego, który ukończył lat 24 i nie utracił prawa wybierania do sejmu. Wybrany do organów samorządu może być każdy obywatel, który ma prawo wybierania i ukończył lat 30. Od kandydatów na wójta, podwójciego i członków organów samorządu miejskiego i powiatowego wymagana jest conajmniej znajomość języka polskiego w słowie i piśmie. Od zawodowych przełożonych samorządu wymagane są znacznie większe kwalifikacje.

Samorząd gmin wiejskich. Obszar gminy, składający się z kilku miejscowości dzieli się na gromady. Organem uchwalającym w gromadach, liczących ponad 200 mieszkańców, jest **rada gromadzka**, w mniejszych — **zebranie gromadzkie**. Członkami rady gromadzkiej są: sołtys (przewodniczący), jego zastępca — podsołtys oraz radni gromadzcy w liczbie od 12 do 30, zależnie od liczby mieszkańców w danej gromadzie. Wybory do rad gromadzkich są powszechne, równe i bezpośrednie. Organem wykonawczym gromady jest **sołtys**, bądź podsołtys, wybierani na 3 lata przez radnych gromadzkich lub zebranie gromadzkie; wybór ich zatwierdza starosta. Sołtys jest organem pomocniczym zarządu gminnego i wykonywa polecenia wójta w sprawach administracji ogólnej. **Rada gminna** składa się z wójta (przewodniczącego), podwójciego, ławników (2 lub 3) i radnych (od 12 do 20). Wybory do rady gminnej są pośrednie, radnych wybiera kolegium wyborcze, złożone z radnych gromadzkich, delegatów zebrań gromadzkich oraz sołtysów i podsołtysów. Wybory są równe, stonkowane i tajne; głosuje się na listy kandydatów. **Zarząd gminny** składa się z wójta, podwójciego i ławników, wybieranych przez radnych; wybór niezawodowego wójta i podwójciego zatwierdza starosta na zasięgnięciu opinii wydziału pow., zaś wybór zawodowego wójta zatwierdza wojewoda, po zasięgnięciu

opinji wydziału wojew. (izby wojew.). Na terenie gminy **wójt** jest organem wykonawczym władz rządowych. Nadzór nad samorządem gmin wiejskich sprawuje wydział powiatowy.

Samorząd miejski. **Rada miejska** składa się z radnych w liczbie od 12 do 72 zależnie od ilości mieszkańców; w m. st. Warszawie — ze 100. Wybory do rady miejskiej są powszechne, równe, tajne, bezpośrednie i stosunkowe. Na posiedzeniach rady miejskiej przewodniczy burmistrz (prezydent), bądź jego zastępca. **Zarząd miejski** składa się z burmistrza (prezydenta), wiceburmistrza (wiceprezydenta lub wiceprezydentów) i ławników, których liczba wynosi 10% ustawowej liczby radnych i nie może być mniejsza od 3. **Burmistrza**, względnie **prezydenta**, ich zastępców i ławników wybierają radni. Wybór niezawodowych burmistrzów i wiceburmistrzów podlega potwierdzeniu właściwego starosty powiatowego po zasięgnięciu opinji wydziału pow. (w miastach będących siedzibą władz powiatowych administracji ogólnej — zatwierdzeniu właściwego wojewody, po zasięgnięciu opinji wydziału wojew. (izby wojew.)) Wybór zawodowych burmistrzów i wiceburmistrzów zatwierdza wojewoda po zasięgnięciu opinji wydziału wojew. (izby wojew.). Wybór prezydentów miast i wiceprezydentów t. j. przełożonych samorządu z reguły zawodowych, zatwierdza Minister S. Wewn. Wybór prezydenta m. st. Warszawy wymaga zatwierdzenia przez Radę Ministrów. Władzą nadzorczą nad samorządem miejskim jest: dla miast poniżej 25.000 mieszk. — wydział powiatowy, dla miast większych — wojewoda, przy współudziale wydziału wojew. (izby wojew.), dla m. st. Warszawy — Minister S. Wewn.

Samorząd powiatowy. Jednostkami samorządu powiatowego są powiaty i miasta ponad 25.000 mieszkańców. **Rada powiatowa** składa się z radnych i członków wydziału powiatowego. Radnych wybierają kolegi wyborcze, złożone z radnych i członków zarządu gmin wiejskich i miast, poniżej 25.000 mieszkańców, w ilości 2 od każdej gminy wiejskiej i od 2 do 5 od każdego miasta. Przewodniczącym rady powiatowej jest starosta lub jego zastępca. **Wydział powiatowy** składa się ze starosty (przewodniczącego), jego zastępcy i 6 członków, wybranych przez radę powiatową z pośród mieszkańców powiatu. Nadzór nad samorządem powiatowym sprawuje wojewoda przy współudziale wydziału wojew. (izby wojew.).

Samorząd wojewódzki. Organami samorządu wojewódzkiego w wojew. poznańskim i pomorskiem są: sejmik wojewódzki, wydział wojewódzki i starosta krajowy. **Sejmik wojew.** (organ uchwalający i kontrolujący) składa się z członków wybranych na 4 lata przez rady pow. i rady miejskie miast wydzielonych z pow. związków samorządowych; sejmik poznański składa się 85, a pomorski — z 60 członków. Bierne prawo wyborcze posiada każdy obywatel polski zamieszkały od roku na terenie województwa, który włada językiem polskim w słowie i piśmie, ukończył 25 lat i posiada pełnię praw honorowych. **Wydział wojew.** (organ zarządzający i wykonawczy) składa się z przewodniczącego, jego zastępcy, starosty krajowego i z członków (w wojew. poznańskim — 12, w wojew. pomorskiem — 8), wybranych przez sejmik wojew. z pośród mieszkańców województwa, posiadających bierne prawo wyborcze. **Starosta krajowy** zarządza bieżącymi sprawami samorządu wojew., jest przełożonym urzędników samorządu wojew. i reprezentuje samorząd wojew. na zewnątrz; wybierany jest przez sejmik wojew. na 6 do 12 lat, wybór zatwierdza Minister S. Wewn. Nadzoruje samorząd wojew. w pierwszej instancji — wojewoda, w drugiej — Minister S. Wewn.

BIBLIOGRAFJA.

Bohdan Wasiutyński. — Ustrój władz administracyjnych, rządowych i samorządowych. Poznań, 1933 r. Ustawa z dn. 23. III. 33 r. „O częściowej zmianie ustroju samorządu terytorjalnego” — Dziennik Ustaw R. P. r. 1933, Nr. 35, p. 294.

2. SŁUŻBA ZAGRANICZNA.

A. ORGANIZACJA WŁADZ. Naczelną władzą polskiej służby zagranicznej jest **Ministerstwo Spraw Zagranicznych** — Warszawa, Wierzbowa 1. Ministerstwo Spraw Zagranicznych posiada następujący podział organizacyjny: 1. Gabinet Ministra z podziałem na 5 referatów (polityczny, szyfrów, archiwalny, Funduszu specjalnego, prawny). 2. Protokół Dyplomatyczny, z podziałem na 2 referaty (ogólny i orderowy). 3. Biuro Personalne, z podziałem na 4 referaty (wvzskolenia, personelu etatowego, organizacyjnego i ewidencji). 4. Departament Polityczno-Ekonomiczny, z podziałem na 5 wydziałów (organizacji międzynarodowych, zachodni, wschodni, traktatowy i pra-

sowy) oraz Radca Ekonomiczny. 5. Departament Konsularny, z podziałem na 3 wydziały (polityki emigracyjnej, polaków zagranicą i opieki prawnej). 6. Departament Administracyjny, z podziałem na 2 wydziały (budżetowy i gospodarczy). Ministerstwu Spraw Zagranicznych podlegają Urzędy Zagraniczne R. P., któremi są Ambasady, Poselstwa i Konsulaty. Rzeczpospolita Polska posiada 8 Ambasad, 25 Poselstw i 129 Konsulatów.

B. PLACÓWKI DYPLOMATYCZNE I KONSULARNE POLSKIE. 1. **EUROPA.** **Austrja** — Poselstwo w Wiedniu — Wien IV, Argentinierstrasse 25/27. Oesterreich, Konsulat w Wiedniu — Wien III, Rennweg 1. **Belgja** — Poselstwo w Brukseli — Bruxelles, 29 Avenue des Gaulois — Belgique. Konsulat Honorowy w Brukseli — Bruxelles, 10, Place du Luxembourg, Konsulat w Antwerpji — Anvers, 27 Avenue de Belgique. **Bułgarja** — Poselstwo w Sofji — Sofia IV, 6 rue San Stefano. Wydział Konsularny — Sofia IV, 4 rue San Stefano. Konsulat Honorowy w Warnie — Warna, Olewska b. 11. **Czechosłowacja** — Poselstwo w Pradze — Praha 1, Staromestke Namesti, Palais Kinsky (Tchécoslovaquie). Konsulat w Pradze — Praha II, Jungmannova 7, II p. Konsulat w Bratislavie — Bratislava, Gundulicova 12. Konsulat w Morawskiej Ostrawie — Moravska-Ostrava 28, Rijna C. 58. Konsulat w Użhorodzie — Użhorod, Lva Tolsteho C. 13. **Danja** — Poselstwo w Kopenhadze — Copenhague, Frederiksgade 17. Wydział Konsularny — Copenhague, Frederiksgade 7 (Danemark). Konsulat Honorowy w Aalborg — Aalborg, Jomfru Annagade 16. Konsulat Honorowy w Aarhus — Aarhus, „Hafniahus”. Konsulat Honorowy w Haderslev — Haderslev, Norregade 30. Wicekonsulat Honorowy w Hasle — Hasle a Bornholm, villa „Lysvang”. Konsulat Honorowy w Odense — Odense, Ostre Stationsvej 44. Wicekonsulat Honorowy w Nakskov — Nakskov. **Estonja** — Poselstwo w Tallinnie — Tallinn, Kohtu 10 (Estonie), Kancelarja — Kentmanni 20. Konsulat Honorowy w Narwie — Narwa. Konsulat Honorowy w Tartu — Tartu, Pick 58. **Finlandja** — Poselstwo w Helsingforsie — Helsinki (Finlande), Satamakatu 5. Konsulat Honorowy w Viipuri — Viipuri, Kannaksenkatu. Konsulat Honorowy w Tampere — Tampere, O. Y. Lokomo A. B. **Francja** — Ambasada w Paryżu — Paris 16-e (France), 12 Avenue de Tokio. Konsulat Generalny w Paryżu — Paris 17-e, 19 rue Alphonse de Neuville. Konsulat Honorowy w Bordeaux—

Bordeaux, 27 Cours Xavier Arnozan. Konsulat Honorowy w Hawrze — Le Havre, 19 Boulevard Foch. Konsulat Generalny w Lille — Lille, 45, Boulevard Carnot. Konsulat w Lyonie — Lyon, 202 Cours Gambetta. Konsulat w Marsylii — Marseille, 2 Place Saint Ferréol. Konsulat Honorowy w Nicei — Nice, 6 rue du Congrès. Konsulat w Strasburgu — Strasbourg, 10 rue du Général de Castelnau, Konsulat w Tuluzie — Toulouse, 18, rue des Pyrenées. **Grecja** — Poselstwo w Atenach — Athènes, 3 Place Mavrocordato (Grèce). Konsulat Honorowy w Salonikach — Salonique, 6, rue Hermon. **Hiszpanja** — Poselstwo w Madrycie — Madrid, Zurbarano 21 (Espagne). Konsulat Honorowy w Barcelonie — Barcelona, Cortès 667. Konsulat Honorowy w Bilbao — Bilbao, Alameda Mazarredo 17 19. Konsulat Honorowy w Vigo, Avenida de la Libertad 3. **Holandja** — Poselstwo w Hadze — La Haye, 25 Alexanderstraat (Pays-Bas). Konsulat Honorowy w Rotterdamie — Rotterdam, Maaskade 124. Konsulat w Amsterdamie — Amsterdam, Vondestraat 27. Konsulat Honorowy w Dordrecht — Dordrecht, Singel 287. Konsulat Honorowy w Heerlen — Heerlen, Nobelstraat 29. **Irlandja** — Konsulat Honorowy w Dublinie — Dublin, 44 Landsdowne Road. **Islandja** — Konsulat Honorowy w Reykjavik — (Islande). **Jugosławia** — Poselstwo w Belgradzie — Beograd, Milosa Velikog 4 (Yougoslavie). Konsulat Generalny w Zagrzebiu — Zagreb, Haušlikova ul. 6. II. Konsulat Honorowy w Banja-Luce — Banja-Luka, ul. Princa Pavla. Konsulat Honorowy w Splicie — Split, Vrazova 8. Konsulat Honorowy w Suszaku — Susak, Pécine 51. **Luksemburg** — Konsulat Honorowy w Luksemburgu — Luxembourg. **Łotwa** — Poselstwo w Rydze — Riga, Mednieku iela 6-b dz. 3 (Lettonie). Konsulat w Rydze — Mednicku iela 6-b U. S. Konsulat w Dyneburgu — Daugavpils, Karavanes iela 10, tel. 77. **Monaco** — Konsulat Honorowy w Monaco — Monaco, 22 rue de Millo. **Niemcy** — Ambasada w Berlinie — Berlin W. 35, Kurfürstenstrasse 136. Konsulat Generalny w Berlinie — Berlin W. 35, Kurfürstenstrasse 137. Wicekonsulat w Etku — Lyck, Luisenplatz 2. Konsulat w Essen — Essen, Alfredstrasse 85. Konsulat Generalny we Frankfurcie n Menem — Frankfurt a/M., Schaumainkai 43. Konsulat w Hamburgu — Hamburg, Johnsallee 13. Konsulat Generalny w Królewcu — Königsberg, Mittel-Tragsulat Generalny w Monachjum — München, Pienzenauerstr. 15. 24. Konsulat w Kwidzyniu — Marienwerder, Marienburgerstr. 26. Konsulat w Lipsku — Leipzig 1, 1., Helferichstr. 11. Kon-

Konsulat w Olsztynie — Allenstein, Friedrich Wilhelmplatz 5. Konsulat Generalny w Opolu — Oppeln, Eichstrasse 1. Konsulat w Pile — Schneidemühl, Moltkestrasse 11. Konsulat w Szczecinie — Stettin, Friedrich Karlstrasse 9. Konsulat we Wrocławiu — Breslau, Freiburgerstrasse 29. **Norwegja** — Poselstwo w Oslo — Oslo, Kristinekindvei 22 (Norwège). Konsulat Honorowy w Oslo — Oslo, Raadhusgt 4. Konsulat Honorowy w Bergen — Bergen, Nygoten 1. Konsulat Honorowy w Stavanger — Stavanger, Knut Holmsvei 14. Konsulat Honorowy w Tönsberg — Tönsberg. **Portugalja** — Poselstwo w Lisbonie — Lisbonne, Alto de Santa Catarina 1. Konsulat Honorowy w Lisbonie — Lisbonne, Rua dos Luziados 15. Konsulat Honorowy w Porto — Porto 10, Praga Guilherme G. Fernandes. Konsulat Honorowy w Funchal — Funchal, Madeira. **Rumunja** — Poselstwo w Bukareszcie — Bucuresti, Alea Alexandru 23 parç Filipesco (oRumanie). Konsulat w Bukareszcie — Bucuresti, Strada Polona 27. Konsulat w Czerniowcach — Cernauti, Str. Archimandrit Eusebie Popovici 18-a. Konsulat w Kiszyniowie — Chisianu, Str. Viitor 77. Agent Konsularny w Galacu — Galati, Str. Michai Bravul 21. **Szwajcarja** — Poselstwo w Bernie — Bern, Elfenstrasse 20 (Suisse). Konsulat Honorowy w Zurichu — Zurich, Talacker 35. Delegacja R. P. przy Lidze Narodów w Genewie — Genève, 4 rue Munier Romilly. **Szwecja** — Poselstwo w Sztokholmie — Stockholm, Flöragatan 2 (Suède). Konsulat Honorowy w Göteborgu — Göteborg, O. Hamngatan 19.IV. Konsulat Honorowy w Malmö — Malmö, Engelbrektsgatan 7. Konsulat Honorowy w Norrköpping — Norrköpping, Sandgatan 12. **Watykan** — Ambasada przy Stolicy Apostolskiej — Roma, Piazza Pilotta 3 (Italie). **Węgry** — Poselstwo w Budapeszcie — Budapest I, Orszagházutca 13. Konsulat w Budapeszcie — Budapest VII, Arena ul. 86 B. **Wielka Brytanja** — Ambasada w Londynie — London W. I, Portland Place 47. Konsulat Gen. w Londynie — London W. C. I, 2, Upper Montague Street Russel Square. Wicekonsulat Honorowy w Cardiff — Cardiff, Lion Chambers, 77, Saint Mary Street. Konsulat Honorowy w Glasgow — Glasgow C. I. South Wales, 99 Glassford Street. Konsulat Honorowy w Hull — Hull, Commercial Road. Konsulat Honorowy w Southampton — Southampton. Konsulat Honorowy w Manchester — Manchester, 35 Dale Street. **Włochy** — Ambasada przy Kwirynale — Roma, 35, via Cesare Beccaria. Konsulat Generalny w Rzymie — Ro-

ma, via Gerolamo Fracastoro 2. Konsulat Honorowy we Florencji — Firenze, Lung Arno del Tempio 22. Konsulat Honorowy w Katanji — Catania, Via Venezia 7. Konsulat Generalny w Medjolanie — Milano, Via San Paolo 18. Konsulat Honorowy w Neapolu — Napoli 130, Museo 90. Konsulat Honorowy w Bolonji — Bologne, Via Castiglione 27. Konsulat w Trjeście — Trieste, via Luigi Cadorna 3. **Związek Socjalistycznych Republik Rad** — Ambasada w Moskwie — Moskwa, Worowskiego 21. Wydział Konsularny — 3 Mieszczanskaja 32 34. Konsulat Generalny w Charkowie — Charków, Olmiński 15. Konsulat w Kijowie — Kijów, Liebknechta 1. Konsulat w Leningradzie — Leningrad, Nabiereznaja Krasnowo Flota 14. Konsulat Generalny w Mińsku — Mińsk, Sowietskaja 84. Konsulat Generalny w Tyflisie — Tyflis, Korganowska 24.

2. **AZJA. Chiny**—Poselstwo w Szanghaju—Shanghai, 1066, Avenue Joffre 21, Route Pottier (Chine). Konsulat w Charbinie — Kharbine, Gloukhaia 24. **Japonja** — Poselstwo w Tokio — Tokio, 3, Hiroocho Azabaku. Konsulat Honorowy w Osace — Osaka 2-chome Junkeimachi Minamiku. **Persja** — Poselstwo w Teheranie — Teheran, Parc Amih ed Dowleh Darvaze Chimram (Perse). **Turcja** — Ambasada w Angorze — Ankara, Kavakli Dere (Turquie). Konsulat Gen. w Stambule — Istanbul, Place Taxim Ay Yildiz Palace. **Palestyna** — Konsulat Generalny w Jerozolimie — Jerusalem, Musrara Quarten. Konsulat w Tel-Aviv — Tel-Aviv, Montefiore Str. 43 P. O. B. 225. **Indje Brytyjskie** — Konsulat w Bombaju—Bombay 1, Whiteaway Bldg, Hornby Road, Fort. **Indje Holenderskie** — Konsulat Honorowy w Batawji — Batavia — Java (Indes Neerlandaise) Welwreden Molenoliet Oost. 3-b. **Syrja** — Agent Konsularny w Beyrucie—Beyrout.

3. **AFRYKA. Egipt** — Poselstwo w Kairze—Le Caire (Egypte) 2 rue Amir Toussoun (Zamalek). Konsulat Honorowy w Aleksandrii—Alexandrie B. P. 390, 14, rue Nabi Daniel. **Unja Południowo-Afrykańska** (South Africa) — Konsulat Honorowy w Capetown—Capetown, Jackson's Buildings, Hount Str. **Algierja** — Konsulat Honorowy w Algierze—Alger (Algérie) 24, Boulevard Carnot. **Madagaskar** — Konsulat Honorowy w Tananarive — Tananarive, rue de Liège. **Marokko** — Konsulat Honorowy w Casablanca — Maroc. **Oranja** — Konsulat Honorowy w Oranie — Oran, 22 Av. Loubet. **Tunis** — Konsulat Honorowy w Tunisie — Tunis. **Tangerja** — Konsulat Honorowy w Tan-

gerze — **Tanger.** **Angola** — Konsulat Honorowy w Bengueli — Benguela, rua Silva Porto, Caixa Postal 6.

4. **AMERYKA PÓLNOĆNA. Kanada** — Konsulat Generalny w Ottawie — Ottawa, Ontario 232 Metcalf Str. Konsulat w Winnipegu — Winnipeg, Man. 29. Rostyn Road. Konsulat Honorowy w Montrealu — Montreal, 8 Edgehill Avenue, off. 1930, W. Dorchester Street W. **Meksyk** — Poselstwo w Meksyku — Mexico D. F. Calle de Londres N. 213. Konsulat Honorowy w Meksyku — Mexico. Konsulat Honorowy w Vera Cruz — Vera Cruz. **Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.** Ambasada w Waszyngtonie — Washington D. C. 2640, 16-th Street N. W. Konsulat Generalny w Chicago — Chicago, Ill. 1500 N. Dearborn Parkway. Konsulat Generalny w Nowym Yorku — New York N. Y. 149-151 East 67-th Street. Konsulat w Pittsburgu — Pittsburgh Pa 249, N. Craig Street.

5. **AMERYKA CENTRALNA I POŁUDNIOWA.** **Argentyna** — Poselstwo w Buenos-Aires — Buenos-Aires, Calle Rodriguez ePna 2012. Wydział Konsularny — Leandro N. Alem 480. Agent Konsularny w Posadas — Posadas. **Brazylja** — Poselstwo w Rio-de-Janeiro — Rio-de-Janeiro, Praira de Botafogo 246. Konsulat Generalny w Kurytybie — Curitiba — Parana, Rua Andre de Barros 528. **Chili** — Konsulat Honorowy w Santiago de Chile — Santiago de Chile, Calle Nueva York 54, Bajos oficina. **Costa-Rica** — Konsulat Honorowy w San José — San José. **San Domingo** — Konsulat Honorowy w San Domingo — San Domingo. **Kolumbia** — Konsulat Honorowy w Bogocie — Bogota. **Paragwaj** — Konsulat Honorowy w Asuncion — Asuncion, Calle Ipane 471. **Peru** — Konsulat Honorowy w Limie — Lima, 128, rue Jesus Mariae. **San Salvador** — Konsulat Honorowy w San Salvador — San Salvador. **Urugwaj** — Konsulat Honorowy w Montevideo — Montevidei, Calle 25 de Mayo 244.

5. **AUSTRALJA.** — Konsulat Gen. Honorowy w Sydney — Sydney, Beresford Chambers 76-78 Pitt Street. Konsulat Honorowy w Melburn — Melbourne, tSate of Victoria; Burke House 340, Collins Street.

C. **SIEĆ DYPLOMATYCZNA I KONSULARNA PAŃSTW OBCYCH W POLSCE.** **Afganistan** — Poselstwo, siedziba w Paryżu, 57 Avenue Henri Martin. **Argentyna** — Poselstwo, Warszawa, Koszykowa 6. Konsulaty Generalne: Warszawa, Al. Ujazdowskie 32/5. Gdańsk, Gralathstrasse 3. **Austria** — Poselstwo, Warszawa, Koszykowa 11-b, Kon-

sulat — tamże. Konsulat Honorowy w Bielsku-Białej, Blichowa 27, Konsulat Generalny Honorowy w Gdańsku, Karrenwall 8. Konsulat Honorowy w Katowicach, ul. Powstańców 50; Konsulaty Generalne Honorowe: w Krakowie, Kopernika 6, we Lwowie, Ossolińskich 4, w Łodzi, Wodny Rynek 2. Konsulat Honorowy w Poznaniu, Plac Wolności 18. **Belgia** — Poselstwo, Warszawa, Al. Ujazdowskie 23, Biuro Paszportowe — tamże. Konsulat Generalny w Gdańsku, Ostseestrasse 6; Konsulat Generalny w Gdyni — ul. Centralna, firma „Ackermans van Haaren; Konsulaty Honorowe: w Katowicach — Sosnowiec, 3 Maja 15, we Lwowie — Nabelaka 37-a, w Łodzi — ul. Wigury 30, w Poznaniu — Słowackiego 55. **Boliwia** — Konsulaty Honorowe: Warszawa, Chmielna 26 6, Gdańsk, Nordpromenade 6. **Brazylja** — Poselstwo — Warszawa, Hotel Europejski, Konsulat — Warszawa, Czackiego 12, Konsulat w Gdańsku — Rennerstiftsgasse 9 II. **Bułgaria** — Poselstwo, Warszawa, Al. Ujazdowskie 39, Konsulat — tamże; Konsulat Generalny Honorowy — Gdańsk, Jäschkentalerweg 7 8. **Chili** — Konsulat Honorowy, Warszawa, Koszykowa 6/22. **Chiny** — Poselstwo, Warszawa, Al. Ujazdowskie 9-a. **Costa-Rica** — Konsulat Generalny Honorowy, Warszawa, Elektoralna 16 1. **Czechosłowacja** — Poselstwo, Warszawa, Koszykowa 18; Konsulat — tamże; Konsulaty: w Katowicach — Mickiewicza 14, w Krakowie — Gołębia 18; Konsulat Honorowy Kwasiłów; Konsulat w Poznaniu — Słowackiego 59. **Danja** — Poselstwo, Warszawa, Królewska 3, Konsulat — tamże; Konsulat Generalny w Gdańsku — Elisabethwall 7; Konsulat w Gdyni, Świętojańska; Konsulaty Honorowe: w Katowicach, Katowice-Wełnowiec; we Lwowie — Potockiego 49; w Łodzi — Piotrkowska 135; w Poznaniu — Słowackiego 57; Konsulat w Pucku — siedziba w Gdańsku, Dominika — Konsulat Honorowy w Gdańsku — Langfuhr. Am Johannisberg 16/17. **Egipt** — Poselstwo — siedziba w Berlinie, Berlin W. 35. Tiergartenstrasse 18-b. **Estonja** — Poselstwo, Warszawa, Al. Róż 1. Konsulat — tamże; Konsulaty Honorowe: w Gdańsku — Elisabethwall 9, w Gdyni — siedziba w Gdańsku, we Lwowie — Raclawicka 3, w Wilnie — Jakóba Jasińskiego 4. **Finlandja** — Poselstwo, Warszawa — plac Napoleona 3. Konsulat — tamże; Konsulat Generalny Honorowy w Gdańsku, Werftgasse 4; Konsulaty Honorowe: w Gdyni — ul. Waszyngtona, Gmach „Żegluga Polskiej”, w Katowicach — ul. Lompy 14, we Lwo-

wie — Łozińskiego 4, w Łodzi — Piotrkowska 293, w Poznaniu — Marszałka Focha 18. **Francja** — Ambasada, Warszawa, Al. Róż 2, Konsulat — tamże; Konsulat w Gdańsku — Langermarkt 17; Agencja Konsul. Hon. w Gdyni — ul. 10 Lutego; Konsulaty: w Katowicach — ul. 3 Maja 23, w Krakowie — Studencka 1, we Lwowie — Czarneckiego 4, w Poznaniu — Berwińskiego 1; Agencja Konsularna w Łodzi — Al. Kościuszki 3; Agencja Konsularna Hon. w Toruniu — Mostowa 38. **Grecja** — Poselstwo, Warszawa, Matejki 5, Konsulat — tamże, Konsulat Generalny Honorowy w Gdańsku — Grosse Allee 37, Konsulaty Honorowe: w Krakowie — Józefów 10, w Łodzi — Zachodnia 41/3, w Poznaniu — ul. Rzeczypospolitej 1. **Guatemala** — Konsulat Honorowy, Gdańsk, Hundegasse 65. **Haiti** — Konsulat Honorowy, Gdańsk — Langfuhr, Jäschkentalerweg 14 15. **Hiszpanja** — Poselstwo, Warszawa, Koszykowa 6/4, Konsulat — tamże, Konsulat Honorowy w Gdańsku — Hundegasse 89, Wicekonsulaty Honorowe: w Gdyni — Robur. Polskarob, w Katowicach — Plac Wolności 11, we Lwowie — Herburtów 3, w Poznaniu — Al. Marcinkowskiego 24, w Wilnie — Wielka 44. **Holandja** — Poselstwo, Warszawa, Czackiego 9 8, Konsulat — tamże, Konsulat Generalny Honorowy w Gdańsku — Langgasse 34. Wicekonsulat w Gdyni — ul. Centralna „Ackermans van Haaren“, Wicekonsulat Honorowy, Kraków — Al. Grottgera 12, Konsulat Honorowy we Lwowie — Mickiewicza 10, Wicekonsulat Honorowy w Łodzi — Kopernika 40, Konsulat Honorowy w Poznaniu — ul. Rzeczypospolitej 2. **Honduras** — Konsulaty Honorowe: Warszawa — Piękna 52 17, Gdańsk — Hundegasse 65. **Japonja** — Poselstwo, Warszawa, Pierackiego 10. Konsulat — tamże. **Jugosławja** — Poselstwo, Warszawa, Al. Ujazdowskie 33, Konsulat — tamże, Konsulaty Honorowe: w Gdańsku — Langermarkt 12/13, we Lwowie, Konsulat Honorowy — Sienkiewicza 6, w Poznaniu — Słowackiego 59. **Kolumbia** — Konsulaty Honorowe: Warszawa — Oboźna 11, Gdańsk — Langfuhr. Kastanienweg 9 10. **Kuba** — Konsulat Honorowy w Gdańsku, Stadtgraben 14. **Luxemburg** — Konsulat Honorowy, Warszawa — Filtrowa 71. **Łotwa** — Poselstwo, Warszawa — Szkolna 6, Konsulat — tamże, Konsulat Gen. w Gdańsku — Langfuhr, Jäschkentalering 3 5. Wicekonsulat Honorowy w Gdyni — Nabrzeże Duńskie „Skarbobol“, Konsulaty Honorowe: w Katowicach — Zamkowa 14, we Lwowie — Romanowicza 1, w Łodzi — Piotrkowska 81,

w Poznaniu — ul. 27 Grudnia 2, w Wilnie — Sierakowskiego 4. **Meksyk** — Poselstwo, Warszawa, Marszałkowska 48.5, Konsulaty Honorowe: Warszawa — Hortensji 6, Gdańsk — Elisabethwall 9. **Monaco** — Konsulat Honorowy na Warszawę i województwo warszawskie, Warszawa — Wspólna 26. Konsulat Honorowy na pozostałą Polskę — Warszawa, Górnośląska 22. **Nicaragua** — Konsulat Honorowy w Gdańsku — Hundegasse 65. **Niemcy** — Ambasada Warszawa, Piusa XI Nr. 17, Biuro paszportowe, Warszawa, Al. Ujazdowskie 41, Konsulaty Generalne: w Gdańsku — Dominikswall 3, w Katowicach — Sokolska 8, willa „Dame“; Konsulaty: w Krakowie — Basztowa 14, w Łodzi — Piotrkowska 260, w Poznaniu — Zweirzyniecka 15, w Toruniu — Bydgoska 34.36. **Norwegja** — Poselstwo, Warszawa, B. Pierackiego 3, Konsulat — tamże, Konsulaty Honorowe: w Gdańsku, Langermarkt 3, w Gdyni — Plac Kaszubski 1; Wicekonsulat Honorowy w Łodzi — Piotrkowska 151. **Panama** — Konsulat Honorowy w Gdańsku, Grosse Allee 27. **Paragwaj** — Konsulat Honorowy w Warszawie — Wspólna 9. **Persja** — Poselstwo, Warszawa — Krakowskie Przedmieście 30, Konsulat, Warszawa — Al. Ujazdowskie 36. **Peru** — Konsulat Generalny Honorowy, Warszawa, Szkolna 2, Konsulat Honorowy w Poznaniu — Plac Działowy 3. **Portugalia** — Poselstwo, Warszawa, B. Pierackiego 17. Konsulat — tamże, Konsulat w Gdańsku — Poggenpfuhl 57, Wicekonsulat Honorowy w Łodzi — Zawadzka 16. **Rosja Sowiecka** — **Z. S. R. R.** — Ambasada, Warszawa — Poznańska 15, Konsulat — tamże, Konsulat Generalny w Gdańsku — Langgarten 74, Konsulat we Lwowie — Nabelaka 27. **Rumunja** — Poselstwo, Warszawa — Al. Ujazdowskie 47, Konsulat — tamże, Konsulat Honorowy w Gdańsku — Hundegasse 85, Konsul Generalny we Lwowie — Plac Marjacki 8, Konsulat Honorowy w Poznaniu — Podgórna 10. **San Domingo** — Konsulat Honorowy w Warszawie, 6 Sierpnia 20 **Stany Zjednoczone A. P.** — Ambasada, Warszawa, Al. Ujazdowskie 11, Konsulat Generalny, Warszawa, Jasna 11, Konsulat w Gdańsku — Elisabethwall 9. **Szwajcarja** — Poselstwo, Warszawa, Smolna 25, Konsulat — tamże, Konsulat w Gdańsku — Elisabethwall 9.11. **Szwecja** — Poselstwo, Warszawa — Królewska 3, Konsulat — tamże, Konsulat Generalny Honorowy w Gdańsku, Langermarkt 20, Konsulaty Honorowe: w Gdyni — ul. Św. Jańska, w Katowicach — Stalmacha 21, w Poznaniu — Matejki 39;

Wicekonsulat Honorowy w Łodzi — Śródmiejska 13. **Turcja** — Ambasada, Warszawa — Szopena 2-a, Konsulat — tamże, Konsulat Generalny Honorowy w Gdańsku — Langfuhr, Hauptstrasse 98. **Urugwaj** — Poselstwo — siedziba Praga Czeska, Praha III, Pod Bruskou 147 3, Konsulat Generalny Honorowy — Warszawa — Smolna 38, Konsulat Honorowy — Łódź, Zachodnia 41. **Watykan** — Ambasada, Warszawa, Al. Szucha 12. **Węgry** — Poselstwo, Warszawa, Mokotowska 55, Konsulat — tamże; Konsulaty Honorowe: w Katowicach — ul. Marszałka Piłsudskiego 5, w Krakowie — ul. Biskupia 7, we Lwowie — ul. Akademicka 7. **Wielka Brytania** — Ambasada, Warszawa, Nowy Świat 18, Konsulat, Warszawa — Al. Róż 10/2, Konsulat Generalny w Gdańsku — Elisabethwall 9, Wicekonsulaty Honorowe: w Gdyni — ul. Waszyngtona, gmach „Żegluga Polskiej”, we Lwowie — Koralnicka 8, w Łodzi — Piotrkowska 271, w Poznaniu — Uniwersytet, Wicekonsulat w Katowicach — ul. 3 Maja 33. **Włochy** — Ambasada, Warszawa — Plac Dąbrowskiego 6, Konsulat — tamże, Konsulat Honorowy w Łodzi — Kilińskiego 222, w Gdańsku, Konsulat Generalny, Karrenwall 7/11, w Gdyni — Agencja Konsularna, ul. Świętojańska 1.

3. WOJSKOWOŚĆ.

A. ORGANIZACJA WŁADZ. Najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych jest Prezydent Rzeczypospolitej, który jednak nie może sprawować naczelnego dowództwa podczas wojny. General przewidziany na naczelnego wodza w czasie wojny nosi tytuł Generalnego Inspektora sił zbrojnych. Obecnie jest nim Marszałek Polski Józef Piłsudski. W czasie pokoju dowództwo sił zbrojnych sprawuje Prezydent Rzeczypospolitej, przez ministra spraw wojskowych. Minister dowodzi bezpośrednio siłami zbrojnymi i kieruje całokształtem administracji wojskowej, ponosząc odpowiedzialność konstytucyjną i parlamentarną za swą działalność. Urząd ministra spraw wojskowych sprawuje od 8 lat Marszałek Polski Józef Piłsudski, łącząc w ten sposób w swej osobie dowodzenie siłami zbrojnymi w czasie pokoju i przygotowanie ich do wojny.

Zastępcami i bezpośrednimi pomocnikami ministra w sprawach dowodzenia i administracji są dwaj wiceministrowie, z których I-szy skupia w swem ręku całość rozkazodawstwa w dziedzinie dowodzenia, a II-gi — rozkazodawstwo z zakresu administracji. Pomocnikiem ministra w zakresie spraw personalnych

wojska jest szef Biura Personalnego. Kontrolę całokształtu administracji wojskowej z ramienia ministra wykonuje przez swych oficerów szef Korpusu Kontrolerów.

Nadzór nad wymiarem sprawiedliwości z ramienia ministra pełni naczelnny prokurator wojskowy, będący równocześnie szefem Departamentu Sprawiedliwości.

Organem ministra jest Ministerstwo Spraw Wojskowych (Warszawa, 6 Sierpnia 1—3—5), składające się z Gabinetu Ministra, Biura Personalnego, Biura Ogólno-Organizacyjnego, Biura Ogólno-Administracyjnego, Biura Kontroli, Departamentu Uzupelnień, Departamentów fachowych, a mianowicie: Piechoty, Kawalerji, Artylerji, Aeronautyki, Uzbrojenia Technicznego, Intendentury, Zdrowia, Budownictwa i Sprawiedliwości, Szefostwa Saperów i Łączności oraz Kierownictwa Marynarki Wojennej. Ponadto organami Ministra są: Dowództwo Broni Pancernych, Dowództwo Żandarmerji, Polowa Kurja Biskupia i Biuro Wyznań Niekatolickich.

Organami Generalnego Inspektora są Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych (Warszawa, Ujazdowska 1—3—5), Sztab Główny (pl. Piłsudskiego 3, Warszawa) oraz Komitet dla Spraw Uzbrojenia i Sprzętu. Ponadto podlegają bezpośrednio Generalnemu Inspektorowi Wyższa Szkoła Wojenna i Wojskowe Biuro Historyczne z Archiwum Wojskowym. W skład Generalnego Inspektoratu wchodzi: Gabinet Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, Biuro Inspekcji, które opracowuje plany i wytyczne dla kontroli i inspekcji, oraz Inspektorowie armji i generałowie, którzy przeprowadzają kontrole przygotowań wojennych i inspekcje wyszkolenia w poszczególnych jednostkach. Ponadto w skład Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych wchodzi Biuro Kapituły Orderu Virtuti Militari. Sztab Główny z szefem Sztabu Głównego na czele, opracowujący wszystkie części planu wojny (plany mobilizacji i t. p.) dzieli się na 4 Oddziały. Przy Sztapie Głównym znajdują się też organa wojskowej służby komunikacyjnej, których zadaniem jest przygotowanie komunikacji do potrzeb obrony państwa oraz współpraca w powyższych sprawach z Ministerstwem Komunikacji. Szefowi Sztabu Głównego podlega bezpośrednio Wydział Wojskowy Komisarjatu Generalnego Rzeczypospolitej w Gdańsku, attachés wojskowi przy polskich urzędach dyplomatycznych zagranicą oraz Wojskowy Instytut Geograficzny.

Wojsko polskie uzupełnia się na podstawie ustawy o powszechnej służbie wojskowej:

a) służba czynna trwa zasadniczo od 21 do 23 roku życia; a więc dwa lata. Praktycznie skrócona jest do 1 i pół roku. b) służba w rezerwie (do 40 roku dla szeregowych, do 50 dla oficerów) obejmuje 4 ćwiczenia, od 3 do 8 tygodni; w praktyce czas ten jest zredukowany. Absolwenci szkół wyższych mają redukcję służby do 15 miesięcy i kończą szkoły podchorążych rezerwy. Resztę czasu spędzają w linii, przed otrzymaniem nominacji na ppor. rez.; c) służba w pospolitem ruszeniu trwa dla podoficerów i szeregowych do 50, dla oficerów do 60 roku życia. Rozróżnia się służbę z bronią i bez broni. Pobór przeprowadza M. S. Wojsk łącznie z M. S. Wewn.

B. WOJSKA LĄDOWE. Całe terytorjum Państwa jest pod względem wojsk. podzielone na 10 Okręgów Korpusów. Dowódca Okręgu Korpusu sprawuje z ramienia ministra spraw wojskowych władzę terytorjalną i kieruje całokształtem administracji wojskowej na obszarze podległego mu obszaru. W stosunku do okręgowych władz administracyjnych jest on przedstawicielem Ministra Spraw Wojskowych i współpracuje z nimi, stojąc na straży interesów sił zbrojnych. Organem Dowódcy Okręgu Korpusu jest Dowództwo Okręgu Korpusu, składające się z a) sztabu, z szefem sztabu na czele, b) szefów służb, c) organów pomocniczych. Ponadto w skład Dowództwa Okręgu Korpusu wchodzi Okręgowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (p. VII. kultura fizyczna).

Główną bronią, stanowiącą kościec wojska, jest p i e c h o t a.

Największą jednostką jest dywizja piechoty. Dywizja na stopie pokojowej liczy 3 pułki piechoty, pułk artylerji lekkiej i kompanję telegraficzną. Piechota jest podzielona na 30 dywizyj, w skład których wchodzi; 84 pułki piechoty, 6 pułków strzelców podhalańskich, 3 bataljony strzelców.

Pułk piechoty składa się: z dowództwa pułku, kwatermistrzostwa, 3 bataljonów piechoty, plutonu artylerji, plutonu łączności, plutonu pionierów, plutonu zwiadowców konnych i kompanji administracyjnej.

Skład bataljonu: 3 kompanje strzeleckie i kompanja karabinów maszynowych.

Skład bataljonu strzelców — dowództwo bataljonu, kwatermistrzostwo, kompanja administracyjna z drużyną pionierów, pluton łączności, 3 kompanje strzeleckie, kompanja karabinów maszynowych.

Charakterystyczną bronią polską o świetnej dawnej tradycji jest k a w a l e r j a. Kawalerja polska składa się z 3 pułków szwoleżerów, 27 pułków ułanów i 10 pułków strzelców konnych. Nazwy te są tradycyjne i nie wpływają ani na uzbrojenie ani na użycie taktyczne. Organizacyjnie dzieli się ona podczas pokoju na 1 dywizję kawalerji i 12 brygad kawalerji. Skład dywizji: 3 brygady à 2 pułki kawalerji, 2 dywizjony artylerji konnej i 1 szwadron pionierów. Skład samodzielnej brygady: 2, 3 lub 4 pułki kawalerji, dywizjon artylerji konnej, szwadron pionierów i pluton telegraficzny.

Skład pułku kawalerji: drużyna dowódcy, pluton łączności, 4 szwadrony linjowe, szwadron karabinów maszynowych, szwadron zapasowy.

A r t y l e r j a składa się z 11 grup artylerji (liczących po kilka formacyj artylerji). Formacje artylerji: 31 pułków artylerji lekkiej, 1 samodz. dyon art. lek., 10 pułków artylerji ciężkiej, 1 pułk artylerji najcięższej, 13 dywizjonów artylerji konnej, 1 pułk artylerji motorowej, 1 pułk artylerji przeciwlotniczej, 6 samodzielnych dywizjonów artylerji przeciwlotniczej, 1 dywizjon pomiarów artylerji i 1 samodz. baterja pomiarów artylerji. Skład pułku artylerji lekkiej: drużyna dowódcy, pluton łączności, 3 dywizjony artylerji. Skład dywizjonu artylerji: poczet wzgl. drużyna dowódcy, 2 lub 3 baterje.

Skład pułku artylerji ciężkiej: drużyna dowódcy, drużyna łączności, kadra pomiarów artylerji, 3 dywizjony artylerji. Skład dywizjonu: jak w pułku artylerji lekkiej. Skład pułku artylerji najcięższej: drużyna dowódcy, drużyna łączności, 3 dywizjony artylerji. Skład dywizjonu jak w pułku artylerji lekkiej. Skład dywizjonu artylerji konnej: drużyna dowódcy, drużyna łączności, 2 lub 3 baterje. Skład pułku artylerji przeciwlotniczej: drużyna dowódcy, 3 dywizjony artylerji przeciwlotniczej: dywizjon techniczny, kompanja karabinów maszynowych. Skład dywizjonu: poczet dowódcy, 2 lub 3 baterje. Skład samodzielnego dywizjonu artylerji przeciwlotniczej: podkwatremistrzostwo, pluton administracyjny, pluton techniczny, 3 baterje.

B r o Ń p a n c e r n a składa się z 6 bataljonów czołgów i samochodów pancernych o różnym składzie organizacyjnym.

S a p e r z y. W skład brygad saperów wchodzi 8 bataljonów saperów, bataljon mostowy, 2 bataljony mostów kolejowych i 2 bataljony specjalne. Skład bataljonu saperów: dowództwo, kwatremistrzostwo, kompanja administracyjna, pluton łączności, kompanja szkolna, 4 kompanje saperów i park

saperski. Skład pułku radiotelegraficznego: drużyna dowódcy, 3 bataljony: dowództwo bataljonu, kadra kompanji szkolnej, 3 kompanje radiotelegraficzne, pluton konny. Tabor y liczą 10 dywizjonów lub kadr dywizjonów taborów. Skład dywizjonu: dowództwo, kwatermistrzostwo, szwadron administracyjny, szwadron szkolny, szwadron rekrucki, park taborowy. Skład kadry dywizjonu: komenda kadry i park taborowy.

Z a n d a r m e r j a składa się z 10 dywizjonów żandarmerji. Skład dywizjonu: dowództwo, kwatermistrzostwo, 3—8 plutonów (w I-szym dywizjonie szwadron ochronny).

S ł u ż b y u z u p e ł n i a j ą c e: służba poborowa, której zadaniem jest uzupełnianie sił zbrojnych, — jej organami wykonawczymi są powiatowe komendy uzupełnień; służba remontu, której zadaniem jest uzupełnianie sił zbrojnych w konie.

S ł u ż b y z a o p a t r u j ą c e: 1) Służba uzbrojenia z zadaniem zaopatrywania sił zbrojnych w broń, amunicję, środki wybuchowe i sprzęt walki chemicznej. Centralne organy wykonawcze: Instytut Badań Materiałów Uzbrojenia, Wojskowy Instytut Przeciwigazowy, Kierownictwo Zaopatrzenia Uzbrojenia oraz Główne Składnice uzbrojenia z filjami; okręgowe organy wykonawcze: pomocnicze składnice uzbrojenia z filjami. Szkoły kształcące fachowców: Szkoła Gazowa i Szkoła Zbrojmistrzów. 2) Służba aeronautyki z zadaniem zaopatrzenia sił zbrojnych w materiał lotniczy, balony i meteorologiczny. Centralne organy wykonawcze: Instytut Badań Technicznych Lotnictwa, Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich, Kierownictwo Zaopatrzenia Aeronautyki, Główna Składnica Lotnicza i Główna Składnica Balonowa. 3) Służba inżynierji z zadaniem zaopatrywania sił zbrojnych w materiał saperski i fortyfikacyjny, materiał kolejowy, materiał łączności, materiał samochodowy i materiał broni pancernej. Centralne organy wykonawcze: Instytut Badań Inżynierji, Kierownictwo Zaopatrzenia Inżynierji, Główna Składnica Łączności, Główna Składnica Samochodowa, Główna Składnica Miñerska, Główna Składnica Nawierzchni Kolejowych, Główna Składnica Mostów Kolejowych, Główna Składnica Narzędzi i Taboru Kolejowego i Główna Składnica Saperska. 4) Służba intendentury, z zadaniem normowania uposażenia pieńiężnego i zaopatrywaniem sił zbrojnych w żywność, furaz, materiał mundurowy i kwaterunkowy. Centralne organy wykonawcze: Instytut Techniczny Intendentury, Kierownictwo Centralnego Zaopatrzenia Intendenckiego, Składnice Mundurowe. Okręgowe organy wykonawcze: Składnice Mundurowe; okręgowe

organy wykonawcze: Składnice Materjału Intendenckiego. Szkoła kształcąca fachowców — Kurs intendentów w Wyższej Szkole Wojennej. Szefowi Departamentu Intendentury podlega również i Służba taborowa, której zadaniem jest zaopatrzenie sił zbrojnych w materiał taborowy (siodła, uprząż i wozy). Centralne organy wykonawcze: Kierownictwo Zaopatrzenia Taborowego i Główna Składnica Taborowa. 5) Służba Zdrowia, z zadaniem czuwania nad stanem zdrowotnym sił i zbrojnych i zapatrywania ich w materiał sanitarny i weterynaryjny. Centralne organy wykonawcze: Kierownictwo Zaopatrzenia Sanitarnego i Główna Składnica Sanitarna z filją. Leczenie szpitalne i ambulatoryjne wojska przeprowadzają: szpitale okręgowe, szpitale garnizonowe w Równem i Wilnie, sanatorja wojskowe w Rajczy i Zakopanem, garnizonowe izby chorych. Służbę zdrowia w formacjach pełnią lekarze formacyj. Szeregowcy zatrudnieni w służbie zdrowia są zgrupowani w 5 bataljonach sanitarnych. Szkołą kształcąca lekarzy wojskowych jest Centrum Wyszkożenia Sanitarnego. 6) Służba weterynarii, z zadaniem ochrony stanu zdrowotnego używanych w wojsku zwierząt. Centralny organ wykonawczy: Wojskowa Pracownia Weterynaryjna. Służbę weterynarii w formacjach broni jezdnych pełnią lekarze weterynarii przy pomocy podof. i szereg. służby weterynarii. Fachowców szkoli Centralna Szkoła podoficerów zawodowych Weterynarii. 7) Służba budownictwa, z zadaniem zarządzania istniejącymi i nowowznoszonymi budowlami wojskowymi oraz terenami wojskowymi. 8) Służba sprawiedliwości — zadaniem służby sprawiedliwości jest wymiar sprawiedliwości oraz współdziałanie przy wymiarze sprawiedliwości w myśl obowiązujących siły zbrojne ustaw karnych, nadzór nad wymiarem sprawiedliwości, i administracja sądowa i więzienna oraz administracja personelem służby sprawiedliwości. Organami służby sprawiedliwości są: organa kierownicze, sądy wojskowe (Najwyższy Sąd Wojskowy, wojskowe sądy okręgowe i wojskowe sądy rejonowe) prokuratury przy sądach wojskowych i więzienia wojskowe. 9) Służba duszpasterstwa — zadaniem tej służby jest zaspokajanie potrzeb religijnych sił zbrojnych i zapewnienie im opieki duchowej. Służba duszpasterstwa obejmuje: służbę duszpasterstwa wyznań katolickich i służbę duszpasterstwa wyznań niekatolickich. Organy służby duszpasterstwa dzielą się na organa centralne, okręgowe, rejonowe lub garnizonowe.

C. LOTNICTWO jest stosunkowo młodą bronią, która jednak osiągnęła w Polsce bardzo wysoki poziom wartości. Posiada on 6 pułków lotniczych i 2 bataljony balonowe. Skład pułku lotniczego: dowództwo, baza lotnicza, dywizjon szkolny, 2 lub 3 dywizjony linjowe, myśliwskie lub niszczycielskie, park lotniczy. Skład dywizjonu: dowództwo, 2 lub 3 eskadry linjowe, towarzyszące, myśliwskie lub niszczycielskie. Skład bataljonu balonowego: dowództwo, kwatermistrzostwo, kompanja administracyjna, kompanja szkolna, 2 kompanje balonów obserwacyjnych, kompanje balonów zaporowych, parb balonowy.

D. MARYNARKA WOJENNA. Na czele marynarki wojennej stoi Szef Kierownictwa Marynarki Wojennej, podległy bezpośrednio Ministrowi Spraw Wojskowych. W skład marynarki wojennej wchodzi: Kierownictwo Marynarki Wojennej, flota, flotylla rzeczna, kadra szeregowych floty, kadra szeregowych flotylli rzecznej, Szkoła Podchorążych Marynarki Wojennej i Główna Składnica Marynarki Wojennej.

Na czele floty stoi dowódca floty podległy bezpośrednio szefowi Kierownictwa Marynarki Wojennej. Organem dowódcy floty jest sztab. W skład floty wchodzi: 2 kontrtorpedowce, dywizjon łodzi podwodnych (3 łodzie), dywizjon szkoły (3 torpedowce), 1 statek minowy, 1 baza szkolna, dywizjon minowców (2 kanonierki i 2 torpedowce), jednostki pomocnicze (1 statek szkolny, 1 statek hydrograficzny, 1 transportowiec wojenny), morski dywizjon lotniczy. Na czele flotylli rzecznej stoi dowódca flotylli rzecznej. W skład flotylli rzecznej wchodzi: 6 monitorów, 4 statki uzbrojone, hydroglisery, płatowce rzeczne.

E. KORPUS OCHRONY POGRANICZA — jest organem wykonawczym władz państwowych w zakresie ochrony granic. Zatem zadaniem K. O. P. jest zapewnienie bezpieczeństwa na pograniczu oraz ochrona celna granic. Powyższe zadanie wykonuje K. O. P. w porozumieniu z władzami administracyjnymi i skarbowymi, lub też występuje samodzielnie, bądź współdziałając z policją. K. O. P. stanowiąc zorganizowaną w sposób wojskowy jednostkę składa się z D-wa korpusu, 6 brygad, dywizjonu żandarmerji i szkoły K. O. P.

F. SZKOŁY WOJSKOWE. Szkoły ogólne: 1) Wyższa Szkoła Wojenna, 1) Centrum Wyszkozenia Piechoty. 2) Szkoła Podchorążych Piechoty. 3) Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty. 4) Szkoły Podoficerskie dla małoletnich Nr. 1 w Koninie, Nr. 2 w Grudziądzu. Nr. 3 w Nisko. 5) Korpusy Kadetów —

Nr. 1 we Lwowie, Nr. 2 w Chełmie, Nr. 3 w Rawiczu. 6) Centrum Wyszkożenia Kawalerji w skład którego wchodzi: dywizjon podchorążych, dywizjon podchorążych rezerwy, kursy oficerskie, kursy jazdy konnej, Szkoła Podoficerów Zawodowych Kawalerji. 7) Centrum Wyszkożenia Artylerji, w skład którego wchodzi Szkoła Podchorążych Artylerji, Szkoła podoficerów zawodowych artylerji, Szkoła Strzelania Artylerji, kurs instruktorów jazdy konnej i zaprzędkami. 8) Centrum Wyszkożenia Artylerji Przeciwlotniczej. 9) Szkoła Podchorążych Rezerwy Artylerji. 10) Centrum Wyszkożenia Człogów i Samochodów Pancernych. 11) Centrum Wyszkożenia Oficerów Lotnictwa w skład którego wchodzi Szkoła Podchorążych Lotnictwa, 12) Centrum Wyszkożenia Podoficerów Lotnictwa, w skład którego wchodzi: Szkoła Podoficerów pilotów lotnictwa, Szkoła Podoficerów mechaników samolotowych, Szkoła Podoficerska lotnictwa dla małodletnich. 13) Lotnicza Szkoła Strzelania i Bombardowania. 14) Szkoła Podchorążych Inżynierji. 15) Centrum Wyszkożenia Saperów. 16) Centrum Wyszkożenia Łączności, i 17) Centrum Wyszkożenia Żandarmerji.

G. WOJSKOWE INSTYTUCJE NAUKOWE: 1) Wojskowe Biuro Historyczne, zadaniem którego jest zbieranie opracowywanie i ogłaszanie materiałów historycznych, dotyczących wojen polskich 1918 — 1920, wojny powszechnej 1914 — 1918, opinjowanie i ekspertyza w zakresie doświadczeń wojennych. 2) Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, który prowadzi studia naukowe z zakresu wojskowości, ewidencję ruchu naukowego w kraju i zagranicą, ustala słownictwo wojskowe, redaguje i prowadzi prasę wojskową, popularyzację wiedzy wojskowej, oraz kieruje oświatą w wojsku. 3) Wojskowy Instytut Geograficzny — zadaniem jego jest przeprowadzanie wszelkich pomiarów dla celów wojskowych, sporządzanie zdjęć topograficznych dla celów wojskowych, wykonywanie zdjęć kartograficznych dla celów wojskowych, zaopatrywanie wojska w materiał kartograficzny oraz szkolenie oficerów wojskowej służby geograficznej. 4) Biblioteki Wojskowe; dzielą się na: Centralną Bibliotekę Wojskową w Warszawie, oraz na biblioteki okręgowe, garnizonowe, pułkowe i szkolne.

4. SĄDOWNICTWO.

A. ORGANIZACJA WŁADZ. Centralny zarząd władz i urzędów wymiaru sprawiedliwości i więziennictwa oraz przy-

gotowanie projektów ustaw i rozporządzeń z zakresu sądownictwa i dziedzin pokrewnych skupia się w **Ministerstwie Sprawiedliwości** (Warszawa, Długa 7). W skład organizacyjny Ministerstwa, na którego czele stoi Minister Sprawiedliwości (Cz. Michałowski) wchodzi departamenty: ustawodawczy, administracyjny i karny. Nie włączone do departamentów są organy wykonawcze Naczelnego Prokuratora. Przy Ministerstwie istnieje **Komisja Kodyfikacyjna**, której zadaniem jest unifikacja przepisów prawa cywilnego, karnego, handlowego i procesowego dla całego państwa.

B. SĄDY. Organem wymiaru sprawiedliwości są sądy. Sędziowie są w sprawowaniu swego urzędu niezawisli i podlegają tylko ustawom, a orzeczenia sądowe nie mogą być zmieniane ani uchylane przez inne organy władzy. Sędziów mianuje Prezydent Rzp. (z wyjątkiem sędziów pokoju). Sądy wydają wyroki w imieniu Rzp. Polskiej.

Organizacja sądownictwa powszechnego została unormowana jednolicie dla całego Państwa Polskiego dekretem Prezydenta Rzp. z dn. 6.II. 1928 r. i obowiązuje od stycznia 1929 r.; poza tem ustawy szczególne mogą przekazać wymiar sprawiedliwości w niektórych sprawach i innym sądom przewidzianym poza dekretem. Wymiar sprawiedliwości w sprawach cywilnych i karnych sprawują sądy powszechne: sądy grodzkie oraz sędziowie pokoju, sądy okręgowe, sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy. Pierwszą instancją dla spraw mniejszej wagi są sądy grodzkie. Rozstrzygają one w składzie jednosobowym sprawy cywilne (do 1000 zł.), i drobniejsze sprawy karne, prowadzą pewne sprawy niesporne (jak sprawy hipoteczne, sprawy opiekuńcze i t. p.) Sądów grodzkich było w r. 1932 — 548, teren ich działania naogół jest mniejszy od powiatów. Ustawa przewiduje wprowadzenie sądów pokoju, opartych na czynniku obywatelskim, jednak dotąd sądy te nie zostały zorganizowane, a ich zakres działania sprawują sądy grodzkie. Dla rozstrzygania ważniejszych spraw cywilnych (powyżej 1000 zł.) oraz dla karania zbrodni i ważniejszych występków pierwszą instancją są sądy okręgowe z prezesem na czele. Zarazem rozstrzygają one odwołania od sądów grodzkich; teren działania obejmuje kilka powiatów. Orzekają te sądy w sprawach karnych i procesach cywilnych przeważnie w kompletach obejmujących 3 sędziów zawodowych. Liczba sądów okręgowych na terytorjum Państwa wynosi 46

z 12 wydziałami zamiejscowemi. Niektóre sprawy karne podlegają sądom przysięgłych, czynnym przy sądach okręgowych. Sądy te składają się z trybunału i ławy przysięgłych. W trybunale zasiada przewodniczący i 2 sędziów okręgowych. Ława przysięgłych składa się z 12 przysięgłych, wylosowanych z pośród osób wybranych przez mieszkańców danego okręgu na 5 lat. Przysięgli orzekają o winie. Wymiar kary należy do trybunału. Przy niektórych sądach okręgowych, istniejących w większych ośrodkach handlowych i przemysłowych utworzone są wydziały handlowe. Rozstrzygają one sprawy handlowe (przemysłowe, górnicze) z udziałem sędziego państwowego i dwóch ławników (sędziów handlowych) powołanych z grona kupców. Nadto sądy okręgowe rozstrzygają sprzeciwy osób, ukaranych przez władzę administracyjną, w sprawach drobnej wagi, przekazanych orzecznictwu tych władz, a więc w sprawach o wykroczenia, przewidziane prawem o wykroczeniach z r. 1932 (Dz. Ust. Nr. 60) o naruszenie licznych przepisów porządkowych, sanitarnych i t. p. i w sprawach karnych skarbowych. W ten sposób zrealizowaną została zasada konstytucyjna, przewidująca dla osoby ukaranej administracyjnie prawo żądania rozpatrzenia sprawy przez sąd. Władza karania — ograniczona zarówno co do rodzaju jak i co do wysokości kary — przysługuje w tych sprawach zazwyczaj powiatowym władzom administracji ogólnej lub władzom skarbowym I instancji, w nielicznych wypadkach należy do władz przełożonych (województw, izb skarbowych). Instancją odwoławczą od orzeczeń sądów okręgowych są sądy apelacyjne z prezesem na czele, obejmujące terytorjum kilku sądów okręgowych. Sądy te orzekają w kolegiach po 3 sędziów, wyjątkowo także jednoosobowo. Jest ich w Państwie 7: w Katowicach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Poznaniu, Warszawie i Wilnie. Najwyższą instancją sądową stanowi Sąd Najwyższy z Pierwszym Prezesem S. N. na czele (siedziba w Warszawie, Plac Krasieńskich 5). Sąd ten rozstrzyga kasacje w sprawach cywilnych i karnych i dzieli się na: 1) Izbę Cywilną i 2) Izbę Karną. Przy S. N. istnieje nadto Biuro Orzecznictwa, które wydaje zbiór orzeczeń, zawierających rozstrzygnięcia zasadniczych zagadnień prawnych.

Hipoteki. Sprawy hipoteczne podlegają wydziałom hipotecznym, sądów grodzkich i okręgowych.

Prokuratura. Prokurator jest oskarżycielem publicznym i stoi na straży ustaw. Naczelnym prokuratorem jest Minister Sprawiedliwości. Przy S. N. są czynni: pierwszy proku-

rator i prokuratorowie S. N., przy sądach apelacyjnych prokuratorowie i vice-prokuratorowie apelacyjni, przy sądach okręgowych prokuratorowie i vice-prokuratorowie i podprokuratorowie okręgowi. Podprokuratorów okręgowych mianuje Minister Sprawiedliwości, wszystkich innych prokuratorów mianuje Prezydent Rzp. na wniosek Ministra Sprawiedliwości, przedstawiony w porozumieniu z Prezesem Rady Ministrów.

C. ADWOKATURA. Adwokat jest pełnomocnikiem strony, jej doradcą i obrońcą przed sądem. Rozporządzenie Prezydenta Rzp. z dn. 7. X. 32 r. normuje i ujednostajnia organizację adwokatury w całym Państwie. Adwokatura posiada samorząd zawodowy, jej członkami są adwokaci i aplikanci adwokacy; organami samorządu są izby adwokacie, których terytorjalny zakres działania obejmuje okrąg sądu apelacyjnego. Każda izba posiada radę adwokacką, utworzoną drogą tajnego wyboru członków. Przedstawicielką adwokatury jest Naczelna Rada Adwokacka w Warszawie. Minister ma względem rad adwokackich i Naczelnej Rady określone ustawowo uprawnienia nadzorcze. Zarządzenia nadzorcze Ministra Sprawiedliwości są ostateczne i nie ulegają zaskarżeniu.

D. SĄDY SZCZEGÓLNE I INSTYTUCJE ROZJEMCZE.

1) **Sądy pracy** — (rozp. Prez. Rzp. z dn. 22. III. 28 r.), powołane do rozstrzygania spraw spornych cywilnych, wynikających ze stosunku pracy i nauki zawodowej pomiędzy pracodawcami a pracownikami oraz pomiędzy pracownikami tego samego przedsiębiorstwa. Do orzecznictwa sądów pracy w sprawach karnych należą sprawy o przekroczeniu przepisów o czasie pracy, o urlopach dla pracowników, o pracy młodocianych, kobiet i t. p. (patrz p. 5 Opieka społeczna).

2) **Sądy przemysłowe i kupieckie** — w b. zaborze pruskim spełniają funkcje sądów pracy z ograniczonym zakresem działania.

3) **Izba morska i odwoławcza izba morska** — zostały utworzone przy sądach grodzkich w Gdyni dla spraw, związanych z żeglugą morską.

4) **Sądy duchowne** dla spraw małżeńskich na obszarze województw centralnych i wschodnich.

5) **Sądy wojskowe** — dla sądenia przestępstw, popełnionych przez osoby służące w wojsku.

6) **Sądy rozjemcze** — przy sądach okręgowych dla spraw ubezpieczeń od wypadków i ubezpieczeń emerytalnych działają

na obszarze Polski z wyłączeniem województw pomorskiego, poznańskiego i śląskiego.

7) **Urzędy rozjemcze dla spraw najmu** — rozstrzygają w sprawach najmu lokali.

8) **Giełdowe sądy rozjemcze.**

9) **Urzędy rozjemcze dla spraw kredytowych** małej własności rolnej.

10) **Sądy rozjemcze dla spraw o wynagrodzenie szkód łowieckich.**

11) **Komisje rozjemcze** dla załatwiania zatargów zbiorowych pomiędzy a) pracodawcami i pracownikami rolnymi, b) właścicielami nieruchomości i dozorcami domowymi.

12) **Sąd kartelowy** — rozstrzyga o ważności umów kartelowych.

E. SĄDOWNICTWO ADMINISTRACYJNE. Dla orzekania o legalności aktów administracyjnych władz rządowych i samorządowych ustawą z dn. 3.VIII.22 utworzono dla całego Państwa **Najwyższy Trybunał Administracyjny** (siedziba w Warszawie, Miodowa 22), jako najwyższy sąd administracyjny, do którego może się odwołać każdy pokrzywdzony jakimkolwiek nielegalnym zarządzeniem czy orzeczeniem władz administracyjnych po wyczerpaniu przepisanego toku instancji administracyjnych. Trybunał składa się z zawodowych sędziów, wybranych tak z pośród urzędników administracyjnych jak i sędziów zwykłych, pod przewodnictwem Pierwszego Prezesa Trybunału.

Dla rozsządzenia sporów czy dana sprawa ma podlegać władzom administracyjnym czy sądowym, ustawą z dn. 25. XI. 25 r. utworzono **Trybunał Kompetencyjny**; składa się on z 2 prezesów powołanych z S. N. i N. T. A. oraz z 14 sędziów, mianowanych przez Prezydenta Rzp. (w tem 8 sędziów zawodowych i 6 z pośród znawców prawa, niebędących funkcjonariuszami Państwa).

F. WIĘZIENICTWO. Ogólna liczba zakładów więziennych według danych z r. 1933 wynosiła 346 o łącznej ilości 38.904 miejsc. 116 więzień posiadało 292 czynne warsztaty pracy, liczba bibliotek więziennych wynosiła w tym czasie 130.

W polskim systemie więziennym przyjęta jest w szerokich granicach zasada współdziałania przedstawicieli społeczeństwa z adm. penitencjarną, a mianowicie w postaci tworzenia przy więzieniach komitetów więziennych z udziałem przedstawicieli

społeczeństwa. Komitety te współdziałają z władzami więziennymi w zakresie opieki moralnej nad więźniami oraz na żądanie władz składają opinię co do przedterminowego uwolnienia i ułaskawienia więźniów. Członków komitetów więziennych mianuje Minister Sprawiedliwości. Organizacją społeczną, roztaczającą opiekę nad więźniami w czasie odbywania kary i po ich uwolnieniu jest Patronat. Ponadto Patronat zajmuje się bardzo żywo nieletnimi przestępcami i dziećmi przestępców oraz roztacza opiekę nad rodzinami więźniów.

BIBLIOGRAFJA.

B. Wasiutyński. Ustrój władz administracyjnych rządowych i samorządowych. Poznań, 1933. Nagórski. Prawo o ustroju sądów powszechnych. Warszawa, 1933. Dz. U. Rzp. Nr. 102 32, poz. 863.

5. PRACA, OPIEKA SPOŁECZNA I ZDROWIE PUBLICZNE.

A. ORGANIZACJA WŁADZ CENTRALNYCH. Polityka społeczna oraz sprawy opieki społecznej i zdrowia publicznego należą do **Ministerstwa Opieki Społecznej** (Warszawa, Długa 38/40), na czele którego stoi Minister Opieki Społecznej (p. Jerzy Paciorkowski). Ministerstwo O. S. dzieli się na Gabinet Ministra (sprawy ogólne, budżetowe, statystyczne), Biuro Personalne (obejmuje m. in. sprawy zaopatrzeń osób zasłużonych dla Państwa) oraz cztery departamenty: 1) Pracy (ochrona, rozjemstwo i polityka pracy, inspekcja) wraz z Wydziałem Zatrudnienia i Migracji, podległym bezpośrednio Ministrowi i z jego ramienia wykonywującym kontrolę i nadzór nad **Funduszem Bezrobocia**. Dyrektor tego Departamentu jest równocześnie z urzędu **Głównym Inspektorem Pracy**. II) Ubezpieczeń Społecznych (nadzór nad instytucjami ubezpieczeniowymi, orzecznictwo) wraz z Inspekcją Ubezpieczeń Społecznych. Za pośrednictwem tego Departamentu Ministerstwo sprawuje nadzór nad instytucjami ubezpieczeń społecznych z **Izbą i Zakładami Ubezpieczeń Społecznych** na czele. III) Opieki Społecznej (nadzór i polityka opiekuńcza, sprawy inwalidów) wraz z Referatem Fundacyj i inspektorami opieki społecznej i IV) Służby Zdrowia (nadzór nad akcją zapobiegawczą, lecznictwem, farmacją i orzecznictwo), do któ-

rego należy też zwierzchni zarząd państwowych uzdrowisk. Również temu Departamentowi podlegają: **Państwowy Zakład Higieny i Państwowe Zakłady Badania Żywności i Przedmiotów Użytku**. Przy Ministerstwie Opieki Społecznej istnieją jako organy doradcze: Rada Ochrony Pracy, Rada Ubezpieczeń Społecznych, Rada Opieki Społecznej, Rada Kolonij Letnich, Rada Zdrowia, Rada Uzdrowiskowa. O legalności zarządzeń Min. O. S. i jego organów orzeka Najwyższy Trybunał Administracyjny.

B. PRACA, JEJ OCHRONA, MIGRACJA I BEZROBOCIE. Polskie ustawodawstwo pracy rozbudowane jest bardzo szeroko i obejmuje wszystkie zagadnienia tej dziedziny. Na terenie międzynarodowym Polska wchodzi z wyboru do **Rady Administracyjnej Międzynarodowego Biura Pracy** (przez cały czas istnienia przy Lidze Narodów Międzynarodowej Organizacji Pracy). W celu ujednostajnienia norm pracy z innymi państwami, Polska ratyfikowała dotychczas 17 konwencji pracy. Czas pracy w przemyśle i handlu w Polsce normuje ustawa z dn. 18 grudnia 1919 r., ustalając 8-godzinny dzień pracy (48 godz. tygodniowo). Urlopy pracownicze ustalono na 8 dni po roku i 15 dni po trzech latach pracy dla robotników i na 2 tygodnie po półrocznej, a miesiąc po rocznej pracy — dla pracowników umysłowych (ust. z dn. 16 maja 1922 r. zmien. w 1933 r.). Urlopy są płatne, nieprzerwane i conajmniej połowa pracowników winna korzystać z nich w okresie letnim (1.V.—30.IX.). Urlopy robotników portowych normuje rozporządzenie z dn. 27 paźdz. 1933 r. Ustawa urlopową nie stosuje się do przedsiębiorstw sezonowych, małych (zatrudniających mniej niż 5 pracowników), zakładów rzemieślniczych (z wyjątkiem terminatorów), rolnictwa, służby domowej i dozorców domowych. Pracę kobiet i młodocianych (15—18 lat) ochrania ustawa z dn. 2 lipca 1924 r., nakazując conajmniej 11 godzin bez przerwy odpoczynku nocnego, stałą kontrolę lekarską, doksztalcanie młodocianych i zakazując szeregu robót szkodliwych dla zdrowia. Szczególną opieką otoczone jest macierzyństwo pracownicy (przerwy w pracy dla karmienia dziecka, dni wolne od pracy, żłobki dla niemowląt i t. p.). Ustawy ochronne z 1928 r. zapewniają bezpieczeństwo i higienę pracy oraz ustalają warunki umowy o pracę: termin wypowiedzenia pracy dla robotników — 14 dni, dla pracowników umysłowych — 3 mies., zakaz wyplaty towarami i t. p. Umowa dająca gorsze warunki jest nieważna. Kaucje pracowników mogą być depozytowane tylko w Ban-

ku Polskim lub w państwowych i samorządowych instytucjach bankowych. Przymusowe komisje rozjemcze rozstrzygają zatargi, regulując zbiorowe stosunki pracy dla rolnictwa, dozorców domowych i robotników portowych. Umowy zbiorowe w przemyśle ustawowo nie obowiązują (z wyjątkiem woj. zachodnich), a zawierane są na zasadach ogólnych Kodeksu Cywilnego. Orzeczenie obowiązujące w przemyśle może wydać jedynie Nadzwyczajna Komisja Rozjemcza, powoływana w wypadkach szczególnie ważnych dla Państwa przez Radę Ministrów (rozp. z dn. 27 paźdź. 1933 r.). Nad przestrzeganiem ustawodawstwa pracy czuwa **Inspekcja Pracy** (ust. z dn. 3 stycznia 1919 r., zmieniona rozp. Prez. R. P. z dn. 14 lipca 1927 r.). Państwo podzielone jest na 12 okręgów inspekcji pracy i 65 obwodów, w których działa 110 inspektorów z **Głównym Inspektorem Pracy** na czele. Oprócz nadzoru nad wykonywaniem przepisów ochronnych Inspekcja Pracy pośredniczy w zatargach zbiorowych. Zatargi indywidualne na tle stosunków pracy podlegają stworzonym w r. 1928 sądom pracy, składającym się z przewodniczącego (sędziego fachowy) i 2 ławników, mianowanych przez Ministra Sprawiedliwości z pośród kandydatów przedstawianych przez związki pracowników i pracodawców. Związki zawodowe pracowników działają na zasadzie dekretu z dn. 8 lutego 1919 r. i późniejszych uzupełnień. Rejestruje je Główny Inspektor Pracy po złożeniu statutu i podania podpisanego przez trzech co najmniej członków założycieli. W r. 1932 związków zawodowych w Polsce było 287 z 913 000 członków.

M i g r a c j a. Wychodźstwo z Polski w r. 1933 objęło 35.500 osób, powróciło do Polski 18.800 wychodźców. Opiekę nad ruchem emigracyjnym sprawują inspektorzy emigracyjni, mający swe siedziby w ważniejszych ośrodkach emigracyjnych oraz władze administracji ogólnej. Istnieją też instytucje opieki nad emigrantami z Syndykatem Emigracyjnym na czele. Werbowaniem emigrantów zajmują się publiczne, społeczne i (obecnie już bardzo nieliczne) prywatne zarobkowe biura pośrednictwa pracy. Skuteczną walkę z nielegalnym pośrednictwem pracy i z wyzyskiem emigrantów prowadzi Min. O. S. wespół z organami administracji ogólnej. Cudzoziemcy imigrujący do Polski mogą być zatrudnieni tylko za zezwoleniem władz, wydawanem w przypadkach braku odpowiednich specjalistów — obywateli polskich (rozp. Prez. R. P. z 1927 r.).

Bezrobotnie. Bezrobotnych zarejestrowanych było w Polsce w grudniu 1933 r. 342.600. Celem usunięcia społecznych

skutków bezrobocia wprowadza ustawa z dn. 18 lipca 1924 r. obowiązkowe ubezpieczenie na wypadek braku pracy w **Funduszu Bezrobocia**. Ubezpieczeniu temu podlegają wszyscy robotnicy zakładów przemysłowych, zatrudniających ponad 5 pracowników. W razie utraty pracy ubezpieczony otrzymuje w ciągu 13—17 tygodni zasiłek w wysokości 30—50% zarobku. W r. 1933 ubezpieczonych było 706.000, pobierających zasiłki 49.400, zasiłki wyniosły 26.360.000 zł. Składka wynosi 2% od zarobków, w tem od robotnika 0,5%, od pracodawcy 1,5%. Skarb Państwa dopłaca 50% należnych wkładek. Fundusz Bezrobocia posiada 22 Biura Obwodowe i prowadzi kontrolę i ewidencję bezrobotnych, pośrednictwo pracy, poradnie zawodowe i in. po przez podległe sobie Publiczne Biura Pośrednictwa Pracy. Niektóre czynności powierza F. B. gminom i ubezpieczalniom społecznym. Kontrolę i nadzór nad Funduszem Bezrobocia wykonywa z ramienia Ministra O. S. Wydział Zatrudniania i Migracji. Pracownicy umysłowi ubezpieczeni są w Zakładzie Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych (Z. U. P. U.), gdzie zasiłki otrzymują w ciągu 6—9 miesięcy w wysokości 40—80% zarobku. W r. 1933 ubezpieczonych było 230.900, pobierających zasiłki — 19.200, na łączną kwotę 20.532.000 zł. Składka wynosi 2,8%, od pracownika 1,4—1,8% i od pracodawcy 1,4—1,0%. Pobierających zasiłki ubezpiecza na wypadek choroby Z. U. P. U. Składki zapłacone przez Z. U. P. U. za bezrobotnych z tego tytułu wyniosły w tymże roku 1.811.000 zł. Po wyczerpaniu zasiłków ustawowych bezrobotni otrzymują pomoc doraźną w gotówce lub w formie żywności, ubrania, opału i t. p. z **Funduszu Pracy**, który utworzony został w 1933 r. zamiast dawnego Funduszu Pomocy Bezrobotnym, w celu zatrudnienia bezrobotnych na robotach publicznych. Na F. P. składa się: 2% od wszystkich uposażeń (pracownicy i pracodawcy po 1%), opłaty od widowisk, cukru, piwa i t. p. oraz dopłaty samorządu i Skarbu Państwa. W r. 1933/34 zatrudniono z kredytów F. P. 85 tys. bezrobotnych, robót wykonano na sumę 53 mil. zł., pomoc doraźna wyniosła 32 mil. zł., ogółem wydano 88,5 mil. zł. F. P. podlega Prezesowi Rady Ministrów, kontrolę wykonuje Inspekcja Funduszu Pracy, jako organ Premiera. W r. 1934 Ministerstwo O. S. wespół z Funduszem Pracy zorganizowało akcję zatrudnienia młodzieży w wieku 18—21 lat. Akcja ta objęła około 12.000 osób. Program państwowych robót inwestycyjnych na rok 1934 na sumę około 320 milj. zł. dąży również do zatrudnienia jaknajwiększej ilości bezrobotnych.

C. **UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE** w Polsce zostały w dn. 1 stycznia 1934 r. zreformowane na mocy ustawy z dn. 28 marca 1933 r., scalającej je w jednolitą organizację prawną i administracyjną oraz rozszerzającej ubezpieczenie emerytalne robotników na teren całego Państwa. Podstawowymi jednostkami ubezpieczeń są **Ubezpieczalnie Społeczne** w liczbie 67, zastępujące dawne Kasy Chorych. Oprócz właściwego im ubezpieczenia chorobowego sprawują one pewne funkcje pomocnicze przy wykonywaniu innych działów ubezpieczenia społecznego: ustalają obowiązek ubezpieczenia, pobierają składki, prowadzą ewidencję i t. p. Działalność Ubezpieczalni Społecznych skupia się w 4-ch zakładach centralnych: **Zakład Ubezpieczenia na wypadek Choroby, Zakład Ubezpieczenia Emerytalnego Robotników, Zakład Ubezpieczenia od Wypadków i Zakład Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych**. Do nich należą sprawy ogólne: koordynacja lecznictwa, przyznawanie świadczeń wypadkowych i emerytalnych, świadczenia Z. U. P. U. i t. p. **Izba Ubezpieczeń Społecznych** uzgadnia działalność zakładów centralnych. Obowiązkowi ubezpieczenia podlegają zasadniczo wszyscy, pozostający w stosunku pracy najemnej i stosunku służbowym. Nie podlegają ubezpieczeniu jedynie robotnicy rolni z wyjątkiem ubezpieczenia od wypadków (w małych gospodarstwach ubezpieczeni są tylko w woj. zachodnich). Poza scaleniem ustawowym ubezpieczeń pozostały: ubez. emerytalne robotników rolnych w woj. zachodnich i chorobowe, inwalidzkie i górnicze na G. Śląsku. Świadczenia na rzecz ubezpieczonych są następujące: na wypadek choroby: leczenie (protezy i t. p.), zasiłki pieniężne (50% zarobku w przeciągu 26 tygodni), połogowe (pomoc lekarska, zasiłek — 8 tygodni), zasiłek dla karmiących, zasiłek pogrzebowy, przeznaczony przedewszystkiem na pokrycie kosztów pogrzebu; członkowie rodziny otrzymują te same świadczenia, tylko w mniejszym wymiarze (bez zasiłku chorobowego); w razie wypadku: obowiązkowe leczenie, protezy, renta do wysokości $\frac{2}{3}$ zarobku, renta wdowia (30%), sieroca (20—25%), zapomoga pośmiertna; emerytalne robotników: renta inwalidzka (warunki uzyskania — 65 lat życia lub utrata $\frac{2}{3}$ zdolności zarobkowania) przyznawana po przebyciu w ostatnich 10 latach 200 tygodni składkowych (w tem 50 w ost. 3 latach), renta wdowia (50% inwalidzkiej), renta sieroca (20%), odprawa wdowia (przed uzyskaniem przez ubezpieczonego praw do renty), zapomoga pośmiertna, przedłużenie

świadczeń chorobowych., lecznictwo zapobiegawcze i restytu-
cyjne; pracowników umysłowych: renta inwalidzka po przeby-
ciu 60 mies. składkowych od 40 do 100% przeciętnej zarobków,
zależnie od czasu pracy, wdowia renta wynosi $\frac{3}{5}$, a sieroca
 $\frac{1}{5}$ lub $\frac{2}{5}$ renty ubezpieczonego, inne — jak w emerytalnym ro-
botników; (na wypadek braku pracy, patrz wyżej). Dla star-
ców i ich rodzin ustawa wprowadza przejściowo zaopatrzenia
bez uzyskania warunków. Składka chorobowa wynosi 5% (pra-
cownicy umysłowi — 4,6%), po połowie od pracownika i prac-
odawcy; emerytalna robotników — 5,2% (3,3% pracownik,
a 1,9% pracodawca); górników i hutników — 5,8% ze wzglę-
du na wyższe świadczenia; emerytalna pracowników umysł-
owych — 8% (pracownik od 0 do 4,8%, pracodawca od 8 do
3,2%); wysokość składki od wypadku zależy od stopnia niebez-
pieczeństwa przedsiębiorstwa i obciąża w całości pracodawcę.
Nadzór nad Zakładami i Izbą Ubezpieczeń Społecznych spr-
awuje Minister O. S., nad Ubezpieczalniami społecznymi — pań-
stwowe urzędy ubez. społ., podległe Ministrowi O. S.
Działalność dotychczasowych, opartych na niejednorodnych pod-
stawach ubezpieczeń społecznych przedstawia się jak następuje.
Ubezpieczenie na wypadek choroby w Kasach Chorych, rozsze-
rzone na teren całej Polski (z wyjątkiem Śląska) ustawą z dn. 19
maja 1920 r. obejmowało w r. 1933 — 4.476.000 ubezpieczonych,
dochody osiągnęły sumę 187.000.000 zł., wydatki wyniosły
193.000.000, w tem świadczenia (lecznictwo, protezy, zasiłki) —
134.000.000 zł., koszty administracji — 23.000.000 zł. Ubezpie-
czenie od wypadków, rozszerzone na woj. centralne i wschodnie
ustawą z dn. 30 stycznia 1924 r., obejmowało w 1932 r. 3.206.000
ubezpieczonych, pobierających renty było 103.538, w tem uszko-
dzeni — 81.193, rodziny ofiar — 22.345 osób. Świadczenia wynio-
sły 38.600.000 zł. Ubezpieczenia pracowników umysłowych — na
starość, na wypadek niezdolności do pracy i śmierci oraz braku
pracy — ustanowione były rozp. Prez. R. P. z dn. 24 listopada
1927 r.: w r. 1932 ubezpieczonych było 241.300, pobierających
renty — 10.564, w tem wdowy i sieroty — 5.569. Świadczenia
wyniosły 19.600.000 zł. Ubezpieczenie emerytalne robotników
obowiązywało tylko na terenie woj. zachodnich; ubezpieczenie
inwalidzkie obejmowało 646.600 osób, ubez. pensyjne górni-
ków na G. Śląsku — 67.000, bractwa górnicze w Małopolsce —
8.300 osób. Łączne świadczenia wyniosły 57.450.000 zł. (Ubez-
pieczenia na wypadek braku pracy zostały omówione łącznie

z bezrobociem, p. wyżej). Polska zawarła z całym szeregiem państw umowy, zapewniające obywatelom państw umawiających się równość praw w dziedzinie ubezpieczeń społecznych i wzajemne zaliczanie okresów przebytych w ubezpieczeniach emerytalnych tych państw.

D. OPIEKA SPOŁECZNA w Polsce organizowana jest w najrozmaitszych formach. O p i e k a z a m k n i ę t a t. j. zakładowa w r. 1932 rozporządzała 887 zakładami dla dzieci i młodzieży, w których przebywało 44 177 wychowanków, w tem zakładów specjalnych było 56 z 3.641 wychowankami (nie wliczono tu internatów przy szkołach specjalnych). Personel wychowawczy stanowiły 2.063 osoby, w tem 824 przeszkolonych na kursach specjalnych. Zakładów dla dorosłych było 616, pensjonariuszy — 22.119 (w tem nieuleczalnie chorzy — 1.397, upośledzeni umysłowo — 1.102, ofiary nierządu — 303). Personel liczył 928 osób. Zakłady opiekuńcze są utrzymywane przez samorządy terytorjalne i instytucje społeczne. Kontrolę sprawuje Ministerstwo O. S. Istnieje też około 700 t. zw. gminnych domów ubogich. O p i e k a o t w a r t a polega na dożywianiu, pomocy odzieżowej, szkolnej, akcji świetlicowej, kolonjach i półkolonjach letnich i in. Szczególnie rozwinęły się kolonje i półkolonje: w roku 1932 zorganizowano ich 1247 dla 137.948 uczestników. Koszt ogólny wyniósł 5.569.159 zł. W 1933 r. zorganizowano w Polsce po raz pierwszy kolonje i półkolonje zimowe dla 21.400 dzieci kosztem 569.000 zł. Dla dorosłych społeczeństwo lub samorządy utrzymują 1033 domy ludowe. Pozatem istnieją robotnicze ogródki działkowe o łącznej powierzchni 634 ha. Opieka obejmuje też poszkodowanych przez klęski żywiołowe oraz azylantów (ukraińców, Rosjan, Gruzinów), na których wydano w r. 1933 34 około 300.000 zł. Opieka nad inwalidami wojennymi, wojskowymi i cywilnymi, weteranami powstań narodowych, b. skazańcami politycznymi polega na wypłacaniu renty i świadczeniach (leczenie, protezy i in.). W r. 1933 pobierało renty inwalidzkie 243.340 osób, wysokość renty inw. wojennych i wojskowych waha się od 10,5 do 285 zł. miesięcznie, Skarb Państwa wydał na nie w tymże roku 131,5 milionów złotych. Związki komunalne mają obowiązek pokrywania kosztów leczenia ubogich. Walka z żebractwem i włóczęgostwem polega na umieszczaniu włóczęgów w przytułkach lub domach pracy. W dziedzinie walki z nierządem istnieją misje dworcowe, domy dla ofiar nierządu, domy

pracy dobrowolnej i t. p. W Polsce działa wiele opiekuńczych instytucyj, jak Komitety kolonij i półkolonij letnich, Ochrony Macierzyństwa, Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, Tow. Gniazd Sierocych i in. Ogółem w r. 1932 było takich stowarzyszeń 1271, grupujących ponad 210 tys. członków. W starostwach istnieją referaty spraw inwalidzkich i wydziały opieki społecznej, pozatem są wojewódzkie, powiatowe, miejskie i wiejskie Komisje Opieki Społecznej, z podziałem na 14.916 okręgów opiekuńczych i z 20.797 opiekunami społecznymi. Min. O. S. wydało w r. 1932/33 na opiekę społeczną 54.370.000 zł., Związki samorządu teryt. — 85.100.000 zł.

E. ZDROWOTNOŚĆ Polski stoi na poziomie sąsiednich państw europejskich. W r. 1933 liczba zachorowań na ważniejsze choroby zakaźne wynosiła 103.149, w tem zgonów — 3.218; największą ilość zachorowań wykazują: odra — 38.170 (zgonów — 309), płonica—21.961 (607), błonica 17.324 (877) i dur brzuszny — 12.523 (920), przytem największe nasilenie duru wykazują woj. centralne. Na 10.000 mieszkańców (miasta liczące powyżej 25 tys. mieszk.) zgonów ogółem było 125,9, w tem przyczyną zgonów były: choroby nagminne — 7,8, gruźlica narządów oddechowych — 17,7, rak i in. nowotwory złośliwe — 7,8, choroby serca — 17,5, zapalenie płuc — 12,8, śmierć gwałtowna — 3,6, samobójstwo — 1,9. Zamachów samobójczych było ogółem 4.655. Walce z chorobami poświęca się bardzo wiele wysiłków. Szczepień ochronnych w r. 1932 przeprowadzono przeciwko ospie 2.250.000, durowi brzuszemu — 220.000, czerwonce — 38.000, płonicy — 146.000, błonicy — 153.000. W r. 1933 w Polsce było szpitali 710, liczba łóżek wynosiła 70.763. Łóżek dla chorych na gruźlicę było 7.996, w tem w szpitalach 3.102 i w sanatorjach 4.894. Szpitale i sanatorja utrzymywane są w większości przez związki komunalne i organizacje społeczne, rządowych jest niewielka ilość. Lekarzy było 10.644 (3,3 na 10 tys. mieszkańców), lekarzy dentystów — 3.157 (1,0 na 10 tys. mieszk.). Organizują się obecnie ośrodki zdrowia, obejmujące całokształt zagadnień zdrowotnych, obsługiwane pod kierunkiem i nadzorem lekarzy przez pielęgniarki-higienistki, działające bezpośrednio wśród ludności. Mają one na celu nietylko zaopiekowanie się chorym, lecz i przeciwdziałanie czynnikom wywołującym chorobę. W r. 1933 ośrodków zdrowia było (bez Śląska) 231 z 1.218 działami-poradniami. Rząd przeznaczą rok rocznie pewne sumy na podniesienie zdrowotności kraju i walkę z chorobami. Istnieje też

wiele instytucyj społecznych, mających za zadanie zwalczanie chorób i ich przyczyn. Działają one uświadamiająco w dziedzinie higieny społecznej i higieny jednostki, wydając na te cele znaczne fundusze. Nadzór nad higieną miast i wsi i nad produktami spożywczymi sprawują władze administracji ogólnej, współdziałając z lekarzami komunalnymi i powiatowymi oraz z Państwowymi Zakładami: Higieny i Badania Żywności i Przedmiotów Użytku.

BIBLIOGRAFJA.

J. Bloch: Kodeks Pracy, 1930—1934; J. Bloch i L. Kopankiewicz: Kodeks Pracy, tom II, 1932. J. Pasternak: Ubezpieczenia pracowników umysłowych, 1928. L. Frankowski i E. Modliński: Ustawa o ubezpieczeniu społecznem, 1933, Dr. S. Grocholski i E. Chwalewik: Opieka Społeczna, 1929—1931, 3 t.

V. KOMUNIKACJA, TURYSTYKA.

1. KOMUNIKACJE LĄDOWE, WODNE, POWIETRZNE.

A. ORGANIZACJA WŁADZ. Naczelnym urzędem w dziedzinie komunikacji lądowej, wodnej i powietrznej (lotnictwa cywilnego) jest **Ministerstwo Komunikacji** (Warszawa, Chałubińskiego 4). Dzieli się ono na Gabinet Ministra (M. Butkiewicz), departamenty: Ogólny, Finansowy, Handlowo-Taryfowy, Ruchu Kolejowego, Utrzymania i Budowy Kolei, Mechaniczny i Zasobów Kolejowych, Dróg Kołowych, Lotnictwa Cywilnego, oraz Biura: Personalne, Wojskowe, Dróg Wodnych, Sanitaro-Kolejowe, Pomiarowe. Bezpośrednio Ministrowi podlegają: **Wydział Turystyki Ogólnej, Główna Inspekcja Komunikacji, Państwowy Instytut Meteorologiczny oraz Instytut Hydrograficzny**. Przy Ministrze istnieją dwa organy doradcze i opiniodawcze: **Rada Techniczna i Państwowa Rada Komunikacyjna**. Pierwsza złożona z osób mianowanych przez Ministra i z przedstawicieli Sztabu Głównego, druga — z przedstawicieli Ministerstw: Przemysłu i Handlu, Rolnictwa i Reform Rolnych, Poczty i Telegrafów, Skarbu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych i Spraw Zagranicznych, z przedstawicieli samorządów terytorjalnych i organizacji gospodarczych oraz z fachowców mianowanych przez Ministra Komunikacji.

B. KOLEJE ŻELAZNE. Zarząd wszystkich kolei państwowych i prywatnych, będących w zarządzie państwowym, powierzono na mocy rozporządzenia Prez. R. P. z dn. 24. IX. 1926 r. (zmienionego i uzupełn. rozp. Prez. R. P. z dn. 29. XI. 1930 r.) przedsiębiorstwu państwowemu p. n. „**Polskie Koleje Państwo-**

we", stanowiącemu samodzielną osobę prawną i prowadzonemu wedle zasad handlowych. Zwierzchni nadzór nad przedsiębiorstwem P. K. P. wykonuje Minister Komunikacji. Cała sieć kolei normalno-torowych, eksploatowana przez P. K. P., podzielona jest między 9 dyrekcji okręgowych, a mianowicie: warszawską, radomską, wileńską, lwowską, stanisławowską, krakowską, katowicką, poznańską i toruńską. Na czele poszczególnych okręgów stoją dyrektorzy Kolei Państwowych mianowani przez Ministra Komunikacji. Ogólna długość linii kolejowych normalno-torowych, eksploatowana przez P. K. P., wynosiła w r. 1933 — 17,53 tys. km., co stanowi przeciętnie 4,5 km. drogi żelaznej na 100 km² powierzchni, przyczem w ogólnej sieci europejskiej koleje polskie stanowią 4,6%. Wewnątrz państwa sieć kolejowa nie jest rozmieszczona równomiernie: w województwach pomorskim, poznańskim i śląskiem wypada na 100 km² przeszło 10 km drogi żelaznej, w województwach południowych 5,5, w centralnych i wschodnich 2,8. Tabor kolei normalno-torowych obejmował w r. 1933 — 5,5 tys. parowozów i 166,7 tys. wagonów, w czym 12,2 tys. osobowych, 154,5 tys. towarowych. Pasażerów przewieziono w 1932 r. 114 milionów, towarów i bagaży 48,9 milionów tonn, przyczem liczba pasażero-klm. wynosiła 4.695 milionów, liczba tonno-klm. — 14,928 milionów. W ciągu całego roku 1932 załadowano na stacjach normalno-torowych P. K. P. 3,489,078 wagonów towarowych, w tem węgla 1.521.828 wagonów. Z zagranicy przyjęto 341.112 wagonów z towarami przeznaczonymi dla Polski lub przechodzącymi przez Polskę tranzytem, czyli ogółem przewieziono 3,830,190 wagonów ładownych. Z liczby załadowanych na P. K. P. wagonów około 23% (816.532 wagonów) wywieziono zagranicę, w tem 60.583 wagony węgla eksportowego i 68.957 wagonów drzewa.

Sieć kolei wąsko-torowych eksploatowana przez przedsiębiorstwo P. K. P. wynosiła w r. 1933 — 2,38 tys. km. i składała się z 27 oddzielnych grup linii, eksploatowanych przez 6 różnych dyrekcji (warszawska, radomska, wileńska, katowicka, poznańska, lwowska). Kierownictwo należy do Zarządów Kolei Wąskotorowych, którym podlega jedna lub kilka grup linii, a które pozostają pod bezpośrednim nadzorem dyrekcji. Tabor kolei wąskotorowych obejmował w r. 1932 — 350 parowozów, 360 wagonów osobowych i 8,24 tys. wagonów towarowych, przyczem koleje te przewiozły około 700 tys. pasażerów i 1.700 tys. tonn towarów. Koleje wąskotorowe znajdują się prawie wszy-

stkie na terenie województw środkowych i wschodnich, gdzie uzupełniają bardzo rzadką sieć linii normalnotorowych. Istniejące poza wymienionymi koleje dojazdowe prywatne i komunalne eksploatowały w r. 1933 — 1.464 km. linii, posiadały 100 parowozów, 586 wagonów osobowych, 3.100 towarowych, przewiozły 45,1 milionów pasażerów i 987, 7tys. tonn towarów.

C. DROGI LĄDOWE, AUTOMOBILIZM. Sprawy związane z drogami lądowymi podlegają Departamentowi Dróg Kołowych w Ministerstwie Komunikacji złożonemu z 2 wydziałów: 1) Ruchu Drogowego, któremu podlegają wszelkie sprawy związane z gospodarką drogową i ruchem kołowym, sprawy przedsiębiorstw przewozowych i środków lokomocji, oraz 2) Budowy i Utrzymania Dróg Kołowych, który załatwia sprawy budowy i utrzymania dróg i mostów państwowych i samorządowych. W celu uzyskania środków na budowę, utrzymanie i wzmocnienie dróg państwowych, oraz na udzielenie zapomóg na budowę, utrzymanie i wzmocnienie dróg samorządowych, utworzony został ustawą z dn. 3.2. 1931 r. Państwowy Fundusz Drogowy, którego wpływy pochodzą z opłat od pojazdów mechanicznych, z opodatkowania materiałów pędnych, z opłat od reklam umieszczonych wzdłuż dróg publicznych i t. d. Państwowym Funduszem Drogowym administruje Wydział Ruchu Drogowego Dep. Dróg Kołowych Min. Kom. W wyniku stosowanej w tej dziedzinie polityki państw zaborczych, sieć dróg bitych na terenie Polski jest bardzo niedostateczna. W r. 1932 (1.IV.) ogólna długość dróg bitych w Polsce wynosiła 47.361 km., w czym państwowych — 13.926, wojewódzkich — 10.230, powiatowych — 20.970, dróg zaś gruntowych było ogółem 30.183 km., w czym państwowych — 3.675, wojewódzkich — 4.304, powiatowych — 15.970. W ten sposób na 100 km² wypada przeszło 12 km. drogi bitej, na 10.000 mieszk. — 14,7 km. Rozmieszczenie dróg bitych w całym państwie jest bardzo nierównomierne. Najgęstsza jest ich sieć w województwie śląskim — 75 km. na 100 km², potem w poznańskim — 27 km., pomorskim — 26 km., krakowskim — 26 km., tarnopolskim — 19 km., lwowskim — 18 km., stanisławowskim — 18 km., najgorzej jest w województwach centralnych i wschodnich: w łódzkim — 13 km., warszawskim — 12 km., kieleckim — 8 km., lubelskim — 8 km., białostockim — 7 km., nowogródzkim — 2 km., poleskim — 1,5 km., wileńskim — 0,7 km. Szerokość jezdni o nawierzchni

trwałej wynosi w województwach zachodnich i południowych 5,5 do 6 m., w centralnych i wschodnich jest ona znaczniejsza i dochodzi nawet do 15 m. Wynikiem niedostatecznej liczby dróg jest słaby jeszcze rozwój automobilizmu i wszelkiej lokomocji mechanicznej. W dniu 1.I. 1934 r. ogólna ilość pojazdów mechanicznych w Polsce wynosiła 35.291, czyli, że na 10,000 mieszkańców przypadało 10,7 pojazdów mech. Ogólna liczba samochodów wynosiła 26.133 sztuki, w czym samochodów osobowych niezarobkowych — 13.566, dorożek — 4.941, autobusów — 2160; samochodów ciężarowych i sanitarnych było 5466; motocykli było 8322, wszelkich innych pojazdów mechanicznych — 836. Produkuje m. st. Warszawa — na 10.000 miesz. 60,3 poj. mech., wśród województw: śląskie — 30, pomorskie — 26,7, poznańskie — 25,1, krakowskie — 11,1, łódzkie — 10,6, warszawskie (bez Warszawy) — 7,8, kieleckie — 7,3, lwowskie — 7,0, białostockie — 4,5, wileńskie — 3,8, lubelskie — 3,5, nowogródzkie — 2,1, stanisławowskie — 2,4, poleskie — 1,8, wołyńskie — 1,7, tarnopolskie — 1,3. Pasażerska międzymiastowa komunikacja autobusowa jest rozwinięta. W r. 1933 było czynnych 1009 linii autobusowych, eksploatowanych przez 1140 przedsiębiorstw, posiadających ogółem 1741 autobusów. Najlepiej jest rozwinięta komunikacja autobusowa w województwach centralnych (552 linje, 647 przedsiębiorstw, 972 autob.), najgorzej we wschodnich, choć i tu w 4 województwach (poleskiem, wołyńskiem, nowogródzkim i wileńskiem) było razem w roku 1933 — 93 linje, 112 przedsiębiorstw i 170 autobusów. Ogólna długość dróg, po których kursowały autobusy w r. 1932 wynosiła 20,970 km. W r. 1934 P. K. P. uruchomiło szereg własnych linii autobusowych.

D. DROGI WODNE ŚRÓDLĄDOWE. Drogi wodne w Polsce znajdują się pod zarządem Biura Dróg Wodnych w Ministerstwie Komunikacji, któremu podlegają Wydziały Dróg Wodnych: w Krakowie, Warszawie, Toruniu i Brześciu n. Bugiem oraz Oddziały Wodne: w Wilnie, Poznaniu, Stanisławowie i Lwowie; tym skolei podporządkowane są Państwowe Zarządy Wodne w liczbie 27. Uprawianie żeglugi i spławu na śródlądowych drogach wodnych reguluje Rozp. Min. Kom. z dn. 23.III. 1934 r.

Główna arterja wodna, Wisła, przecina terytorjum państwa przez środek, łącząc stolicę kraju z morzem. Rozkład bogactw naturalnych Polski wymaga tanich przewozów na du-

zych odległościach. Położenie geopolityczne zapewnia drogom polskim znaczenie tranzytowe. Polska posiada: 4838 km. rzek żeglownych, 842 km. dróg wodnych sztucznych i 9229 km. rzek spławnych. R z e k i: 1) Długość żeglowna Wisły, od ujścia Przemszy do morza, wynosi 940 km. Z dopływów Wisły najważniejszym jest Bug z Narwią. W górnym biegu należy wymienić: Sołę, Skawę, Rabę, Dunajec, Wisłokę, San i Przemszę; w środkowym — Pilicę i Wieprz. Najdogodniejszymi dla żeglugi są: uregulowana Przemsza i górny Bug (Dorohusk); 2) Warta jest uregulowana na przestrzeni 236 km. powyżej granicy niemieckiej i stanowi drogę wodną dla statków o pojemności do 450 tonn. 3) Niemen po uregulowaniu będzie zdalny, począwszy od ujścia Szczary, do żeglugi statków 400-tonnowych. 4) Rzeki poleskie, z których najważniejszymi są: Prypeć i Styr, mimo krętego biegu są głębokie i dogodne dla żeglugi. Z pozostałych większych rzek Dniestr oraz Dźwina służą przeważnie do spławu tratw. K a n a ł y: 1) Kan. Bydgoski łączy Wisłę z Odrą. Droga ta składa się z Brdy, kan. Bydgoskiego, Noteci i Warty. Nadaje się do żeglugi statków 500-tonnowych. 2) Kanał Augustowski łączy Wisłę z Niemnem. W skład tej drogi wchodzi: Bug, Narew, Biebrza, kan. Augustowski i skanalizowana rzeka Czarna Hańcza. Służy do spławu drzewa. 3) Kan. Królewski powinien stać się drogą wodną o europejskim znaczeniu, stanowi bowiem połączenie Bałtyku z m. Czarnym. W skład tej drogi wchodzi: Wisła, Bug, skanal. rz. Muchawiec, kan. Królewski, skanal. rz. Pina i Prypeć, dopływ Dniepru. Dług. kanału od Bugu do Piny — 199 km. Jest on zasilany zbiornikiem o poj. 40 mil. m³. W stanie obecnym może przepuszczać statki 200-t., służy jednak głównie do spławu drzewa. 4) Kan. Ogińskiego łączy Niemen z Prypecią. W skład tej drogi wchodzi: Szczara, kanał sztuczny i Jasiołda. Służy do spławu tratw. Dług. 163 km. 5) Kan. Górnonotecki łączy jez. Gopło z kan. Bydgoskim. Służy do żeglugi statków 150-ton. Dług. — 116 km.

Na śródlądowych drogach wodnych w Polsce poza taborem państwowym i sportowym kursuje 165 statków z własnym napędem mechanicznym o łącznej sile maszyn 14.429 KM., w tem statków parowych 129 (osobowych 5 towarowych 5, osob.-tow. 65, holowniczych 54, motorowych 36 (osob. 15, tow. 3, osob.-tow. 7, holow. 11). Ilość statków bez własnego napędu mechanicznego wynosi 2199 o największej nośno-

ści pożytecznej 128.621 t. łącznie (do 100 t. — 1898 szt., 100—300 — 224, 300—600 — 71, 600—800 — 4, 800—1000 — 2). Ruch statków na granicy państwa w r. 1933 przedstawiał się następująco: na polskie drogi wodne wjechało: holowników polskich 672, obcych 197, barek pol. 1256, obcych 737; wyjechało: holow. pol. 655, obcych 208, barek pol. 1299, obcych 787. Ruch towarowy w r. 1932 wyrażał się cyfrą 478.602 t. i 79.530 szt. zwierząt żywych. Zagranicą wyładowano 256.391 t. (z czego w w. m. Gdańsku 144.478 t.), w Gdyni 22.417 t., w kraju 199.794 t. (z czego na Wisłę i jej dopływy przypada 171.172 t., na pozostałe drogi wodne 28.622 t.). Ruch osobowy na Wisłę odbywa się między Sandomierzem a Gdańskiem. Na rzekach wschodnich ześrodkowuje się koło Pińska. Podmiejskie linje istnieją koło Krakowa, Wilna, Grodna, Bydgoszczy, Poznania, Kruszwicy i Gdańska.

Z projektowanych ostatnio prac w zakresie dróg wodnych najważniejszymi są: regulacja średniej Wisły oraz jej dopływów Bugu z Narwią; budowa zasilającego zbiornika na Bugu (projektowana pojemność 500 mil. m³); regulacja Prypeci i jej dopływów; budowa kanału, łączącego Wisłę z Zagłębiem Węglowem; przebudowa Kanału Królewskiego. W budowie znajduje się zbiornik na rz. Sole (poj. 30 mil. m³) oraz port handlowo-przemysłowy w Warszawie o stałym poziomie wody.

Z pośród towarzystw żeglugowych, obejmujących swą działalnością Wisłę, kan. Bydgoski i Górnonotecki do ważniejszych należą: Vistula, Lloyd Bydgoski, Polska Żegluga w Krakowie i Tow. Wisła w Gdańsku; Wartę — Hartwig (tow. ekspedycyjne) i Zjednoczona Żegluga Wielkopolska. Na drogach wschodnich pracuje szereg drobnych przedsiębiorstw.

E. ŻEGLUGA MORSKA. Rozwój polskiej żeglugi morskiej po odzyskaniu niepodległości, datuje się od czasu wybudowania własnego portu Gdyni. W ciągu lat 5-ciu (od 1927 r. do połowy 1933 r.) statki handlowej floty polskiej przewiozły ok. 5 milj. t. r. br. towarów i ok. 61 tys. pasażerów. Dorobek Polski w zakresie własnej floty handlowej obejmuje na 1.I. 1934 r. 36 statków parowych o łącznej pojemności 61 tys. t. r. br. i 20 statków motorowych o łącznej pojemn. 4 tys. t. r. br. — razem 56 statków (r. 1930 — 25 statków) o łącznej pojemn. 65 tys. t. r. br. (r. 1930 — 41 tys. t. r. br.); poza tem istnieje jeszcze 6 statków bez napędu mechanicznego (kryp) o łącznej pojemn. 915

t. r. br.¹⁾ 4 polskie towarzystwa żeglugowe rozwijają coraz tywszą działalność, rozporządzając 26 statkami o łącznej pojemności 61.443 t. r. br.: A. Żegluga Polska S. A., własność Skarbu Państwa, posiada 14 statków o łącznej pojemności 19.311 t. r. br. i prowadzi kilka rodzajów interesu morskiego: 1) utrzymuje 4 linie żeglugi regularnej (z Rotterdamem, Antwerpią, Tallinem i Helsingforsem), na których m. in. kursują 2 statki bliźniacze pasażersko-towarowe, wykończone w 1932 r., o szybkości 12 węzłów, pojemn. 1.402 t. r. br. i 12 kabinach pasażerskich każdy i posiadające urządzenia przeciwlodowe do podróży po Bałtyku zimą; 2) na podstawie umów z obcymi linjami żeglugowymi przyjmuje do przewozu za bezpośrednimi konosamentami towary tranzytowe i ładunki przeznaczone, lub pochodzące z portów, z którymi Polska nie prowadzi regularnej żeglugi; 3) utrzymuje żeglugę nieregularną; 4) utrzymuje pasażerską żeglugę przybrzeżną; 5) wykonywa czynności holownicze w porcie gdyńskim. B. Polsko-Brytyjskie Tow. Okrętowe — „Polbrit” (91% kapitału akcyjnego ma Skarb Państwa, resztę firma angielska), posiada 5 statków pasażersko-towarowych o łącznej pojemn. 11.022 t. r. br. (6 statków jest w budowie) i utrzymuje dwie linie żeglugi regularnej (z Gdańskiem, Hullem i Londynem), na których kursują m. in. 2 statki nowoczesne, wykończone w 1932 r. o szybkości 12 węzłów i posiadające urządzenia chłodnicze do przewozu łatwo psujących się towarów. „Polbrit” posiada szereg umów z obcymi linjami żeglugowymi w sprawie przewozu towarów za pośrednictwem konosamentami. C. Polsko-Skandynawskie Tow. Okrętowe — „Polskarob”, posiada 4 statki o łącznej pojemn. 7.928 t. r. br., a mając własne urządzenia przeładunkowe — przewozi obecnie wyłącznie węgiel i uprawia żeglugę nieregularną. D. Polskie Transatlantyckie Tow. Okrętowe — „P. T. T. O.” (75% kapitału akcyjnego ma Skarb Państwa), posiada 3 statki transatlantyckie pasażersko-towarowe o łącznej pojemn. 20,367 t. r. br. i utrzymuje 2 linie żeglugi regularnej: Gdynia — Ameryka (Halifax, New York) i Konstanca — Palestyna (Haifa, Jaffa). „P. T. T. O.” prowadzi dział turystyki morskiej, cieszący się dużym powodzeniem: w 1933 r. statki „P. T. T. O.” odbyły 12 okrężnych wycieczek do portów Skandynawji, Fran-

¹⁾ wymienione są jedynie statki o pojemn. ponad 100 t. r. br.

cji, Anglii i t. d., przewożąc 5.600 turystów. Od kilku lat polskie tow. żeglugowe prowadzą akcję zamiany dotychczasowego taboru na bardziej nowoczesny. „P. T. T. O.” np., zamówiło w stoczni włoskiej 2 transatlantyki pasażersko-towarowe o pojemności 14.500 BRT. każdy, posiadające napęd motorowy i i szybkość 18 — 20 węzłów; będą to największe, najszybsze i najbardziej nowoczesne statki tego typu, kursujące z morza Bałtyckiego do Ameryki Półn.¹⁾ Poza taborem omówionych tow. żeglugowych, z większych statków wymienić należy: „Dar Pomorza” — statek szkolny marynarki handlowej (1.566 t. r. br.), „Ville de Toulon” — rejestrowany w Gdańsku, lecz pływający pod polską banderą (628 t. r. br.) oraz holownik Urzędu Morskiego — „Ursus” (167 t. r. br.). Polska żegluga morska posiada z portu Gdyni 40 linii regularnych, łączących Polskę ze 119 portami wszystkich części świata. W ścisłym związku z polską żeglugą morską pozostaje działalność Polskiej Agencji Morskiej, której głównym celem jest kierowanie i frachtowanie statków, oraz przedsiębiorstwo maklerów ubezpieczeniowych, pośredniczących przy asekuracji polskiego tonażu i przewożonych ładunków, a ponadto Szkoła marynarki handlowej w Gdyni, kształcąca przyszłych marynarzy polskiej floty handlowej. Żegluga morska obejmuje także flotę rybacką, koncentrującą się przedewszystkiem w portach rybackich w Helu, Gdyni, Kuźnicy, Jastarni i kilkunastu mniejszych miejscowościach. Ogółem polska flota rybacka posiada: 125 kutrów motorowych, 25 łodzi motorowych, 713 łodzi żaglowo-wiosłowych i 23 ługry śledziowe (w tem — 8 parowych i 15 motorowych).

F. LOTNICTWO CYWILNE. Podstawową umową regulującą międzynarodowe stosunki lotnicze jest Międzynarodowa Konwencja Urządzająca Żeglugę Powietrzną z dn. 13 października 1919 r. Polska przystąpiła do umowy i została członkiem organu ustanowionego na podstawie tej konwencji — Międzynarodowej Komisji Żeglugi Powietrznej (C. I. N. A.). Stosunki prawne lotnictwa cywilnego Rzplitej Polskiej zostały unormowane polskiem prawem lotniczem z 14. III. 1928 r. Wszelkie sprawy związane z istnieniem i rozwojem lotnictwa komunikacyjnego i turystycznego zersodkowuje Departament Lotnictwa Cywilnego w Min. Komunik.; do jego kompetencji należy również mię-

¹⁾ Jeden z tych statków („Piłsudski”) wykończono już i spuszczone na wodę w grudniu 1934 r.

dzy innemi reprezentowanie lotnictwa i utrzymywanie stosunków lotniczych z innemi państwami, t. j. zawieranie umów i udział w międzynarodowych organizacjach lotniczych.

W zakresie lotnictwa cywilnego dotychczas zostały zawarte umowy 2 kategorii:

1. ogólne — dotyczące żeglugi powietrznej: z Austrią, Niemcami i Węgrami.

2. specjalne — dotyczące komunikacji lotniczej — z Bułgarią, Francją, Grecją, Rumunją i Niemcami.

Departamentowi L. C. podlegają bezpośrednio wszystkie lotniska cywilne i prywatne; dzielą się one na kilka kategorii:

1) Lotniska publiczne z obsługą paszportowo-celną: Katowice, Kraków, Lwów, Poznań, Warszawa, Wilno.

2) Lotniska publiczne (dla samolotów wszystkich typów): Baranowice, Brześć n. Bugiem, Brody, Bydgoszcz, Częstochowa, w. m. Gdańsk, Gdynia (Rumja), Grodno, Lida, Lidzbark, Inowrocław, Lublin, Łódź, Łuck, Mołodeczno, Płock, Słonim, Zamość

3) Lotniska turystyczne publiczne: Biała Podlaska, Dębica, Kałimierz, Krosno, Mielec, Nowy Targ, Sandomierz.

4) Lotniska turystyczne prywatne: Parzęczew, Półwiesk, Zbąszyń.

Największym portem lotniczym w Polsce (pole wzlotów 1500 na ok. 2000 mtr.), a jednym z najwspanialszych w Europie, jest port lotniczy Warszawa-Okęcie, przoduje on przed innymi w zakresie nowoczesności urządzeń technicznych.

Lotnictwo komunikacyjne. Regularna komunikacja lotnicza w Polsce datuje się od r. 1922 (została wprowadzona wcześniej niż w wielu innych krajach Europy). Od r. 1929 polskie lotnictwo komunikacyjne utrzymywane jest przez przedsiębiorstwo państwowo-samorządowe p. n. Polskie Linje Lotnicze „Lot” (S. z o. o.). Obecnie Polska posiada połączenia komunikacyjne lotnicze ze wszystkimi ważniejszymi centrami Europy. Sieć komunikacyjna polska utrzymywana przez P. L. L. „Lot” sięga od morza Bałtyckiego i zatoki Fińskiej (Tallinn) do morza Egejskiego (Saloniki), a na zachodzie dochodzi do Wiednia i Berlina, utrzymując komunikację wewnętrzną pomiędzy większymi miastami Polski i zewnętrzną pomiędzy Polską a Czechosłowacją, Austrią, Łotwą, Estonją, Rumunją, Bułgarią, Grecją i Niemcami na linjach: Warszawa — Katowice; Warsza-

wa — Poznań; Warszawa — Gdańsk — Gdynia; Warszawa — Kraków — Brno — Wiedeń; Warszawa — Wilno — Riga — Tallinn; Warszawa — Lwów — Cernauti — Bucaresti — Sofija — Thessaloniki; oraz Warszawa — Poznań — Berlin (obsługiwana w połowie przez P. L. L. „Lot” i tow. niemieckie „Deutsche Lufthansa”) Poza tem istnieje komunikacja lotnicza na szlaku Warszawa — Praha — Nürnberg — Strasbourg — Paris, utrzymywana przez francuskie tow. „Air France”.

P. L. L. „Lot” w r. 1933 odbyły 6.022 loty; przebyły drogę 1572,2 tys. km.; przewiozły: 15.912 pasażerów; 371,053 kg. ładunków (towarów, bagaży, poczty i gazet); wykonały 4301,2 tys. pasażero-km., 426,3 tys. tonno-km.; wykazały (r. 1932) 97,2% regularności i 100% bezpieczeństwa.

W miastach, włączonych w sieć komunikacji lotniczej „Lot” posiada w kraju oddziały, zagranicą reprezentacje. P. L. L. „Lot” są członkiem Międzynarodowego Związku Komunikacji Powietrznej (International Air Traffic Association I. A. T. A.).

Lotnictwo polskie posiada nowoczesne urządzenia techniczne, które umożliwiają loty samolotów komunikacyjnych o każdej porze dnia i nocy, niezależnie od warunków atmosferycznych. Doniosłe znaczenie odgrywają t. zw. stacje radio-goniometryczne, pozwalające na określenie położenia samolotu z dokładnością do 1 km.; stacyj tych mamy obecnie 5: w Warszawie, Lwowie, Krakowie, Poznaniu i Wilnie. Komunikacja lotnicza w Polsce odbywa się, na większości linii cały rok, bez przerwy zimowej. (Dane dotyczące lotnisk i ich obsługi patrz Atlas Lotnisk Polskich, wyd. Min. Komunik. Atlas redagowany w jęz. polskim i jednym z obcych: angielskim, francuskim lub niemieckim).

G. LOTNICTWO SPORTOWE. Naczelną organizacją, reprezentującą polski sport lotniczy w zakresie lotnictwa motorowego, szybowcowego i balonowego, jest Aeroklub Rzeczypospolitej Polskiej członek, F. A. I. (Fédération Aéronautique Internationale).

Szkolenie pilotów sportowych, ich treningi i uprawianie turystyki prowadzą kluby lotnicze. Obecnie na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej istnieje 10 klubów lotniczych, afiliowanych do Aeroklubu R. P.; łączą one około 2,5 tys. członków. W klubach tych w roku 1933 wykonano: na samolotach motorowych 22.342 loty co dało w sumie 5.579 godzin lotu i na szybowcach 24.700 lotów, — 968 godz. lotu. Polskie lotnictwo sportowe poza orga-

nizowaniem szeregu zawodów krajowych brało w ostatnich latach czynny udział w następujących międzynarodowych zawodach:

W roku 1932 w Międzynarodowym Turnieju Lotniczym (challenge), zajmując 1 miejsce, w 1934 roku w tychże zawodach 1 i 2 miejsca.

W roku 1933 w zawodach balonowych (Gordon Bennetta), zajmując 1 miejsce, w roku 1934 w tychże zawodach 1. 2 i 4 miejsca.

Polskie rekordy szybowcowe:

rekord długości lotu 11 godzin 33 minuty,

„ wysokości (ponad start) 2.100 metrów,

„ długości lotu w linii prostej 210 km.

Przemysł lotniczy. Polski przemysł lotniczy nie tylko pokrywa wszelkie zapotrzebowania rynku krajowego, ale nawet jest eksportowany na rynki zagraniczne.

BIBLIOGRAFJA.

Rocznik Statystyczny Polskich Kolei Państwowych za rok eksploata. 1932. Wyd. Min. Komunikacji. Album Dziesięciolecia Lotnictwa Polskiego, Poznań. 1930 r. Inż. Tadeusz Tillinger: Mapa Polskich Dróg Wodnych. Wydawnictwo Dyrekcji Dróg Wodnych w Warszawie. Warszawa, 1931 r. Inż. T. Tillinger: Drogi Wodne w Polsce. Referat zgłoszony na III Zjazd Pol. Techn. Warszawa, 1929 r. Wiadomości Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego. R. 1933, z.: 9, 12, 13, 14, 18; R. 1934, z.: 4, 5, 6, 12 13, 14, 15, 17.

2. POCZTA, TELEGRAF, RADJO.

A. ORGANIZACJA WŁADZ. Polska poczta, telegraf i telefon znajdują się pod zarządem **Ministerstwa Poczty i Telegrafów** (Warszawa, Plac Napoleona 8). Min. P. i T. dzieli się na: Gabinet Ministra (Kaliński), Biuro Personalne, Biuro Wojskowe oraz Departamenty: I Administracyjny, II Pocztowy, III Techniczny.

W r. 1928 poczta, telegraf i telefon w Polsce zostały skomercjalizowane. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 marca 1928 r. utworzone zostało przedsiębiorstwo państwowe p. n. „Polska Poczta, Telegraf i Telefon”. Zarząd przedsiębiorstwa wykonywa Min. P. i T. przez dyrekcje oraz organa im podległe. Oprócz przedsiębiorstwa P. P. T.

i T. Ministrowi P. i T. podlegają następujące instytucje: **Państwowy Instytut Telekomunikacyjny**, którego zadaniem jest naukowe badanie i opinjowanie zagadnień z dziedziny teletechniki, radiotechniki i innych systemów i sposobów łączności, jak również z dziedziny techniki pocztowej; **Szkoła Teletechniczna**, mająca za zadanie fachowe przygotowanie kandydatów do służby w przedsiębiorstwie „P. P. T. i T.”; **Muzeum Poczty i Telekomunikacji**, służące do rozpowszechniania wiedzy i umiejętności w zakresie poczty, telegrafu, telefonu i radja przez systematyczne i naukowe gromadzenie i utrzymywanie odnoszących się do tych dziedzin przedmiotów.

Polska, będąc członkiem **Światowego Związku Pocztowego**, ratyfikowała umowy madryckie z dn. 30. XI. 1920; dn. 30. VI. 1920 r. przystąpiła do **Światowego Związku Telegraficznego**; dn. 25. XI. 1927 r. podpisała waszyngtońską umowę radiotelegraficzną.

B. POCZTA, TELEGRAF I TELEFON. Komunikacja pocztowa, telegraficzna i telefoniczna stanowi monopol Państwa. Państwo ma wyłącznie prawo przyjmowania, przesyłania i doręczania poczty oraz zakładania, utrzymywania i eksploatacji wszelkich urządzeń telekomunikacyjnych, zarówno w obrocie wewnętrznym jak i zagranicznym. Zarządowi P. i T. przysługuje prawo przewozu ładunku pocztowego wszystkimi stacjami pociągami kolei państwowych i prywatnych. Wszelkie pozostałe przedsiębiorstwa przewozowe są obowiązane przewozić ładunek pocztowy.

Obszar Państwa, pod względem pocztowym, telegraficznym i telefonicznym podzielony jest na 9 okręgów administracyjnych: w Bydgoszczy, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Poznaniu, Warszawie, Wilnie i w W. M. Gdańsku. Jednostkami wykonawczymi w służbie pocztowej, telegraficznej i telefonicznej są urzędy pocztowo-telegraficzne, agencje pocztowo-telegraficzn, pośrednictwa pocztowe, urzędy teletechniczne i urzędy przewozowe. Każdy urząd pocztowy jest przytem zbiornicą drobnych oszczędności składanych w Pocztowej Kasie Oszczędności (P. K. O.).

Dla zilustrowania stanu i rozwoju eksploatacji polskich poczty, telegrafów i telefonów w ostatnich latach służyć może szereg charakterystycznych danych statystycznych (p. dodatek str. 214).

Min. P. i T. wprowadziło w dziedzinie telegrafii szereg modernizacyj i inwestycji jak stosowanie telegrafii wielokrotnej,

zwiększenie przelotności przewodów telegraficznych oraz centralizację urządzeń telekomunikacyjnych. Do najbardziej nowoczesnych zdobyczy na polu telegrafii należy zaliczyć uruchomioną w r. 1933 Centralę Telegraficzną w Warszawie. Wszystkie nowe pomocnicze urządzenia zostały wykonane w kraju według projektów Departamentu Min. P. i T.

Komunikacja radjotelegraficzna w Polsce wykazuje silne tendencje rozwojowe. W r. 1922 przesłano do państw niesąsiadujących przy pomocy radjotelegrafu zaledwie 4,5% ogólnej ilości korespondencji, podczas gdy w r. 1932 — 81%. Sieć radjotelegraficzna Min. P. i T. składa się z czterech stacyj nadawczych długofalowych: stacji transatlantyckiej SPL w Warszawie (200 × 2 KW), stacji SPR Radom (30 KW), stacji SPP Kraków (3,5 KW) i stacji SPG Gdynia (5 KW). Oprócz tego w Warszawie wybudowane zostały trzy nadajniki krótkofalowe. W Gdyni oprócz stacji długofalowej wybudowano także przybrzeżną radjostację, która służy wyłącznie do wymiany korespondencji radjotelegraficznej z radjostacjami pływającymi, umieszczonymi na statkach morskich. Poza połączeniem ze Stanami Zjednoczonymi A. P. posiada Polska połączenie z Beyrouthem, obsługujące Syrię, Palestynę i Egipt, i połączenie z Japonją. W obrocie europejskim — bezpośrednio połączenie z Ankarą, Amsterdamem, Barceloną, Bernem Szwajcarskim, Budapesztem, Kopenhagą, Londynem, Paryżem, Rzymem, Stockholmem, Watykanem, Wiedniem i Zagrzebiem. Korespondencja do Austrii i Jugosławji kierowana jest przez Kraków, do Danji i Szwecji przez Gdynię, do pozostałych państw przez Warszawę lub Radom.

Dane statystyczne, jak i wyniki finansowe w ciągu roku 1934 wskazują we wszystkich działach przedsiębiorstwa „Polska Poczta, Telegraf i Telefon” dużą poprawę.

Poprawa ta posiadając wszelkie znamiona trwałości pozwoliła na przeprowadzenie z dniem 1 października 1934 r. generalnej obniżki taryf pocztowych, telegraficznych i telefonicznych.

Dokonana obniżka stawek taryfowych, jeśli uwzględnić rozmiary ruchów, które niższe stawki reprezentują, wyniosła w dziale poczty 20%, w telefonie — 10% i w telegrafii około 5%.

Ruch telefoniczny wykazuje podobne tendencje rozwojowe jak i ruch radjotelegraficzny. Rozwój ten spowodował konieczność rozbudowy sieci telefonicznych, zarówno miejskich oraz okręgowych jak i międzymiastowych. Przy rozbudowie sieci miejskich i okręgowych istnieje dążność do jaknajdalej idącej automa-

tyzacji nietylko wielkich sieci miejskich, lecz również sieci miast mniejszych, jak Częstochowa, Radom, Cieszyn, Inowrocław oraz sieci okręgowych, jak górnośląska i gdyńska. Sieć górnośląska obejmuje 11 centrali miejskich; pojemność końcowa zaprojektowana jest na 20.600 numerów. Sieć okręgowa w Gdyni obejmuje centralę węzłową i 2 centrale satelitowe; projektowana pojemność — 11.100 numerów. Przy budowie sieci międzymiastowych wyrazem nowoczesnych udoskonalień jest przechodzenie z linii napowietrznych na dalekosiężne kable ziemne. Należy tu zaznaczyć stosowanie stacji wzmacniakowych. Natomiast urządzenia telegrafii wielokrotnej zastosowano w połączeniach: Kraków — Lwów, Gdynia — Łódź i Warszawa — Baranowicze; to ostatnie daje bezpośrednie połączenie Warszawa — Moskwa. Dla zachęcenia szerokich warstw publiczności do korzystania z połączeń telefonicznych Min. P. i T. stosuje specjalne taryfy ulgowe dla rozmów pozamiastowych w godzinach słabego ruchu. Od dn. 1. VI b. r. zostało uruchomione w Warszawie przez P. A. S. T. Biuro zleceń telefonicznych; został również zainstalowany zegar-robot o ludzkim głósie, podający abonentom bezpłatnie dokładny czas.

Ruch radjotelefoniczny w Polsce ma charakter jedynie międzynarodowy. Rozmowy kierowane są drogą drutową do stacji radjotelefonicznych zagranicą. W budowie znajduje się stacja radjotelefoniczna w Babicach k/Warszawy. Projektowana moc 20 KW.

Przedsiębiorstwo państwowe „Polska Poczta, Telegraf i Telefon”, realizując plany inwestycyjne w dziedzinie automatyzacji telefonów i kablizacji korzystało z współpracy kapitałów zagranicznych. Z doby ostatniej na szczególne podkreślenie zasługuje poważny udział kapitału angielskiego w wielkich inwestycjach przeprowadzanych w związku z automatyzacją telefonów na Górnym Śląsku i budową radjostacji w Warszawie.

W stosunku prawnej zależności do Ministra Pocht i Telegrafów pozostaje szereg samodzielnych przedsiębiorstw, których eksploatacja wiąże się z działalnością państwowego przedsiębiorstwa „P. P. T. i T.”.

Są to przedsiębiorstwa następujące:

1) **Państwowe Zakłady Tele- i Radjotechniczne**, produkujące sprzęt niezbędny w telekomunikacji i radjofonji, dla użytku wewnętrznego i eksploatacji zagranicznej;

2) **Polska Akcyjna Spółka Telefoniczna (P.A.S.T.)**, której przedmiot działalności stanowi przebudowa, rozbudowa i eksploatacja sieci telefonicznych w Warszawie, Łodzi, Lwowie, Borystawiu wraz z Zagłębiem Naftowym, Bydgoszczy, Lublinie i Białymstoku, w ramach koncesji, udzielonej Spółce przez Rząd Polski. Kapitał akcyjny P.A.S.T. jest mieszany polsko-szwedzki.

3) **Reklama Poczta**, Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, której zadaniem jest popularyzacja urządzeń pocztowych i udostępnienie ich dla celów handlowych i przemysłowych;

4) **Polskie Radio S. A.**, posiadające koncesję na eksploatację urządzeń radjofonicznych.

C. POLSKIE RADJO. Urządzenia radjofoniczne w Polsce znajdują się pod zarządem „Polskiego Radja” S. A. w Warszawie. Pod względem formy organizacyjnej Polskie Radio jest spółką akcyjną z kapitałem zakładowym 1.250.000 złotych, podzielonym na stuzłotowe akcje, w których 40 proc. jest własnością państwa. Polskie Radio opiera swą działalność na koncesji państwowej, wydanej przez Min. Pocht i Telegrafów w r. 1929 na przeciąg lat 20-tu.

Władze Polskiego Radja składają się z zarządu jednoosobowego, sprawowanego przez naczelnego dyrektora, z rady nadzorczej, której jedną trzecią mianuje Min. Pocht i Telegrafów oraz z komisji rewizyjnej. Pracą instytucji kierują 3 dyrektorzy, stojący na czele 3 dyrekcji: programowej, technicznej i administracyjnej. Dyrekcje podzielone są z kolei na wydziały.

Polskie Radio, stanowiąc instytucję użyteczności publicznej, podlega tem samem ingerencji i kontroli państwa, o ile chodzi o działalność programową. W tym celu na podstawie aktu koncesyjnego została stworzona główna rada programowa, składająca się z 9-ciu członków oraz przewodniczącego. Przewodniczącemu i 5-ciu członków mianuje Min. Pocht i Telegrafów, pozostałych zatwierdza Minister na wniosek Polskiego Radja.

W łonie głównej rady programowej stworzono cztery komisje: literacką, muzyczną, odczytową i rolniczą, których członkowie reprezentują element fachowy, przeprowadzając obiektywną ocenę i krytykę działalności programowej radja. Przy głównej radzie programowej stworzono również biuro studjów, mające na celu stałe i metodyczne badania czynników, wpływających na ukształtowanie liczby abonentów oraz wysuwanie odpowiednich wniosków w związku z działalnością programową Polskiego Radja.

Polska posiada 7 stacyj radjofonicznych: Warszawa — Raszyn (moc 120 KW, długość fali 1415 m.), Wilno (16 KW, 559,7 m.), Katowice (16 KW, 395,8 m.), Lwów (16 KW, 377,4 m.), Poznań (16 KW, 345,6 m.), Kraków (1,7 KW, 304,5 m.), Łódź (1,65 KW, 224 m.). Rozpoczęto budowę ósmej stacji w Toruniu; projektowana moc — 24 KW. Będzie to jedna z najbardziej nowoczesnych stacyj nadawczych w Europie, przyczem zaznaczyć należy, że została ona całkowicie wykonana w Polsce przy użyciu sił technicznych polskich. Stacja zostanie uruchomiona w grudniu r. b. Liczba radjoabonentów na 1. I. 1934 roku wynosi 311.287. Działalność Polskiego Radja najlepiej ilustruje wzajemny stosunek audycyj w programie stacji warszawskiej na r. 1933. Na 100 audycyj przypada muzyki żywej 42,79, płyt 17,33, literatury 3,68, odczytów, pogadanek i feljetonów 12,22, komunikatów 15,49, audycyj dzieciennych 1,67, transmisyj okolicznościowych 2,63, nabożeństw 3, gimnastyki 1,19.

BIBLIOGRAFJA.

Inż. Stanisław Dębicki: Organizacja terytorjalna Przedsiębiorstwa „P. P. T. i T.”, „Przegląd Teletechniczny” 1933 r., z. 11, str. 337; Kazimierz Szymański: Piętnaście lat rozwoju polskiego radjotelegrafu, tamże, str. 359; inż. Piotr Modrak: Rozwój radjofonji w Polsce, tamże, str. 362; inż. Witold Kotowski: Statystyka telekomunikacyjna Przedsiębiorstwa „P. P. T. i T.”, tamże, str. 381; Statystyka Poczta, Telegraficzna i Telefoniczna Rzeczypospolitej Polskiej za rok 1932. Warszawa, r. 1933. Statystyka Polski wyd. przez G. U. S. R. P., Ser. B, z. 18.

3. TURYSTYKA — TOWARZYSTWA TURYSTYCZNE. *ot*

A. OPIEKA PAŃSTWA NAD TURYSTYKĄ weszła w 1919 r. w zakres działania **Min. Robót Publicznych**, przy którym utworzono Referat Turystyki. Od 1926 r. propagandą turystyczną Polski odnośnie do kolei państwowych zaczęło się też zajmować **Ministerstwo Komunikacji**, przy którym utworzono Referat propagandy turystycznej. Po likwidacji Min. Robót Publicznych w 1932 r. obydwie referaty połączone w jedną całość tworzą w **Min. Komunikacji Wydział Turystyki**. W zakres działania Wydziału wchodzi zarówno opieka nad krajowym ruchem turystycznym, rozbudowa urządzeń turystycznych, jak i propa-

ganda turystyczna Polski zagranicą, prowadzona przy pomocy przewodników turystycznych, broszur i afiszów propagandowych, filmu, radja, odczytów, artykułów prasowych i t. p.

Na zarządzenie Min. Robót Publicznych utworzono w 1924 r. przy **urzędach wojewódzkich** Referaty Turystyki. Organami doradczymi urzędów wojewódzkich w sprawach turystycznych są powołane do życia w 1925 r. na zarządzenie Min. Robót Publicznych, **Wojewódzkie Komisje Turystyczne**, w których zakres działania wchodzi zagadnienia związane z komunikacją, uzdrowiskami, przemysłem hotelarskim, opieką nad zabytkami sztuki i przyrody; w skład tych Komisji wchodzi również reprezentanci organizacji społecznych z dziedziny turystyki i przemysłu turystycznego.

Pozatem na zarządzenie Min. Komunikacji powołano w 1932 r. do życia Referaty Turystyki przy Dyrekcjach Okręgowych Kolei Państwowych.

Ruchem turystycznym młodzieży szkolnej opiekuje się Ministerstwo Oświaty za pośrednictwem **Wydziału Wychowania Fizycznego**. Urządziło ono też domy wycieczkowe dla młodzieży, zestawiane w corocznie wydawanym Informatorze „Szkolne schroniska wycieczkowe”.

B. TOWARZYSTWA TURYSTYCZNE w Polsce liczą ogółem około 50.000 członków. Są one zjednoczone w **Związku Polskich Tow. Turystycznych** (Warszawa, ul. Żórawia 9), który powstał w 1927 r. Do Związku należą:

1) **Polskie Towarzystwo Tatrzańskie** (Kraków ul. Potockiego 5) założone w 1873 r., opiekujące się turystyką górską, które w 1933 r. jednoczyło 20.000 członków zgromadzonych w 32 oddziałach i 40 kołach, rozsianych po całej Polsce. Towarzystwo posiada własne organy prasowe „Wierchy”, „Taternik” i „Przegląd Turystyczny”.

2) **Polskie Tow. Krajoznawczo-Turystyczne** (Warszawa, Karowa 31) założone w 1906 r. posiada 90 oddziałów i 11.600 członków. Towarzystwo wydaje własny miesięcznik „Ziemia”.

3) **Automobilklub Polski** (Warszawa, Al. Szucha 10) założony w 1909 r., liczył w 1933 r. wraz z klubami afiliowanymi 3000 członków. Reprezentuje on Polskę w Association Internationale des Automobil-Clubs Reconnus w Paryżu. Klubami afiliowanymi są: Krakowski Klub Automobilowy (Kraków, ul. Św. Jana 11), Małopolski Klub Automobilowy (Lwów, ul. Klem. Tańskiej 3), Automobilklub Wielkopolski (Poznań, Plac Wolno-

ści 11), Śląski Klub Automobilowy (Katowice ul. Stawowa 10), Pomorski Automobilklub (Bydgoszcz, Plac Wolności 1), Łódzki Automobilklub (Łódź, ul. Potrkowska 104), Wileński Automobilklub (Wilno, ul. Mickiewicza 24), Wołyński Klub Automobilowy (Łuck, ul. Bolesława Chrobrego 9). Organem prasowym jeast miesięcznik „Auto”.

4) **Polski Touring Klub** (Warszawa, Kredytowa 5), założony w 1925 r. liczy 7.000 członków. W odróżnieniu od pozostałych nie opiera się na oddziałach miejscowych ale na delegaturach. Reprezentuje Polskę w Alliance Internationale de Tourisme. Organ prasowy: „Turysta i Auto”.

5) **Beskidenverein** (Bielsko, ul. Wzgórze 14), założony w 1893 r., jednoczy 3.200 członków, przeważnie turystów niemieckich z woj. śląskiego. Opiekuje się turystyką górską w Beskidach Zachodnich.

6) **Żydowskie Tow. Krajoznawcze w Polsce** (Warszawa, ul. Królewska 51), założone w 1926 r., liczy 5000 członków w 30 oddziałach miejscowych. Organ prasowy: miesięcznik „Wiadomości Żydowskiego Tow. Krajoznawczego”.

7) **Podolskie Tow. Turystyczno-Krajoznawcze** (Tarnopol, urząd wojewódzki), założone w 1925 r., zajmuje się ożywieniem ruchu turystycznego na terenie woj. tarnopolskiego. Ma 20 oddziałów i 1600 członków.

8) **Polski Związek Turystyczny** (Kraków, ul. Szpitalna 36), założony w 1906 r. jako sekcja Austrjackiego Zw. Propagandy Turystycznej posiadał w 1933 r. 1300 członków. Ma charakter związku propagandy turystycznej Krakowa i woj. krakowskiego, w działalności swej między innymi zorganizował ruch autobusów na terenie woj. krakowskiego i kieleckiego.

9) **Polski Zw. Motocyklistów** (Warszawa, Bagatela 3) założ. w 1927 r. jednoczy około 40 klubów i 1100 motocyklistów.

Turystyką zajmują się też nienależące do Zw. Polskich Tow. Turystycznych związki i kluby sportowe, jak Polski Zw. Narciarski, Polski Zw. Kajakowy, Polski Zw. Tow. Wioślarskich, o których bliższe dane pomieszczono w dziale VIII p. 2 (Kultura fizyczna — sport).

BIBLIOGRAFJA.

Sprawozdanie Międzyministerjalnej Komisji dla Zbadania Zagadnień Turystyki, Warszawa 1931 r. — Informator Turystyczny wydany przez Związek Polskich Towarzystw Turystycznych, tom I 1931 r., tom II 1933 r.

VI. ŻYCIE GOSPODARCZE.

1. SKARBOWOŚĆ.

A. USTROJ WŁADZ. Ogólne ramy ustroju władz skarbowych w Polsce: Minister Skarbu — Ministerstwo Skarbu — władze administracji skarbowej II instancji — władze administracji skarbowej I instancji.

Naczelną władzą rządzącą w zakresie wszystkich spraw skarbowych jest Minister Skarbu (od r. 1932 prof. Wł. Zawadzki), odpowiedzialny przed Sejmem; zastępuje go 1—4 Podsekretarzy Stanu (Wiceministrów) w powierzonym im przez Ministra zakresie działania. Minister posiada następujące ciała doradcze: Rada Finansowa, Rada Spółdzielcza, Komitet Bankowy, Rada Ubezpieczeniowa, Rada Mennicza. Niezależnie od tego Ministrowi podlegają: Prokuratorja Generalna R. P. (Urząd Główny w Warszawie, 5 Oddziałów i jedna Delegatura) i Biuro Rady Spółdzielczej. Nadto wchodzi w skład Ministerstwa: Komenda Straży Granicznej i Państwowy Urząd Kontroli Ubezpieczeń. Organem wykonawczym, za pomocą którego Minister wykonuje swą władzę, jest Ministerstwo Skarbu (Warszawa, ul. Rymarska 3/5), które dzieli się na: Biuro Personalne, Biuro Inspekcji oraz na 6 Departamentów: I Ogólny, II Obrotu Pieniężnego, III Budżetowy, IV Ceł, V Podatków i Opłat oraz VI Akcyz i Monopolów.

Ministrowi Skarbu podlega za pośrednictwem Departamentu Obrotu Pieniężnego: Komisarjat Bankowy, Urząd Długów Państwa i Mennica Państwowa; za pośrednictwem Departamentu Akcyz i Monopolów — Dyrekcje Monopolów: Tytoniowego, Spirytusowego, Loterji i Solnego.

Komenda Straży Granicznej, która podlega Ministrowi Skarbu, dzieli się na Inspektoraty Okręgowe (5) i graniczne (22), w skład których wchodzi Komisarjaty (103), podległe im Placówki (581) oraz posterunki (93).

Władzami administracyjnymi II instancji są Izby Skarbowe (15), na terenie Województwa Śląskiego istnieje zamiast Izby Skarbowej — Wydział Skarbowy — podległy Wojewodzie.

Wymienionym władzom II instancji podległe są władze I instancji: Urzędy Skarbowe (351) oraz Ekspozytury Urzędów Skarbowych (39), Urzędy Opłat Stemplowych i Podatku Spadkowego (9), Urzędy katastralne (10), na obszarze województwa śląskiego Urzędy akcyz i monopolów (60), Rejony Kontroli Skarbowej (165) oraz Brygady Kontroli Skarbowej (60).

Władzami II instancji dla spraw celnych są Dyrekcje Ceł (4) na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej, w Gdańsku istnieje Polski Inspektorat Ceł niezależnie od Gdańskiej Dyrekcji Ceł.

Władzom celnym II instancji podlegają: urzędy celne (173), ekspozytury celne (48), oraz punkty przejściowe (29). Zagranicą są czynni przy niektórych placówkach radcowie finansowi Ministerstwa Skarbu (Paryż, Londyn, Waszyngton).

Kontrola wewnętrzna nad działalnością władz skarbowych odbywa się za pośrednictwem inspektorów, nad działalnością banków za pośrednictwem urzędników Komisarjatu Bankowego.

Kontrola zewnętrzna dzieli się na parlamentarną (Komisja Kontroli Długów Państwa, Komisja budżetowa Sejmu i Senatu, doraźne Komisje Sejmowe), państwową (Najwyższa Izba Kontroli Państwa), sądową (Najwyższy Trybunał Administracyjny, który rozpoznaje legalność orzeczeń władz skarbowych, administracyjnych; Sądy zwyczajne, które rozpoznają odwołania od karnych skarbowych orzeczeń).

Konflikty kompetencyjne między władzami skarbowymi a Sądami rozstrzyga Trybunał Kompetencyjny. Według preliminarza 1934/35 cyfra urzędników i funkcjonariuszów skarbowych obejmuje 17.427 osób.

B. PIENIĄDZ. Z chwilą odzyskania niepodległego bytu (r. 1918), na ziemiach Państwa Polskiego miały prawny obieg 3 waluty b. państw zaborczych: ruble, marki niem. i korony austr. Od r. 1920 rząd polski ustanowił jako prawny środek obiegowy — markę polską. Po okresie inflacji, ze wszystkimi jej zgubnymi skutkami, kwestja reformy walutowej staje się sprawą palącą. Reforma ta zostaje ostatecznie przeprowadzo-

ną w r. 1927. Podstawową jednostką monetarną jest złoty, podzielony na 100 groszy, zawierający 900/5332 grama czystego złota; 1,72 złotego odpowiada 1 frankowi szwajcarskiemu. W obiegu pieniężnym są: a) monety i b) banknoty.

a) Monety są następujące: złote — po 100 zł., 50 zł., 25 zł. (dukat); srebrne — po 10 zł., 5 zł. i 2 zł.; niklowe — po 1 zł. i po 50, 20 i 10 groszy oraz brązowe — po 5, 2 i 1 grosz. Wybijanie monet jest przywilejem państwa i należy do jego zwierzchnich praw. Obieg monet złotych w zasadzie nie jest co do sumy ograniczony — faktycznie niema dotąd tych monet w obiegu. Obieg monet pozostałych: srebrnych, niklowych, brązowych (monety zdawkowe, bilon) nie może przekroczyć pewnej ustawowo określonej granicy (od 1932 r. 396 milj. zł., po 12 zł. na głowę ludności). Monety mają moc umarzania zobowiązań: złote — bez ograniczenia, srebrne — po 10 zł. do 1,000 zł., po 5 zł. do 500 zł., po 2 zł. do 100 zł., niklowe — po 1 zł. do 50 zł., a wszystkie pozostałe — do 10 zł. Kasy Państwowe obowiązane są przyjmować monety bez ograniczeń, chyba że obowiązujące przepisy nakazują uiszczanie w monetach złotych.

b) Papierowe środki płatnicze emituje wyłącznie Bank Polski, utworzony w r. 1924 przy przeprowadzaniu reformy walutowej. W obiegu są następujące banknoty: po 20, 50, 100 i 500 zł. Moc uiszczania zobowiązań mają banknoty w nieograniczonej wysokości. Bank emituje banknoty przy zawieraniu statutem przewidzianych interesów bankowych i przy udzielaniu Skarbowi bezprocentowego kredytu. Na wypuszczone banknoty Bank obowiązany jest posiadać t. zw. pokrycie bankowe (weksle, dewizy, papiery etc.), a niezależnie od tego pokrycie kruszcowe, które musi przechowywać w złocie (monety lub sztaby). Pokrycie kruszcowe musi wynosić conajmniej 30% obiegu banknotów oraz tej części natychmiast płatnych zobowiązań, które przekracza 100 milj. zł.

W ciągu ostatnich lat pokrycie w złocie wynosiło:

31/XII 1933 r.	— 40,79%
31/III 1934 r.	— 44,24%
10/IV 1934 r.	— 45,62%
20/IV 1934 r.	— 46,62%
30/IV 1934 r.	— 45,51%

Polska jest jednym z nielicznych państw, w których kurs waluty w porównaniu z parytetem nie uległ obniżeniu. Dodać

naależy, że ustawodawstwo polskie nie zna żadnych przepisów, krępujących wolny obrót walutami i dewizami. Obieg pieniężny w Polsce w cyfrach ostatnich trzech lat, w porównaniu do cyfr z roku 1927 (rok reformy walutowej) przedstawiał się, jak następuje:

W milj. zł. na dz. 31.XII	1927	1931	1932	1933
O g ó ł e m	1312,3	1459,7	1325,2	1345,6
w tem banknotów	1003,0	1218,3	1002,8	1004,0
bilon i srebro	142,3	240,1	322,4	341,6
bilety państwowe	167,0	1,3	—	—
w % %:				
banknoty	76,4	83,5	75,7	74,6
bilon i srebro	10,9	16,4	24,3	25,4
bilety państwowe	12,7	0,1	—	—

C. BUDŻET. Uwagi Ogólne. Ciała ustawodawcze corocznie drogą ustawy decydują, jakie wydatki w przyszłym okresie budżetowym mają być przez rząd uskuteczniane i określają pokrycie tych wydatków; wydatkowanie kwot ponad uchwalone granice lub na cele nieprzewidziane ustawą skarbową pociąga za sobą odpowiedzialność przed Sejmem i Trybunałem Stanu. Rząd przedstawia ciałom prawodawczym, obradującym na dorocznej sesji budżetowej, cyfrowe, według pewnych zasad ułożone, zestawienie wydatków i dochodów Państwa na następny okres gospodarczy (preliminarz budżetowy). Preliminarz ten układa na zasadzie wniosków poszczególnych władz centralnych Minister Skarbu, dbając o zachowanie równowagi budżetowej. Preliminarz dzieli się na 4 grupy: A. Administracja, z podziałem na 18 części (11 ministerstw, Prez. Rzeczyposp., Sejm i Senat, Kontrola Państwowa, Prezydium Rady Ministrów, emerytury, renty inwalidzkie i długi). B. Przedsiębiorstwa Państwowe, C. Monopole, D. Fundusze (w liczbie 17, jak np. gospodarczy, rozbudowy miast, kredytowy, pracy, drogowy, eksportowy i inne). Każda grupa obejmuje wydatki i dochody, zwyczajne i nadzwyczajne (budżetuje się brutto — wpływy podane są bez potrąceń wyłożonych na ich uzyskanie wydatków i odwrotnie) i dzieli się na działy względnie rozdziały, te zaś z kolei na paragrafy; do preliminarza dołączone są objaśnienia i tabelaryczne zestawienia cyfrowe.

Opracowanie cyfrowe poprzedzone jest projektem ustawy skarbowej, normującej sprawy związane z budżetem. Rok budżetowy liczy się od 1.IV. do 31.III. następnego roku kalendarzowego. Po uchwaleniu budżetu przez Sejm i Senat następuje jego ogłoszenie w Dzienniku Ustaw. Ustawę skarbową podpisują: Prezydent Rzeczypospolitej, Prezes Rady Ministrów i Minister Skarbu. W razie konieczności, spowodowanej wymogami praktyki (w r. 1931/1932 przewaga dochodu prelimitowanego nad rzeczywistym wyniosła 604,6 milj. zł., a przewaga wydatków prelimitowanych nad rzeczywistymi — 399,8 milj. zł.), przewidziane jest uchwalenie przez parlament dodatkowej ustawy o zmianach w budżecie, bądź też Ministrowi Skarbu przysługuje prawo do przenoszenia zaoszczędzonej kwoty z jednego paragrafu na inny tej samej części (virement) lub zwiększania wydatków przedsiębiorstw, monopolów i funduszy pod warunkiem niezmnieszenia przewidzianych w budżecie wpłat do Skarbu lub dopłat ze Skarbu. Corocznie rząd przedstawia parlamentowi do zatwierdzenia zamknięcie rachunków państwowych, które obejmuje sprawozdanie budżetowe i zamknięcie kasowe (buchalteryjne przedstawienie pozostałości w gotówce i papierach). Zamknięcie rachunków sporządza Min. Skarbu, opierając się na danych, dostarczonych przez władze centralne, przedsiębiorstwa i monopole państwowe. Głównym organem do prowadzenia rachunków jest Centralna Księgowość Ministerstwa Skarbu, która prowadzi ogólną rachunkowość dochodów i rozchodów wszystkich działów gospodarki państwowej; w takimże zakresie prowadzi rachunkowość Izby Skarbowej na swoim obszarze; przedsiębiorstwa i monopole prowadzą własną buchalterję. Wpłata i wypłata w grupach administracji może być dokonana jedynie za pośrednictwem kas urzędów skarbowych, Banku Polskiego i Pocztovej Kasy Oszczędności; wypłata może nastąpić tylko wtedy, gdy na właściwą sumę został otworzony przez Ministerstwo Skarbu kredyt, skontrolowany przez odnośne organy. Sejm uchwałą zatwierdza zamknięcie rachunków, udzielając rządowi absolutorjum; przed tą uchwałą zamknięcie przechodzi przez Kontrolę Państwa, która opatruje je swymi uwagami. Organem Kontroli Państwa jest Najwyższa Izba Kontroli Państwa, niezależna od Sejmu i Senatu, podległa Prezydentowi Rzeczypospolitej, równorzędna w szeregu uprawnień z Ministerstwami. Na podstawie ustawy Konstytucyjnej Śląskiej z 1920 r., Woj. Śląskie posiada swój własny budżet. Na

Śląsku preliminarz układa Rada Wojewódzka przy współudziale Wydziału Skarbowego; uchwała budżet Sejm Śląski; ogłasza go w Dz. Ust. Śląskich — Marszałek Sejmu; wykonuje — wojewoda; kontrolę sprawuje Urząd Kontroli Skarbowej (organ. Najw. Izby Kontr. Państwa).

a) **Wydatki.** Rozchody Państwa Polskiego w ciągu ostatnich lat wykazują stałą tendencję zniżkową. Polska jedna z pierwszych weszła w związku z kryzysem na drogę utrzymania równowagi budżetu przez usprawnienie administracji i przez duże oszczędności.

b) **Dochody.** Budżet polski (podobnie do wydatków) odróżnia dochody zwyczajne i nadzwyczajne; przez te ostatnie rozumie się dochody niepowtarzające się periodycznie (procentowo w stosunku do ogółu dochodów z 1932/33 — 4,5). Wśród dochodów zwyczajnych istnieją następujące kategorie:

I. Dochody ze skarbowych danin publicznych (podatki bezpośrednie, opłaty stemplowe, cła i akcyzy).

II. Dochody z Monopoli.

III. Dochody z przedsiębiorstw państwowych.

IV. Dochody z funduszków.

V. Dochody administracyjne.

Biuletyn statystyczny Ministerstwa Skarbu Nr. 1—3 1933 r. i nast. podaje następujące zestawienie:

Wydatki budżetowe wynosiły:

w r. 1929/30	2.993	milj. zł.
1930/31	2.814	" "
1931/32	2.468	" "
1932/33	2.244	" "
1933/34	2.206	" "

preliminowane na rok 1934/35 2.185 " "

Najważniejsze pozycje preliminowanych na rok 1934/35 wydatków przedstawiają się jak następuje:

Ministerstwo Spraw Wojskowych	762	milj. zł.
" Wyzn. Relig. i Ośw. Publ.	312	" "
" Spraw Wewnętrznych	197	" "
" Skarbu	116	" "
" Sprawiedliwości	92	" "
" Przemysłu i Handlu	40	" "
" Komunikacji	19	" "
" Opieki Społecznej	65	" "
" Rolnictwa i Reform Rolnych	41	" "

Emerytury i zaopatrzenia	157 milj. zł.
Renty inwalidzkie i pensje	103 " "
Długi państwowe	193 " "

Dochody składają się z następujących najważniejszych pozycji (preliminarz 1934/35):

Daniny publiczne	982 milj. zł.
(w tem: podatki bezpośrednie)	525 milj.
podatki pośrednie	141 "
cło	125 "
opłaty stemplowe	102 "
daniny nadzwyczajne	89 ")
Monopole:	646 milj. zł.
(w tem Monopol tytoniowy)	340 milj.
" spirytusowy	221 "
" solny	50 "
" loterji	20 "
" zapałczany	15 ")
Wpłaty przedsiębiorstw	60 milj. zł.
(w tem koleje)	20 milj.
las	21 "
poczta	15 "
Fundusze	18 milj. zł.

D. DANINY SKARBOWE.

1. Podatki bezpośrednie.

Wymiar i pobór podatków należy do administracji skarbowej, korzystającej z pomocy administracji samorządowej (pod. gruntowy), władz ogólnej administracji (starostwa, policja państw. i t. d.) oraz o ile chodzi o płatników lub źródła podatkowe zagranicą — władz zagranicznych i polskich placówek zagranicznych. Uwolnienia od podatków mają miejsce ze względu na osobę uprzywilejowaną (państwo, samorządy, Bank Polski, Komun. Kasa Oszczędn., Kościół Katolicki, przedstawiciele państw obcych), oraz ze względu na gospodarcze znaczenie przedmiotu opodatkowanego (nowowznoszone budowle, instytucje użyteczności publicznej, teatry, wydawnictwa etc.). Ulgi podatkowych udziela się bądź z urzędu, bądź też na skutek podania płatnika, istnieją ulgi generalne — na mocy ustawy, dotyczące wszystkich płatników i ulgi indywidualne, udzielane po-

szczególным płatnikom przez Ministra Skarbu, który może przekazać te uprawnienia na podległe mu władze; przewidziane są również ulgi w postaci płacenia podatków materiałami, robocizną, gruntami, papierami wartościowymi i wierzytelnościami płatnika do skarbu. Polska zawarła umowy z W. M. Gdańskiem i z kilku państwami (Niemcy, Czechosłowacja, Węgry), mające na celu zapobieżenie opodatkowaniu tego samego przedmiotu w dwóch państwach. Minister Skarbu ma ogólne prawo umarzania zaległości w podatkach w całości lub części (z wyjątkiem pod. wojskowego i od placów). Zwłoka w uiszczeniu należności podatkowych w terminie pociąga za sobą obowiązek zapłacenia kary za zwłokę, obliczanej w stosunku procentowym do należności (1.25% miesięcznie, przy pod. gruntowym — 1% miesięcznie). Egzekucję za należności podatkowe przeprowadzają władze skarbowe; organem wykonawczym urzędu skarbowego jest poborca skarbowy. Egzekucja przeprowadzona przez urzędy skarbowe dotyczyć może nieruchomości i hipotecznie niezabezpieczonych wierzytelności oraz niektórych praw majątkowych. W innych wypadkach musi być przeprowadzona egzekucja sądowa. Karami za naruszenie przepisów podatkowych są: kara porządkowa, grzywna i pozbawienie wolności. Właściwymi do karania są: Naczelnik Urzędu Skarbowego, Dyrektor Izby, Komisja Szacunkowa i Odwoławcza, które to Komisje składają się w części z grona płatników. Odwołania rozstrzygają władze II instancji (odwoławcze). Co do niektórych naruszeń ustaw podatkowych właściwymi są sądy powszechne. Na żądanie płatnika skazanego przez władzę skarbową I instancji, staje się właściwym zawsze sąd powszechny (Sąd Okręgowy, w specjalnym wydziale karno-administracyjnym, kasacja — Sąd Najwyższy). Legalność zarządzeń władz skarbowych bada Najwyższy Trybunał Administracyjny.

a) podatek gruntowy nie jest oparty w całym państwie na jednolitych zasadach. (W Małopolsce i Wielkopolsce oparty jest na systemie katastralnym, w b. Królestwie Polskiem na systemie klasyfikacyjnym, w województwach wschodnich — na systemie repartycyjnym). Stopa zależna od klasy i położenia gruntu. Do podatku dołączony jest specjalny dodatek w skali progresywnej (10 — 100%). Wpływy z tego podatku wynosiły: rok 1931/32 — 46; 1932/33 — 55; rok 1933/34 — 59 (w milj. złotych);

b) podatek od nieruchomości; podlegają mu wszystkie miej-

skie budynki i budynki wiejskie, mające charakter dochodowy lub zarobkowy. Stopa 7% od komornego lub wartości czynszowej. Z podatkiem pobiera się dodatek kryzysowy w wysokości 3% komornego lub wartości czynszowej i dodatki komunalne. Wpływy: 1931/32 — 50, 1932/33 — 60, rok 1933/34 — 74 (w mil. złotych);

c) podatek od lokali: podlegają mu lokale wszelkiego rodzaju na terenie gmin miejskich. Stopa — 8% komornego przy lokalach 1—3 izbowych, 12% — przy lokalach większych. Wpływ z tego podatku przypada miastu, funduszowi rozbudowy miast i kwaterunkowemu. Skarb dochodu z tego tytułu nie posiada;

d) podatek od placów budowlanych; podlegają mu niezabudowane względnie mało zabudowane place na obszarze gmin miejskich. Stopa: 0,5 — 1% zależnie od wielkości miast. Wpływy idą na fundusz rozbudowy miast, po potrąceniu 3% na rzecz Skarbu, jako ryczałtu za wymiar i pobór;

e) podatek przemysłowy: podlegają podatkowi wszystkie obliczone na zysk przedsiębiorstwa, t. zw. zajęcia przemysłowe oraz wolne zawody — wyliczone w ustawie. Forma dwojaka: świadectwo przemysłowe (patent wg. taryfy, z podziałem na kategorie zależnie od miejscowości i rodzaju przedsiębiorstwa lub zajęcia) oraz podatek od obrotu (przy przedsiębiorstwie — przychód brutto, przy zawodach zarobkowych — suma zarobku brutto). Stopa 0,5 — 4%. Z podatkiem pobierane są dodatki: 10-cio procentowy nadzwyczajny z 1926 roku, 10-cio procentowy z 1933 roku (od przedsiębiorstw przemysłowych pierwszych pięciu kategorii) i dodatki samorządowe. Wymiar orzeka Komisja Szacunkowa, odwołanie rozstrzyga Komisja Odwoławcza, dla spółek akcyjnych pierwszą instancją wymiarową jest izba skarbową, drugą — Ministerstwo Skarbu, dla pozostałych przedsiębiorstw sprawozdawczych — urząd skarbowy i izba skarbową. Odwołanie — nie wstrzymuje wykonalności. Wpływy z tego podatku wynosiły: rok 1931/32 — 237, rok 1932/33 — 195, rok 1933/34 — 178 (w milj. złotych);

f) podatek dochodowy: płatnikami tego podatku są osoby fizyczne, prawne i spadki wakujące. Pojęcie dochodu jest różne przy osobach fizycznych (łączna suma przychodu ze wszystkich źródeł płatnika, pomniejszona o koszty jego osiągnięcia, zachowania i zabezpieczenia) i osobach prawnych (podstawą — zysk bilansowy). Stopa wg. taryfy; skala progresywna (2 — 40%). Od-

rębnie unormowane dochody z uposażeń służbowych, emerytur i najemnej pracy (skala 1,5 — 25%) oraz dochody z tantjem. Wymiar analogiczny do podatku przemysłowego. Do podatku dołączony jest dodatek kryzysowy (skala 0,5 do 4% dochodu, lub 2 — 10% uposażenia) i specjalna opłata na rzecz funduszu pracy. Wpływy z tego podatku wynosiły: rok 1931/32 — 213, 1932/33 — 191, rok 1933/34 — 14 milj. złotych;

g) podatek wojskowy: płatnikami — niezdolni do służby wojskowej, zdolni do służby wojskowej tylko w pospolitem ruszeniu, przeniesieni do rezerwy oraz uchylający się od poboru we właściwym czasie. Dwojaka forma: opłaty stałe, zależne od kwalifikacji przy komisji wojskowej, lub dodatek do podatku dochodowego (skala 10 — 20% podatku dochodowego, zależnie od kwalifikacji komisji wojskowej). Wpływy z tego podatku wynosiły: 1931/32 — 0,3, 1932/33 — 0,3, rok 1933/34 0,25 milj. złotych;

h) podatek od kapitałów i rent; podatkowi podlegają: 1) przychody z pobieranych w gotówce lub w naturze świadczeń, umówionych w kontraktach wydobywania ciał kopalnych z cudzego gruntu w stosunku procentowym do ilości wydobytych ciał kopalnych, 2) tak zwane rachunki on'call. W pierwszym wypadku stawka wynosi 10 wzgl. 20%, w drugim 0,54% rocznie w stosunku do czasu i sumy pożyczek (liczb procentowych). Wpływy z tego podatku wynosiły: 1931/32 — 6,5, 1932/33 — 5, rok 1933/34 — 4,7 milj. złotych;

i) podatek od energii elektrycznej; wpływy z tego podatku wynosiły 1931/32 — 1,2, 1932/33 — 6,6, rok 1933/34 — 6,1 milj. złotych;

k) podatek majątkowy z roku 1933, częściowo zlikwidowany i zastąpiony nadzwyczajną daniną majątkową z roku 1933. Obciążenie zależne od przynależności do jednej z trzech grup: rolnictwo, przemysł, handel i nieruchomości miejskie. Zobowiązani do płacenia podatku są płatnicy podatku gruntowego, obrotowego i od nieruchomości; kontyngent po 24 milj. na każdy rok z okresu 1933/37; obciążenie każdej z grup w okresie rocznym: pierwsza grupa — 10 milj., druga — 10,5, trzecia — 3,5. Wpływy: rok 1931/32 — 15,3, 1932/33 — 3,9, 1933/34 — 2,4 milj. zł.;

l) jednorazowa danina lasowa z roku 1923, płatna w 3-ch ratach, przeznaczona na rozbudowę kraju; sprawozdanie z wpływów tej daniny nie zostało dotąd ogłoszone;

m) specjalnym rodzajem obciążenia podatkowego jest 10-cio procentowy dodatek do danin, obowiązujący od roku 1926, stosowany przy poszczególnych podatkach na podstawie odnośnego rozporządzenia Min. Skarbu. Wpływy: na rok 1931/32 — 98,3, 1932/33 — 69,0, rok 1933/34 — 63,4 milj. zł.;

n) podatek spadkowy — patrz opłaty. Ogólny wpływ podatków bezpośrednich wynosił: rok 1931/32 — 586,4, 1932/33 — 532,8, rok 1933/34 — 520,6 milj. złotych.

Wyżej przedstawiony stan prawny ulegnie odpowiedniej zmianie wynikającej z nowej Ordynacji Podatkowej z dnia 15 marca 1934 r. (Dz. U. R. P. Nr. 39 poz. 346), która wchodzi w życie z dniem 1.X. 1934 r. Z ważniejszych inowacyj, które ustawa tu wprowadza wymienić należy:

1) oparcie wymiaru na czynniku urzędowym (skasowanie komisji szacunkowych) i wzmocnienie czynnika obywatelskiego w instancji odwoławczej (skład komisji odwoławczych i niezależny od dyrektora izby skarbowej przewodniczący);

2) przeniesienie środka ciężkości w sferze dostarczania materiału wymiarowego z płatników na urzędy, samorządy i t. d.;

3) podniesienie znaczenia ksiąg handlowych i gospodarczych;

4) właściwe uregulowanie zakresu obowiązku władz żądania wyjaśnień od płatników;

5) podkreślenie obowiązku władz wymiarowych, by z urzędu dążyły do wykrycia prawdy materialnej;

6) komasacja wymiarów podatków;

7) centralizacja odwołań w jednej komisji odwoławczej;

8) podniesienie poziomu postępowania odwoławczego przez rozszerzenie obowiązku udzielania płatnikom dokładnych danych o podstawach wymiaru;

9) uregulowanie kwestji nadpłat;

10) uregulowanie sprawy odpowiedzialności za podatek.

2. A k c y z y (podatki pośrednie).

Uwagi Ogólne. Na dochody akcyzowe składa się opodatkowanie przedmiotów konsumpcji i patenty akcyzowe, których wysokość normuje specjalna taryfa, zależnie od rodzaju przedsiębiorstwa, ilości personelu i klasy miejscowości. Wszelkie naruszenia przepisów o akcyzach karane są na podstawie ustawy karnej-skarbowej z roku 1926. Przy obrocie akcyzowym wprowadzona jest instytucja t. zw. wolnych składów, gdzie mo-

gą być magazynowane przedmioty obciążone akcyzą bez jej uiszczenia, pod kontrolą skarbową; akcyza staje się płatna dopiero z chwilą wypuszczenia towaru do obrotu. Administrację w dziale podatków pośrednich sprawują w I instancji specjalne urzędy skarbowe akcyzy i monopolów państwowych; urzędów tych jest 60 na obszarze całego państwa.

a) Cukier. Produkcja cukru w Polsce stoi w Europie na czwartym miejscu; spożycie na głowę ludności: rok 1926 — Polska — 10 kg., Czechosłowacja — 23 kg., Niemcy — 24 kg., Anglja — 40 kg., Stany Zjednoczone — 50 kg. Przedmiotem akcyzy jest wszelki cukier buraczany lub trzcinowy wytworzony w Polsce, lub sprowadzony z zagranicy i Gdańska. Nie podlega akcyzie cukier eksportowany oraz zużywany do celów przemysłowych niespożywczych i na paszę. Stopa akcyzy wynosi 35 złotych od 100 kg. cukru kontyngentowego (corocznie Min. Skarbu w porozumieniu z M. P. i H. oraz M. R. i R. R. określa z osobna dla każdej cukrowni ilość cukru, którą może ona wypuścić na rynek wewnętrzny za normalną akcyzą — kontyngent) i 75 zł. od 100 kg. cukru pozakontyngentowego. Fabrykacja, rafinowanie i transport cukru odbywa się pod kontrolą skarbową. Rząd ma prawo regulowania ceny cukru na rynku wewnętrznym. Cukrownictwo w Polsce jest skartelizowane, wspólną sprzedaż i eksport prowadzi Bank Cukrownictwa, udzielający cukrowniom kredytu. Dochód z akcyzy cukrowej wynosił: 1931/32 — 116, 1932/33 — 103, rok 1933/34 — 122 milj. złotych.

b) P i w o. Akcyza obejmuje piwo, wyrabiane w kraju i przywożone z zagranicy lub z Gdańska; eksport jest wolny od akcyzy. Stopa akcyzy zależna jest od ilości ekstraktu zawartego w piwie i wysokości sprzedaży rocznej browaru (podział na trzy kategorie, piwo pełne do 13% ekstraktu, dubeltowe 13%—20% i mocne ponad 20% ekstraktu). Wyrób i obrót piwa poddany jest kontroli skarbowej. Przy detalicznej sprzedaży piwa o wyższej mocy obowiązuje koncesja. Dochody z akcyzy piwnej wynosiły: 1931/32 — 11, 1932/33 — 10, 1933/34 — 8 milj. złotych.

c) Wino i miód. Akcyzie podlega wino naturalne, gronowe, owocowe i rodzynekowe, wino musujące (powyżej 4% alkoholu, wydzielające kwas węglowy), wino gazowane, moszcze gronowe lub owocowe, napoje podobne do wina t. zw. wina sztuczne, oraz miód sycony — bez różnicy, czy chodzi o napoje wyprodukowane w kraju, czy sprowadzone z zagranicy. Stawka podatku zależy od gatunku napoju i zawartości w nim alkoholu (ponad

lub poniżej 16%) i waha się w granicach 20 gr. do 4 zł. od litra. Wolne są od akcyzy wino i miód domowego wyrobu do użytku domowego do 100 litrów rocznie, oraz wino wywiezione zagranicę. Produkcja i sprzedaż znajduje się pod nadzorem kontroli skarbowej. Dochody z tej akcyzy wynosiły: 1931/32 — 2,3, 1932/33 — 1,7, 1933/34 — 2,0 milj. złotych.

d) Oleje mineralne. Akcyzie podlegają przetwory ropy naftowej i gazu ziemnego (benzyna, nafta, olej gazowy, parafina etc.), wytworzone w rafinerjach krajowych lub przywiezione z zagranicy i Gdańska. Nie podlegają akcyzie same surowce (ropa i gaz ziemny) a także oleje eksportowane zagranicę. Wysokość akcyzy zależna jest od gęstości oleju mineralnego (cztery stawki od 1,80 do 14 złotych za 100 kg.). Wytwórnice oraz cały bieg ich produkcji znajdują się pod nadzorem skarbowym. Dochody z tej akcyzy wynosiły: 1931/32 — 28, 1932/33 — 26, 1933/34 — rok — 24 milj. złotych.

e) Drożdże. (Droga obanderolowania, 1,50 zł. od 1 kg. prasowanych drożdży) dochody wynosiły: 1931/32 — 10, 1932/33 — 11, 1933/34 — 12 milj. złotych.

f) Karty do gry (obanderolowanie talji kart).

g) Zapalniczki ze złota i srebra; ostemplowanie zapalniczek u producenta lub importera, opłata 20 złotych od sztuki,

h) kwas octowy (40 gr. od 1 kg.). Wpływy z akcyzy tej wynosiły: 1931/32 — 0,3, 1932/33 — 0,3, 1933/34 rok — 0,2 milj. złotych.

Ogólne wpływy z akcyz wynosiły: rok 1931/32 — 171, 1932/33 — 156, 1933/34 — 172 milj. złotych.

3. Cł a.

Terytorjum Państwa Polskiego i terytorjum Wolnego Miasta Gdańska stanowią polski obszar celny, który jest jednolity pod względem celnego ustawodawstwa, celnej ochrony granic i ustroju organów celnych, z uwzględnieniem umownego stanu prawnego, obowiązującego dla stosunków polsko-gdańskich (Traktat Wersalski, Konwencja Paryska z r. 1920 oraz Umowa Warszawska z r. 1921). Naczelnym Zarząd Cei na całym obszarze celnym sprawuje Minister Skarbu. Organami Ministra Skarbu w zakresie Zarządu Cei są: a) Okręgowe władze celne II instancji (Dyrekcje Cei w Warszawie, Poznaniu, Mysłowicach, Lwowie, Gdańsku), b) Urzędy celne, jako miejscowe władze I instancji, c) Straż Graniczna, jako organ powołany do ochrony

granicy celnej oraz do wykrywania przestępstw karnych-skarbowych. Na terytorjum W. M. Gdańska administrację celną w organach I i II instancji pełnią urzędnicy gdańscy, nad którymi nadzór według art. 14 Konwencji Paryskiej z r. 1920, wykonuje polski naczelny zarząd ceł przez mianowanych przez siebie polskich inspektorów celnych na obszar W. M. Gdańska. Dochody z ceł dzieli się między Polską a Gdańskiem według klucza umownego. Należności celne pobiera się na podstawie ustawodawstwa celnego i polskiej taryfy celnej, która dzieli się na przywózową i wywózową. Taryfa celna przywózowa składa się z 1275 pozycji, zawierających ok. 4550 stawek celnych. Taryfa celna wywózowa składa się z 28 pozycji, zawierających ok. 70 różniczkowanych stawek celnych. Stawki celne wymierza się według podanych w taryfie celnej podstaw wymiaru, przeważnie od wagi, wyjątkowo od sztuki, a nie od wartości towaru. Polska taryfa celna przywózowa zawiera 2 kolumny autonomicznych stawek: I kolumnę z wyższymi stawkami, które stosuje się do towarów pochodzących ze wszystkich krajów, które nie zawarły z Polską umów handlowych, II kolumnę z niższymi stawkami, które stosuje się do towarów, pochodzących z krajów, z którymi Polska zawarła bądź to umowy handlowe, bądź to umowy wykluczające, względnie ograniczające stosowanie stawek kolumny I-ej.

Polska przyznała w niektórych traktatach handlowych, zawierających część celną, (np. z Austrią, Czechosłowacją, Grecją, Rumunją, Jugosławiją, Łotwą, Szwajcarią, Węgrami), zniżki celne t. zw. konwencyjne dla artykułów specjalnie interesujących poszczególne kraje. Wszystkie te zniżki konwencyjne (stabilizowane i procentowe) tworzą pewnego rodzaju jakby niewymienioną w taryfie celnej III-ą kolumnę, której stosowanie rozciąga się automatycznie na podstawie klauzuli największego uprzywilejowania na cały szereg innych państw, mających z Polską traktaty handlowe bez części celnej, opatrzonej jedynie wspomnianą klauzulą największego uprzywilejowania.

Jednocześnie z cłem przywózowym lub wywózowym pobiera się: a) celne opłaty manipulacyjne, b) dodatkowe opłaty manipulacyjne (akcydencję) i c) opłaty składowe. Oprócz towarów, które taryfa celna przywózowa wymienia jako wolne od cła, podlegają zwolnieniu od należności celnych niektóre przedmioty na mocy ustawowych upoważnień, przysługujących władzom celnym. Minister Skarbu w porozumieniu z Ministrem Przemysłu

i Handlu oraz Rolnictwa i Reform Rolnych może na warunkach wspólnie ustanawianych przyznawać w drodze rozporządzeń ulgi celne, bądź to automatyczne, bądź to stosowane na podstawie pozwoleń udzielanych na indywidualne prośby.

Jako organ doradczy w sprawach stosowania taryfy celnej została powołana przez Ministra Skarbu Rada Towaroznawcza, której skład, statut i regulamin ustala Minister Skarbu.

Na zasadzie przystąpienia Polski do Konwencji Barcelońskiej z r. 1921, jest dozwolony przewóz (tranzyt) towarów przez polski obszar celny, z zastrzeżeniem, że przewóz ten nie grozi zdrowiu roślin, zwierząt lub bezpieczeństwu publicznemu. Przewóz, wywóz i przewóz poddawany jest zakazom lub ograniczeniom ze względu: a) na obronę kraju (armaty, pociski, bomby), b) na publiczne zdrowie, dobro i bezpieczeństwo oraz na ochronę zwierząt i roślin, c) na monopole państwowe. Nadto rząd może, jeżeli tego wymaga położenie gospodarcze kraju wprowadzić w drodze rozporządzeń czasowe ograniczenie przywozu, wywozu i przewozu towaru.

Wszystkie towary wolno przywozić, wywozić lub przewozić przez granicę celną tylko drogami przy których znajdują się urzędy celne.

Orzekanie w sprawach stosowania taryfy celnej i przepisów celnych należy wyłącznie do władz celnych. Na postanowienia i zarządzenia w sprawach stosowania taryfy celnej i przepisów celnych strona może wnieść zażalenie w ciągu dni 30 po dniu doręczenia stronie postanowienia lub zarządzenia władzy celnej. Nieuwzględnione zażalenia na postanowienia niższej władzy celnej, winny być przedstawione do rozstrzygnięcia władzy odwoławczej (np. Dyrekcjom Ceł na postanowienia Urzędów Celnych, Ministerstwu Skarbu na postanowienia Dyrekcji Ceł). Przystępstwa, polegające na naruszeniu przepisów w zakresie opłat celnych i obrotu towarowego z zagranicą ulegają karze: 2 — 5-krotnych należności celnych i konfiskaty przedmiotu przestępstwa; w wypadku, jeżeli niezgodne z rzeczywistością zdeklarowanie towaru nastąpiło bez winy deklarującego orzeka się karę porządkową, pieniężną od 20 do 2000 zł.

Właściwymi do rozpoznawania spraw karnych-skarbowych i orzekania kar są urzędy celne, jeżeli najwyższa kara pieniężna nie przekracza 2000 zł., — jeśli przekracza: — Dyrekcje Ceł. Od orzeczeń I instancji może strona w ciągu dni 7 albo odwołać się do instancji wyższej (np. od orzeczeń Dyrekcji Ceł do Min.

Skarbu), która rozpozna sprawę ostatecznie, albo zażądać przekazania sprawy Sądowi i wówczas orzeczenie skarbowe nie ulega wykonaniu.

Dochody z ceł w ciągu ostatnich lat przedstawiały się jak następuje: w 1931/32 — 157 milj. zł., 1932/33 — 108 milj. zł., w 1933/34 — 96 milj. zł.

4. Opłaty.

Do działu „opłat stemplowych i danin pokrewnych” zalicza preliminarz Polski: opłaty stemplowe zunifikowane na obszarze całego Państwa od roku 1926 oraz podatek spadkowy i od darowizn, dotąd niezunifikowany. W związku z tą grupą danin pozostają opłaty sądowe (zunifikowane w zakresie postępowania spornego a jeszcze niezunifikowane w zakresie postępowania niespornego) oraz opłaty administracyjne, rozrzucone w licznych częściach preliminarza, unormowane osobnymi przepisami i zarządzane przez właściwe Ministerstwo.

a) Przez opłaty stemplowe rozumie się: 1) szereg podatków od obrotu, nakładanych z okazji przejścia przedmiotu majątkowego z rąk jednej osoby do drugiej (z wyjątkiem podatku spadkowego i przemysłowego), 2) daniny za świadczenia władzy o charakterze prawnopublicznym, spowodowane przez płaćcego te daniny, ujęte w formę opłat od podań i świadectw.

1) Najważniejsze rodzaje opłat stemplowych, będących z istoty swej podatkami od obrotu, są następujące: od pism, stwierdzających przejście własności nieruchomości, od sprzedaży lub zamiany rzeczy ruchomych (w niektórych przypadkach przedmiotem opłaty jest pismo, stwierdzające zawarcie umowy, w innych — pismo, stwierdzające wykonanie umowy, mianowicie: rachunek lub potwierdzenie odbioru rzeczy, wymieniające należność za rzecz lub wreszcie pokwitowanie z odbioru ceny; w zakresie niniejszym grupę odrębną — nisko opodatkowaną — stanowi sprzedaż i zamiana papierów wartościowych), od umów o świadczenie usług (oparte na zasadach tych samych, jakie dotyczą sprzedaży rzeczy ruchomych), od dzierżawy i najmu, od umowy o przechowanie, od ubezpieczeń (przedmiotem opodatkowania są wpłaty tytułem premij oraz wypłaty tytułem sum ubezpieczenia), od utworzenia spółki i od podwyższenia jej kapitału, od pełnomocnictw, od zobowiązań pisemnych (o ile nie są wymienione w innych działach ustawy o opłatach stemplowych) — w szczególności od emisji obligacji; od weksli oraz (pobierane w tej samej wysokości) — opłaty od pism, mogących

być surogatem wekslu, jako to: od pierwszego indosu na warrancie, od niektórych przekazów, od wprowadzenia do Polski papierów wartościowych zagranicznych i od pokwitowań. Stawki opłat o których mowa są zasadniczo proporcjonalne (stanowią procent wartości przedmiotu), wyjątkowo stałe, — (np. opłata w wysokości 25 gr. od pokwitowań nie podlegających opłacie procentowej, opłaty od pełnomocnictw). Ze stawek proporcjonalnych najwyższa, w wymiarze 10% (od ceny najmu) ma zastosowanie do umów o najem skrzynek depozytowych (safes), następna skolei w wysokości 4% wiąże się z przejściem własności nieruchomości, najniższa — 0,01% — dotyczy sprzedaży papierów wartościowych o stałym oprocentowaniu w przypadku, gdy obaj kontrahenci wykonywują czynności bankowe. Wymieniamy jeszcze następujące stawki, dotyczące ważniejszych transakcyj: 2% od przejścia prawa do wydobywania ciał kopalnych, od premij ubezpieczeniowych oraz od umowy spółki i od podwyższenia kapitału spółki (te ostatnie opłaty — tyczące się spółek — są obecnie, przejściowe, obniżone na 1%); 1% od dzierżawy i najmu oraz od wypłaconych sum ubezpieczenia; 0,5% — stawka zasadnicza od zobowiązań pisemnych, 0,3% od weksli i dokumentów pokrewnych, 0,2% od pism, wiążących się ze sprzedażą ruchomości, jeśli choćby jedna strona zawarła umowę w zakresie swego przedsiębiorstwa, podlegającego podatkowi przemysłowemu; 5 zł. i 3 zł. od pełnomocnictw.

2) Opłaty stemplowe od podań, wnoszonych do urzędów państwowych oraz od świadectw których stawka zasadnicza wynosi 5 zł. (od podań uiszcza się nadto po 50 gr. od każdego załącznika) są daninami o charakterze ogólnym, które mają zastosowanie, o ile dla danego działu administracji nie są ustanowione opłaty specjalne. Takimi opłatami specjalnymi są m. in. opłaty za dokonywanie operacyj agrarnych, opłaty w postępowaniu pomiarowym (katastralnem), archiwalne, opłaty za nadzór nad bankami i zakładami ubezpieczeń, za rozpatrywanie filmów, opłaty konsularne.

b) Podatek spadkowy i od darowizn oblicza się od czystej wartości ustalonej według stanu faktycznego w dniu śmierci spadkodawcy względnie w dniu działania darowizny, drogą oceny na dzień, w którym władza skarbowa dokonywa szacunku. Podatek jest progresywny. Progresja zależy od wartości majątku oraz od stosunku nabywcy do poprzedniego posiadacza.

Istnieje 12 stopni wartości oraz 5 grup nabywców: 1) małżonek, krewni w linii prostej, 2) zięć i synowa, 3) dzieci, rodzeństwo, pasierbi, 4) inni krewni — do 4 stopnia, 5) inni. Stopa najniższa wynosi 0,5%, najwyższa 34%.

Minimum wolne od podatku wynosi 3.000 zł., a przy pierwszej grupie nabywców 10.000 zł.

Ogólne dochody z opłat wynosiły w 1931/32 — 149, 1932/33 — 108, rok 1933/34 — 99 w milij. złotych.

E. MONOPOLE. W Polsce istnieją obecnie następujące monopole skarbowe: 1) monopol tytoniowy, 2) monopol spirytusowy, 3) monopol solny, 4) monopol loteryjny i 5) monopol zapalczany.

Pierwsze cztery monopole znajdują się w zarządzie Państwa, monopol zapalczany jest wydzierżawiony Spółce Akcyjnej do Eksploatacji Państwowego Monopolu Zapalczanego w Polsce umową z dn. 17 listopada 1930 roku.

1) **Monopol Tytoniowy.** Przedmiotem monopolu jest produkcja, przywóz z zagranicy i z W. M. Gdańska oraz sprzedaż surowca tytoniowego i wyrobów tytoniowych.

Eksploatowanie powyższych uprawnień objętych monopolem powierzone jest przedsiębiorstwu państwowemu pod nazwą „Polski Monopol Tytoniowy”, prowadzonemu na zasadach handlowych i stanowiącemu samoistną osobę prawną. Zarząd przedsiębiorstwa sprawuje Dyrekcja Polskiego Monopolu Tytoniowego z Dyrektorem na czele, z siedzibą w Warszawie, ul. Nowy Świat 4, podporządkowana Ministrowi Skarbu.

Polski Monopol Tytoniowy posiada 66 zakładów (placówek) w tem 14 wytwórni (fabryk), 11 zakładów uprawy tytoniu, 34 zakłady sprzedaży wyrobów tytoniowych, 4 magazyny surowców, 1 wytwórnię opakowań i etykiet, 1 zakład doświadczalny uprawy tytoniu oraz 1 magazyn odbioru i ekspertyzy surowca tytoniowego w Sofji (Bułgarja).

W roku 1933/34 zatrudniał monopol ogółem 1.036 urzędników i niższych funkcjonariuszy oraz 11.521 robotników (w tem 2.268 robotników sezonowych).

Produkcja wyrobów tytoniowych odbywa się wyłącznie w wytwórniach monopolowych. W roku 1933/34 przerobiono 11.391.050 kg. surowca zagranicznego i 6.531.927 kg. surowca krajowego. Uprawa rośliny tytoniowej w kraju odbywa się w 11 okręgach na obszarze (w roku 1933) 4.707 ha przez 22.993 plantatorów, uprawiających roślinę tytoniową, na zasadzie ze-

zwoleń monopolu, Całkowity zbiór surowca plantatorzy dostarczają monopolowi. Zbiór tytoniu w roku 1933 wyniósł 7.225.269 kg. wartości według cen zakupowych 6.011.681 zł.

Hurtową sprzedaż wyrobów tytoniowych Monopol Tytoniowy prowadzi częściowo za pośrednictwem własnych hurtowni, w przeważającej zaś większości za pośrednictwem hurtowników, z którymi zawiera odpowiednie umowy handlowe; sprzedaż detaliczna, z wyjątkiem sprzedaży ulicznej w kioskach i na dworcach kolejowych, która wymaga uzyskania zezwolenia, jest wolna. Nie wolno sprzedawać innych wyrobów tytoniowych, oprócz wprowadzonych do obrotu przez Polski Monopol Tytoniowy.

Sprzedaż wyrobów tytoniowych w roku budżetowym 1933/34 wynosiła zł. 489.150.632,53.

Monopol eksportuje swoje wyroby. Wyroby Polskiego Monopolu Tytoniowego uzyskały najwyższe nagrody na wielu wystawach międzynarodowych.

Wpłaty monopolu tytoniowego do Skarbu Państwa wynosiły: rok 1931/32 — 378,3, 1932/33 — 354,8, 1933/34 — 338,4 milionów złotych (łącznie ze spłatą rat pożyczki włoskiej).

2) **Monopol Spirytusowy.** Przedmiotem monopolu spirytusowego jest zakup i sprzedaż spirytusu do zużycia w granicach Państwa, wyrób i sprzedaż wódek czystych, skażanie spirytusu ogólnym środkiem skażającym i rozlew spirytusu skażonego (denaturatu).

Nie są objęte monopolem, lecz wymagają zezwolenia władz skarbowych wyrób, oczyszczanie i odwadnianie spirytusu oraz niektóre działy przerobu spirytusu, jak wyrób wódek gatunkowych, octu, eteru, artykułów kosmetyczno-perfumeryjnych, politory i lakierów oraz estrów.

Eksploatowanie uprawnień objętych monopolem powierzone jest przedsiębiorstwu państwowemu pod nazwą „Państwowy Monopol Spirytusowy”, prowadzonemu na zasadach handlowych i stanowiącemu samoistną osobę prawną. Zarząd przedsiębiorstwa sprawuje Dyrekcja Państwowego Monopolu Spirytusowego z Dyrektorem na czele, z siedzibą w Warszawie, ul. Leszno 1, podporządkowana Ministrowi Skarbu.

Państwowy Monopol Spirytusowy posiada 23 zakłady (placówki) w tem 10 wytwórni wódek, 2 rektyfikacje spirytusu, 1 wytwórnia laku, oraz 10 Rejonowych Biur Sprzedaży.

W roku 1933/34 zatrudniał monopol ogółem 1.023 urzędników i niższych funkcjonariuszy, oraz 1.937 robotników.

Produkcja w roku 1933/34 wynosiła 33.182.000 ltr. 100% spirytusu rektyfikowanego, denaturatu, wódek czystych oraz olejów fuźlowych ogólnej wartości według cen detalicznych 388.000.000 zł. Ilość butelek zużytych przy fabrykacji wynosiła około 166.000.000.

Monopol Spirytusowy zaopatruje rynek krajowy w spirytus zarówno na cele konsumcyjne (do wyrobu wódek i na cele domowo-lecznicze) jak i niekonsumcyjne (techniczne, przemysłowe, naukowo-laboratoryjne, dla celów ogrzewania, oświetlania, do sporządzania mieszanek do napędu motorów i t. p.).

Sprzedaż spirytusu w roku 1933/34 wynosiła zł. 328.866.449, w tem: na cele konsumcyjne 302.593.831 zł. „na cele niekonsumcyjne 26.272.618 zł.

Litrażowo sprzedano w roku 1933/34 (w litrach spiryt. 100%):

a) na cele konsumcyjne 25.827.547,

b) na cele niekonsumcyjne 35.573.469 (w tem na cele napędowe — 8.110.000 litrów, i denaturatu 7.880.000 litrów).

Sprzedaż hurtowa odbywa się na zasadzie umów handlowych, zawieranych przez Państwowy Monopol Spirytusowy z osobami prywatnymi; sprzedaż detaliczna na zasadzie zezwolenia (koncesji) władz skarbowych.

Monopol Spirytusowy eksportuje wódki czyste, natomiast eksport spirytusu luzem, na prawach wyłączności, powierzony jest przynusowej organizacji producentów spirytusu, „Zrzeszenie Producentów Spirytusu”, działającej pod kontrolą Ministerstwa Skarbu. Wyroby monopolu spirytusowego zostały odznaczone na wielu wystawach międzynarodowych.

Wpłaty monopolu spirytusowego do Skarbu Państwa wyniosły w roku 1931/32 — 260,4, 1932/33 — 200,5, 1933/34 — 211,1 milionów złotych.

3) **Monopol Solny.** Przedmiotem monopolu solnego jest produkcja, kupno i sprzedaż soli jadalnej, wywóz i przywóz tejże z zagranicy lub Gdańska oraz wszelki inny obrót solą.

Eksploatowanie powyższych uprawnień objętych monopolem powierzone jest przedsiębiorstwu państwowemu pod nazwą „Polski Monopol Solny”, prowadzonemu na zasadach handlowych i stanowiącemu samoistną osobę prawną. Zarząd przedsiębiorstwa sprawuje Dyrekcja Polskiego Monopolu Solnego z Dy-

rektorem na czele, z siedzibą w Warszawie, ul. Królewska 35, podporządkowana Ministrowi Skarbu.

Polski Monopol Solny produkuje sól w 8 zakładach własnych, a mianowicie: kopalnie soli — Wieliczka i Bochnia, warzelnie — Wieliczka, Inowrocław, Lacko, Drohobycz, Kosów, Bolechów i Dolina.

W roku 1933/34 zatrudniał monopol ogółem 285 urzędników i niższych funkcjonariuszy, oraz 2.416 robotników.

Produkcja własna Polskiego Monopolu Solnego w roku 1933 wyniosła 337.526 ton z tego 222.522 soli kamiennej, 115.004 ton warzonki.

Monopol zaopatruje rynek krajowy w sól zarówno do spożycia przez ludzi, jak i na inne cele (przemysłowe, hodowlano-rolnicze i t. p.).

Poza Polskim Monopolem Solnym istnieją 3 prywatne kopalnie wzgl. warzelnie soli: sól produkowana w tych warzelniach może być odstępowana tylko Polskiemu Monopolowi Solnemu; poza tem Ministerstwo Skarbu może zezwalać na jej wywóz zagranicę.

Sprzedaż soli odbywa się przez hurtownie prywatne i detalistów. Hurtowa sprzedaż odbywa się na zasadzie umów handlowych, detaliczna sprzedaż nie wymaga zezwolenia. Wolno sprzedawać tylko sól wprowadzoną do obrotu przez Polski Monopol Solny.

Monopol Solny eksportuje sól.

Wpłaty Monopolu Solnego do Skarbu Państwa wynosiły: w roku 1931/32 — 45,4, 1932/33 — 49,4, w roku 1933/34 — 49,0 milionów złotych.

4) Monopol Loteryjny. Przedmiotem monopolu jest organizowanie i prowadzenie wszelkiego rodzaju loterii na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej; eksploatawanie powyższych uprawnień objętych monopolem i kierownictwo monopolu poruczone Generalnej Dyrekcji Loterii Państwowej z Dyrektorem na czele, z siedzibą w Warszawie, ul. Nalewki 2, podległej Ministrowi Skarbu.

Dochody czerpie monopol z urządzanych corocznie loteryj klasowych (obecnie 3 loterie 4 klasowe w ciągu roku) i w drobnej części z wpłat koncesyjnych od urządzanych za zezwoleniem władz skarbowych loteryj prywatnych.

Sprzedaż losów odbywa się za pośrednictwem kolektur, których na dzień 1. I. 1934 r. było 1.162. Prowadzenie kolektury

wymaga zezwolenia (koncesji) Generalnej Dyrekcji Loterii Państwowej.

Wpłaty dokonane przez Generalną Dyrekcję Loterii Państwowej do Skarbu Państwa wynosiły: w roku 1931/32 — 16,0 1932/33 — 14,4, w roku 1933/34 — 16,9 milionów złotych.

F. DŁUGI PAŃSTWA. Uwagi ogólne. Zaciągnięcie pożyczki względnie danie poręki finansowej przez państwo może nastąpić wyłącznie na mocy ustawy. Zaciągnięcie pożyczki następuje drogą emisji, bądź w innej formie (pożyczka u firm obcych oraz u rządów obcych państw). Spłata pożyczki następuje z uchwalonych na ten cel kredytów budżetowych. Kontrolę parlamentarną nad wszystkimi bez wyjątku długami Państwa wykonuje Komisja Kontroli Długów Państwa.

a) Długi wewnętrzne: 1) 5% pożyczka konwersyjna z 1924 r., wydana celem zamiany na nią obligacyj pożyczek z okresu 1918/20, 2) 5% kolejowa pożyczka konwersyjna z roku 1926, zabezpieczona na małopolskich kolejach państwowych, służąca do wymiany obligacyj prywatnych tychże kolei, 3) 10% kolejowa pożyczka z 1924 roku, zabezpieczona majątkiem i dochodami kol. państw. opiekująca na franki w złocie, 4) 7% kolejowa pożyczka z r. 1932, służąca do wykupu polskiej części linii kolejowej Lwów — Jassy, zabezpieczona hipotecznie na teje kolei, 5) 5% renta ziemska z 1933 roku, służąca do wypłaty wynagrodzenia za przymusowo wywłaszczone grunty dla celów reformy rolnej, 6) premjowa pożyczka dolarowa, wypuszczona w 3 serjach, w listach 1924, 1926 i 1931 (2 pierwsze serje 5%, trzecia—4%, w odcinkach po 5 dol. St. Zjednocz.), 7) 4% premjowa pożyczka inwestycyjna z r. 1928—na cele ruchu budowlanego i kolejnictwa, 8) 3% premjowa pożyczka budowlana, z roku 1930, 9) 4% pożyczka konwersyjna kolejowa 1933, 10) bilety, których terminy płatności nie mogą przekraczać 12 miesięcy od daty sprzedania.

Niezależnie od tego, do długów wewnętrznych państwa zaliczyć należy: zadłużenie w Banku Polskim bezprocentowe, (w roku 1933 — 90 milj. złotych), w Banku Gospodarstwa Krajowego zaciągnięte w 5½% (dawniej 7 i 8%-wych) obligacjach komunalnych tego Banku oraz zadłużenie z tytułu wypuszczonego bilonu (obieg na dzień 1.I.1934 — 341,6 milj. złotych).

b) Długi zagraniczne: 1) Dolarowa 6% pożyczka z 1920 r. 20-letnia płatna jednorazowo na dzień 1.IV.1940, 2) pożyczka 7% w lirach włoskich z 1924 r. z 20-letnim okresem amortyza-

cyjnym zabezpieczona majątkiem i dochodami Monopolu Tytoniowego, 3) Dolarowa pożyczka 8% z 1925 r. (Dillonowska) z okresem amortyzacyjnym 25-letnim zabezpieczona dochodami z kolei i akcyzy od cukru, 4) Dolarowa pożyczka 7% stabilizacyjna z 1927 r. z okresem amortyzacyjnym 20-letnim zabezpieczona dochodami z ceł. 5) Pożyczka 6½% zapażyczana z 1930 r. z okresem amortyzacyjnym 35-letniem zabezpieczona wpływami z czynszu dzierżawionego od spółki eksploatującej Monopol Zapańczany. Oprócz wymienionych pożyczek emisyjnych do długów zagranicznych Państwa Polskiego wchodzi długi zaciągnięte wobec rządów państw obcych oraz zobowiązania przejęte przez Polskę na mocy postanowień traktatów pokojowych z St. Germain i Trianon.

Ogólna suma długów zagranicznych Polski na dzień 1.I. 1934 wyraża się cyfrą zł. 3.544.371.538. Długi zagraniczne Polski przeważają nad wewnętrznymi (rok 1933, długi zagr. — 90% ogólnego zadłużenia); w porównaniu z innymi państwami zadłużenie Polski jest bardzo małe; wysokość zadłużenia na głowę ludności (w przeliczeniu na złote, rok danych statystycznych) Polska — 152,3 (1933), Czechosłowacja — 598 (1931), Rumunia — 449 (1930), Anglja — 7156 (1931), Italja — 1059 (1931), Niemcy — 398 (1931), St. Zjedn. — 1210 (1931). Ogólny stan długów Polski w cyfrach ostatnich lat przedstawia się jak następuje:

Długi	1931	1932	1933	1934
	w milj. złotych.			
Wewnętrzne	421	459	540	630
Zagraniczne	3.992	4.570	4.514	3.544
O g ó ł e m	4.413	5.029	5.054	4.174

We wrześniu 1933 r. rozpisana została pożyczka w wysokości 120 milj. zł. w złocie, 6% w obligacjach imiennych, na okres 10 lat (t. zw. Pożyczka Narodowa); pożyczka ta w chwili obecnej (kwiecień 1934) znajduje się jeszcze w stadium realizacji.

G. PRZEDSIĘBIORSTWA PAŃSTWOWE I BANKI. Obiekty państwowe są własnością jednolitego i niepodzielnego

Skarbu Państwa. Na zbycie, zamianę i obciążenie majątku państwowego wymagana jest ustawa.

1. Przedsiębiorstwa Państwowe. a) Majątki państwowe. Obszar — 146 tys. ha. W skład tych majątków wchodzi m.in. jeziora, stawy, młyny, gorzelnie etc. Administracja należy do Min. Rolnictwa i Refor mRolnych oraz do Urzędów Wojewódzkich.

b) Lasy Państwowe. Polska ma największy w Europie Środkowej obszar lasów: 2,9 milj. ha, w tem 2,6 produkującej powierzchni; z tego obszaru 1/3 przypada na lasy państwowe. Z lasami łączy się eksploatacja tartaków, wyluszczeni nasion, cegielni, torfu, węgla, paszy, łowiectwa i t. d. Administrację prowadzi wyodrębniony w Ministerstwie Rolnictwa Departament Lasów Państwowych, któremu podlega 10 Dyrekcyj z podziałem na inspekcje leśne, 355 nadleśnictw i leśnictwa z personelem urzędniczym i gajowymi.

c) Przedsiębiorstwa Górnicze, Hutnicze i Chemiczne. 1) Rafinerja Polmin, w Drohobyczu, największa w Europie, obliczona na przeróbkę do 20 tys. wagonów ropy rocznie; podlega Min. Przemysłu i Handlu. Przedsiębiorstwo skomercjalizowane.

Od roku 1928 włączone zostały do Polminu państwowe gazociągi, odbierające gaz ziemny z prywatnych szybów i rozprowadzające go do konsumentów przy pomocy sieci o długości 66 km. na linii Gorlice — Iwonicz. 2) Kopalnia Brzeszcze i kopalnia Jawiszowice z wyłącznościami węglowemi (Małopolska). 3) Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku (Knurów, Król, Bielszowice); produkcja ich stanowi 10% całego wydobycia węgla w Polsce. Kopalnie te od roku 1922 wydzierżawione zostały prywatnej Spółce Akcyjnej Skarboferm, w której połowę udziałów mają kapitaliści francuscy, a połowę Państwo Polskie. 4) Huta ołowiu i srebra w Strzybnicy (Śląsk) — oddana w dzierżawę Spółce francusko-polskiej, skonstruowanej analogicznie do Skarbofermu. 5) Państwo posiada cały szereg nadań górniczych, połączonych często z innymi obiektami górnictwami (galwan, cynk); praw tych Państwo nie eksploatuje bezpośrednio, lecz wydzierżawia je osobom prywatnym. Na tej zasadzie skonstruowane są: Francusko-Polskie Towarzystwo Górnicze w Dąbrowie Górniczej, Huta Królewska i Laury, Saturn i wiele innych. 6) Fabryka Związków Azotowych w Chorzowie należy do Państwa od r. 1922. Jedna z największych fabryk w Europie (wartość 100 milj. fr. złotych, roczny obrót ok. 50 milj.), zatrudnia blisko

3.000 robotników i urzędników, wytwarza nawozy sztuczne, (azotniak, amoniak, kwas azotowy, saletrę, nitrofos). Służy przemysłowi wojennemu, który w ten sposób uniezależnił się od zagranicy. Przedsiębiorstwo skomercjalizowane. 7) Fabryka Związków Azotowych w Mościcach koło Tarnowa; przedsiębiorstwo uruchomione w roku 1929 — skomercjalizowane. 8) Huta Blachownia pod Częstochową (naczynia i odlewy emaljowane) wydzierżawiona prywatnej Spółce Akcyjnej.

d) Przedsiębiorstwa komunikacyjne (patrz dział Komunikacji, Turystyka).

e) Inne przedsiębiorstwa. Z ważniejszych wymienić należy: 1) Polska Agencja Telegraficzna (P. A. T.), Warszawa, Królewska 5 osobne przedsiębiorstwo, z osobowością prawną. Organizacyjnie podlega Prezesowi Rady Ministrów. Kieruje nim Dyrektor; organem kontroli Rada Nadzorcza powoływana przez Prezesa Rady Ministrów. Zadanie: informować Polskę i zagranicę o przejawach życia politycznego, społecznego, kulturalnego i gospodarczego. Liczne oddziały i placówki w kraju oraz zagranicą. Przedsiębiorstwo nieskomercjalizowane. 2) Wydawnictwa państwowe (Monitor i Zbiór wyroków Najw. Tryb. Admin.) organizacja analogiczna do P. A. T. Zadanie: Publikacja materiału urzędowego.

3) Drukarnie Państwowe (Warszawa, Łódź, Poznań, Lublin); Centralna administracja podlega Prezesowi Rady Ministrów. Niezależnie od tych drukarni Państwo posiada cały szereg innych, niewykazywanych w preliminarzu (np. drukarnie M. Z., M. S. Wojsk., P. K. O. etc.).

4) Wytwórnice wojskowe: egzystujące jako samodzielne, skomercjalizowane przedsiębiorstwa (Wytwórnia Uzbrojenia w Warszawie, Wytwórnia Prochu i Materiałów Kruszących w Zagożdżonie, Zakłady Lotnicze w Warszawie, Zakłady Umundurowania i Zakłady Inżynierji w Warszawie).

5) Etapy Urzędu Emigracyjnego, obejmujące hotele emigracyjne w Weyherowie, Gdańsku i Częstochowie.

6) Państwowe Zakłady Przemysłowo-Zbożowe; przedsiębiorstwo skomercjalizowane w resorcie Min. Spraw Wewnętrznych. Zadanie: regulacja cen na zboże przez tworzenie rezerw i operowanie nimi.

7) Zdrojowiska w Busku, Krynicy, Ciechocinku, Szkle, Burkucie i Druskiennikach w preliminarzu ujęte jako jedno przedsiębiorstwo M. S. Wewn. Ogólny dochód z przedsiębiorstw

państwowych wynosił: rok 1931/32 — 149, 1932/33 — 42, 1933/34 — 42 w milj. złotych.

2. Banki państwowe: a) Bank Gospodarstwa Krajowego (Warszawa, Nowy-Świat 11/13) utworzony został w 1924 roku przez fuzję trzech banków małopolskich: Krajowego, Odbudowy i Zakładu Kredytowego Miast. Jest on instytucją państwową, z osobowością prawną, osobnym zastępstwem prawnym i z własnym majątkiem. Władzami Banku są: Prezes Banku (mianowany na 5 lat przez Prezydenta Rzeczypospolitej), zastępca Prezesa, Rada Nadzorcza i Dyrekcja. Kapitał zakładowy wynosi 150 milj. złotych. Udziałowcem jest Skarb Państwa — mogą nimi być też samorządy i ich przedsiębiorstwa. Zadaniem Banku jest: udzielanie kredytu długoterminowego przez emisję listów zastawnych, obligacji komunalnych, kolejowych, a dla potrzeb przemysłu — obligacji bankowych, popieranie instytucji kredytowych, ruchu budowlanego oraz wykonywanie wszelkich czynności bankowych, ze szczególnem uwzględnieniem potrzeb państwa i samorządów. Zyski banku idą na rezerwy dla listów zastawnych i obligacji, na fundusze rezerwowe, $\frac{1}{4}$ zysku po potrąceniu rezerw przeznaczona jest dla udziałowców w stosunku do posiadanych udziałów. Suma bilansowa na 1.I.1934 wynosiła 2.135 (1.I.1933—2.136) milj. złotych.

b) Państwowy Bank Rolny (Warszawa, ul. Nowogrodzka 50) utworzony został w roku 1919 — jest on osobą prawną z samodzielnym zastępstwem prawnym. Zadanie: popieranie rozwoju rolnictwa, przemysłu rolnego i gospodarczego rozwoju wsi, organizowanie kredytu rolniczego dla drobnych i średnich gospodarstw, popieranie i prowadzenie parceli, meljoracji, regulacji rolnych oraz administrowanie funduszami przeznaczonymi na powyższe cele do dyspozycji organów rządu. Władze: Prezes, Rada Nadzorcza i Dyrekcja. Kapitał zakładowy 130 milj. złotych. Suma bilansowa na 1. I. 1934—824 milj. złotych.

c) Pocztowa Kasa Oszczędności (Warszawa, Jasna 9) — założona w roku 1919 jest instytucją państwową, wyposażona w osobowość prawną i własny majątek. Władze: Prezes i Rada Zawiadowcza; organy kontroli — Komisja Rewizyjna. Działalność P. K. O. opiera się na sieci urzędów pocztowych, które pełnią funkcje zbiornic. P. K. O. posiada oddziały w Katowicach, Krakowie, Lwowie, Łodzi, Poznaniu i Wilnie. Zakres działania P. K. O. obejmuje obrót oszczędnościowy, czekowy, działalność ubezpieczeniową i bankową. Wkłady przyjmuje się

począwszy od 1 zł.; suma złożonych oszczędności na dzień 1.I. 1934 r. wynosiła 506,5 milj. zł., ilość wkładców — 1.155 tys. (rok 1929 — złożone wkłady 173 milj., ilość wkładców 434 tys.). Obrót czekowy umożliwia uczestnikom najdogodniejszy sposób przekazywania gotówki do wszystkich miejscowości w kraju i zagranicą. Stan salda na rachunkach czekowych na 1.I. 1934 r. — 207 milj. zł., liczba kont — 72.337. Działalność ubezpieczeniowa (ubezpieczenie na życie) wprowadzona została od roku 1928. Dotychczasowe wyniki działalności działu ubezpieczeń wyrażają się cyframi: w końcu 1933 r. liczba polis 75.409, na sumę 126,4 milj. zł. Działalność bankowa polega na załatwianiu wszelkich czynności, wchodzących w zakres bankowości, a więc zakup i sprzedaż papierów wartościowych, udzielanie pożyczek lombardowych, inkaso weksli, wynajmowanie kasetek etc. We wrześniu roku 1929 P. K. O. powołało do życia Bank pod nazwą Polska Kasa Opieki, który posiada swe oddziały we Francji — Paryż, Argentynie — Buenos Aires, w Palestynie — Tel Aviv. Suma bilansowa P. K. O. na dzień 1.I. 1934 r. wynosiła 841,6 (1.I.1933 r. — 746,1 w milj. zł.) a wraz z bilansem działu ubezpieczeń — 855,8 milj. zł. (756,7 milj. zł. — 1.I.1933).

3. Bank Polski. Rozpoczął swą działalność w roku 1924 jako prywatna Spółka Akcyjna z kapitałem zakładowym 100 milj. zł. podzielonym na akcje wartości 100 zł. każda, w roku 1927 kapitał zakładowy został podniesiony do 150 mil. złotych. Akcje są imienne i okazicielskie; akcje imienne dają prawo do uczestniczenia w Walnem Zgromadzeniu. Władze Banku: Walne Zgromadzenie, Rada Banku (Prezes, Wice-Prezes mianowani przez Prezydenta Rzeczypospolitej na lat 5, 12 członków wybieranych przez Walne Zgromadzenie na 3 lata i Komisarz Banku), Dyrekcja i Komisja Rewizyjna. Bank Polski prowadzi działalność emisyjną (patrz „Pieniądz”) oraz wykonywuje zwykłe czynności bankowe. Przy wykonywaniu czynności ze względu na swój charakter instytucji emisyjnej Bank Polski stosuje szereg przewidzianych statutowo ograniczeń odnośnie operacji kredytowych, mających na celu całkowite zabezpieczenie udzielonych pożyczek i zachowanie możliwie największej płynności. (Termin pożyczek 3 miesiące, zyro 3-ch osób i t. d.).

Skarb Państwa korzysta w Banku Polskim z kredytu bezprocentowego, którego wysokość nie może przekroczyć sumy 100 milj. zł.

Z czystego zysku rocznego po odpisaniu statutowo przewidzianej jego części na fundusz zapasowy, reszta przeznaczona jest na wypłacenie dywidendy akcjonariuszom (nie więcej niż 8% kapitału, o ile czysty zysk po odpisaniu części przypadającej na fundusz zapasowy przekracza 8% a nie osiąga 12%, Skarb Państwa otrzymuje 50% nadwyżki, 50% zaś akcjonariusze jako superdywidendę, po przekroczeniu 12% Skarb Państwa otrzymuje $\frac{2}{3}$, resztę akcjonariusze).

Suma bilansowa Banku Polskiego na dzień 1. I. 1934 r. wynosiła — 1.764 (na 1. I. 1933 — 1.727) w milj. złotych.

4. Banki prywatne. Związek Banków (Warszawa, Jasna 8) skupia banki prywatne o poważniejszym znaczeniu. Związek ten ma na celu popieranie zdrowego rozwoju bankowości przez ułatwianie wprowadzenia jednolitych zasad działalności, upraszczanie i ulepszanie techniki bankowej, opinjowanie w sprawach ogólnogospodarczych oraz reprezentowanie interesów zawodowych banków. (Członkiem związku mogą być banki istniejące przynajmniej 3 lata). W roku 1933/34 do Związku Banków należało 16 banków, z których na wyróżnienie zasługują: Bank Cukrownictwa Polskiego w Poznaniu, popierający potrzeby przemysłu cukrowego (patrz akcyzy) oraz Bank Związku Spółek Zarobkowych — centrala finansowa spółek kredytowych, istniejących na terenie b. dzielnicy pruskiej. (Instytucja finansowa Unji Związków Spółdzielczych w Polsce, obejmującej ogółem około 1500 Spółdzielni — 800 tys. członków). Ogólna cyfra prywatnych banków akcyjnych w Polsce wynosiła w roku 1933 — 50 z 95-ma oddziałami wewnątrz kraju, z 14-ma oddziałami banków zagranicznych i z sumą bilansową na dzień 1. I. 1934 — 1754,6 milj. zł.

5. Komunalne Kasy Oszczędności. O ile chodzi o gromadzenie kapitałów społecznych na pierwszym miejscu wymienić należy Komunalne Kasy Oszczędności, oparte o rękojmię Związków Samorządowych, wyposażone w pupilarną gwarancję funduszków lokowanych. Instytucje te zyskały sobie wielkie zaufanie społeczeństwa (lokaty i wkłady przekraczają 600 milj. złotych; Warszawska Komunalna Kasa Oszczędnościowa: wkłady 16,5 milj. złotych, 23 tysiące wkładców, roczny obrót około 100 milj.; w roku 1932/33 — korzystało z pożyczek 22 tys. osób na sumę 34 miliony złotych).

BIBLIOGRAFJA.

Barański — Dzieje Pieniądza Polskiego, 1931. Gebert — Zasady polskiego prawa budżetowego, 1931. Grabowski — Monopole, 1929. Markowski — Administracja Skarbowa w Polsce, 1931. Michalski — Podatki bezpośrednie, 1930. Nowak — Ewolucja budżetu polskiego, 1931. Rosenkranc — Ustawa o opłatach stempowych, 1933. Weinfeld — Skarbowość Polska, 1931 i 1934. Zajda — Długi Państwowe Polskie, 1927. Biuletyn Statystyczny Min. Skarbu z r. 1933. Kalendarz Handlowy Wyższej Szkoły Handlowej, r. 1933 34. Mały Rocznik Statystyczny r. 1933—1934.

2. ROLNICTWO.

A. USTRÓJ WŁADZ. Naczelną władzą państwową w zakresie rolnictwa jest **Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych** (Warszawa, Senatorska 15), w którego skład wchodziją departamenty: ekonomiczny, produkcji rolnej i weterynarii oraz urzędzeń rolnych, a nadto biuro personalne, biuro wojskowe, biuro dla spraw finansowo-rolnych (sprawy oddłużenia warsztatów rolnych) oraz główna komisja ziemska.

Prowincjonalnymi organami Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych są wojewodowie, z podległymi im wydziałami rolnictwa i reform rolnych w urzędach wojewódzkich, i stanowiąc z personelem fachowym, jak: komisarze ziemscy, komisarze ochrony lasów, powiatowi lekarze weterynaryjni.

Do współdziałania z administracją państwową w zakresie rolnictwa powołane zostały izby rolnicze, obejmujące swą działalnością, z małymi wyjątkami, obszar jednego województwa a zrzeszone w Związku Izb i Organizacji Rolniczych w Warszawie rolnicze inspektorski i instruktorski wyspecjalizowany w różnych gałęziach rolnictwa.

Popieraniem rolnictwa zajmuje się również, przy ścisłej współpracy z izbami rolniczymi, samorząd powiatowy i gminny oraz powiatowe robocze organizacje rolnicze.

Nadto istnieje szereg stowarzyszeń rolniczych o charakterze bądź ogólnym bądź specjalnym. Są to: **Centralne Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych**, Małopolskie T-wo Rolnicze, Wielkopolskie i Pomorskie T-wo Rolnicze, Związki producentów, związki spółdzielni rolniczych i t. p.

B. ROLNICTWO I REFORMY ROLNE. W Polsce, która jest przede wszystkim krajem rolniczym, żyje 64% ludności z rolnictwa, leśnictwa i rybactwa. Na obszarze państwa (bez Wileńszczyzny i Górnego Śląska) istniało według spisu z r. 1921 — 3.3 mil. gospodarstw rolnych, z czego 65% stanowiły gospodarstwa nie posiadające 5 ha, a tylko 1% gospodarstw posiadał więcej niż 50 ha; natomiast w roku 1931 na obszarze całego państwa znajdowało się we władaniu mniejszej własności 58% obszaru, podczas gdy większa własność prywatna dzierżyła 26%. Najmniejszy odsetek w posiadaniu mniejszej własności istnieje na wschodnim Polesiu, północno-wschodnim Wołyniu i w Karpatach wschodnich, dalej na Pomorzu i w woj. poznańskim. Największy odsetek można znaleźć w środkowym pasie woj. centralnych w zachodniej części Polski południowej, wreszcie na Podolu i południowym Wołyniu oraz w niektórych partjach południowych Polski północno-wschodniej .

Rzeczpospolita przystąpiła z chwilą odzyskania niepodległości do przebudowy wadliwego ustroju rolnego, idąc przede wszystkim w kierunku scalania drobnych gospodarstw rolnych, posiadających grunty rozrzucone w kilku, kilkudziesięciu a nawet w kilkuset kawałkach. Do dnia 31 grudnia 1933 r. włącznie scalono, przeważnie w województwach centralnych i wschodnich, obszar 3.258.000 ha, umożliwiając przez to racjonalną gospodarkę 443.000 gospodarstw rolnych. Równocześnie ze scalaniem gruntów prowadzono akcję znoszenia służebności, pozostawionych przez zaborców w celu skłócenia wsi z dworem, oraz akcję podziału wspólnot gruntowych zamiany gruntów położonych w szachownicy i uwłaszczenia (w woj. wschodnich), b. czynszowników, b. wolnych ludzi i długoletnich dzierżawców. Do 31. XII. 1933 r. zniesiono służebności około 250.000 gospodarstw, którym wydzielono tytułem wynagrodzenia około 600.000 ha, przeprowadzono podział gruntów oraz wspólnot w 41 miejscowościach na obszarze 4.573 ha, zamianie gruntów w 54 miejscowościach na obszarze 564 ha, uwłaszczeniu zaś na obszarze około 40.000 ha, przyczem uwłaszczono około 5.000 uprawionych. Parcelacja oparta jest na ustawie o reformie rolnej z r. 1925, która przewiduje, że wykonywać parcelację mogą urzędy państwowe (wojewódzkie), Państwowy Bank Rolny oraz osoby prywatne pod nadzorem władz państwowych. Ogółem rozparcelowano około 2.200.000 ha, z czego blisko 70% drogą

parcelacji prywatnej. Stworzono przytem około 124 tys. samodzielnych warsztatów rolnych, powiększono około 400 tys. warsztatów rolnych i stworzono około 60 tys. działek robotniczych, rzemieślniczych, urzędniczych, letniskowych, gospodarstw wzorowych i innych kolonji specjalnych. Równocześnie ze scaleniem i z parcelacją rządową przeprowadzono meljoracje na obszarze blisko 3.000 km².

Prace związane z przebudową ustroju rolnego nie były prowadzone w ubiegłym okresie w jednakowym tempie. I tak nabiera na natężeniu scalenie i zniesienie służebności dopiero nie. To samo da się powiedzieć o znoszeniu służebności. Maxima scalenia dadzą się zaobserwować w 1931, zniesienia służebności w 1928i i 1930. W latach 1932 i 1933 osłabła nieco akcja scaleniowa i zniesienia służebności. Największe natężenie akcji parcelacyjnej daje się zauważyć w latach 1921—1923 oraz 1926—1928. W r. 1929 i następnych tempo parcelacji w związku z kryzysem gospodarczym słabnie, przyczem w 1933 r. dała się zauważyć pewna poprawa.

Około 50% powierzchni Polski służy jako ziemia orna i ogrody. Zjawisko to osiąga swe maksimum w woj. tarnopolskim 70%, warszawskim 65% i poznańskim 64%. Najmniejsze odsetki wykazuje woj. poleskie 24%, stanisławowskie 36%, wileńskie 42% i śląskie 44%. Łąki zajmują 10% obszaru państwa a pastwiska 7%. Nieużytków jest w Polsce 11%, najwięcej w woj. poleskim 21%, wileńskim 16% i wołyńskim 13%.

Przeszło 1/3 ogólnej powierzchni zasianej obsiewana jest corocznie żytem, 1/6 zajmują ziemniaki, 1/8 owies, 1/10 pszenica, wreszcie 1/15 jęczmień. W ostatnim sześcioleciu nie uległ zmianom obszar zasiewów żyta, owsa i ziemniaków, gdy tymczasem jęczmień wykazuje lekką tendencję spadku, a pszenica wzrost obsiewów (około 30%), zahamowany nieco latami kryzysu. Na specjalne podkreślenie zasługuje silny wzrost uprawy pszenicy jarej w ostatnim sześcioleciu (z 77.000 ha na 180.000 ha). W stosunku do okresu przedwojennego wzrósł obszar zasiewów pszenicy o blisko 25%, żyta i ziemniaków o około 12%, powierzchnia jęczmienia nieco się zmniejszyła, a owsa — zmalała o około 20%.

Wydajność z 1 ha wzrosła w stosunku do okresu przedwojennego u wszystkich zbóż o 0,2 q — 1,4 q, przy ziemniakach z wyjątkiem pszenicy zaś o 10 q, przy pszenicy, nie uwzględniając w rachunku roku klęski rdzy (1931/32) — o 0,5 q. Powięk-

szenie się wydajności zbóż i ziemniaków daje się zauważyć przede wszystkim w woj. centralnych i wschodnich, podczas gdy woj. południowe i zachodnie wykazują pod tym względem raczej pewien spadek. Gospodarstwa większe niż 50 ha mają w przecięciu wydajność o 25% — 33% większą niż gospodarstwa mniejsze. Największą wydajność posiadają woj. poznańskie, pomorskie, śląskie, warszawskie, łódzkie i kieleckie. Plon zaś z 1 ha woj. wileńskiego, nowogrodzkiego i poleskiego jest u wszystkich głównych ziemiopłodów z reguły prawie o połowę mniejszy niż plon woj. poznańskiego, zajmującego pod tym względem prawie stale pierwsze miejsce.

Produkcja pszenicy polskiej (niecałe 2% produkcji światowej) wynosiła w roku 1932/33 — 22 mil. q. Głównymi producentami pszenicy są woj. wołyńskie, poznańskie, lubelskie, tarnopolskie, warszawskie, lwowskie i kieleckie, które łącznie wyprodukowały około 80% całej produkcji z 1932/33. Produkcja pszenicy jarej rozwinęła się specjalnie silnie w woj. wołyńskim, gdzie 15% pszenicy jest pochodzenia jarego. Siew jary pszenicy wzmógł się tam specjalnie w ostatnich latach, gdyż w roku 1928/29 produkował Wołyń tylko 1/8 obecnej produkcji tego ziemiopłodu.

Polska stoi na 3 miejscu pod względem produkcji żyta wśród państw świata (niecałe 14% produkcji światowej), produkując w 1932/33 — 71 mil. q. Pod względem produkcji jęczmienia stoi Polska na 8 miejscu (niecałe 4% produkcji światowej), wytwarzając w r. 1932/33 14 mil. q. Zbiór owsa wynosił w 1932/33 — 27 mil. q. (blisko 4% produkcji światowej). Ziemniaków zebrano ogółem 283 mil. q., co stanowi 15% rocznej produkcji światowej i stawia Polskę w tej dziedzinie na 3 miejscu.

Poza temi głównymi ziemiopłodami produkuje rolnictwo polskie jeszcze wiele innych jak np. buraki cukrowe i pastewne, gryka, proso, kukurydza, groch, fasola, bób, bobik, soczewica, peluszką, len, konopie, wyka, soja, koniczyna, seradela, łubin, rzepak, rzepik, chmiel i tytoń.

C. HODOWLA. W r. 1933 było w Polsce 3.8 mil. koni, których ilość w ostatnich pięciu latach zmalała o 7%, zarówno na skutek zmniejszenia się przychówku jak i pogłowia w starszych grupach wieku. Spadek ilości koni, który dotknął stosunkowo nieco silniej większą własność niż mniejszą, zaczął się u tej ostatniej o dwa lata później niż u większej własności.

Pogłowie bydła rogatego, wynoszące obecnie blisko 9 mil. sztuk, wzrosło w okresie 1929 do 1931 o 0,7 mil. sztuk, by następnie po r. 1931 wykazać nieznaczną tendencję zniżkową. Mniejsza własność posiada obecnie nieco więcej bydła niż w 1929, podczas gdy ilość bydła większej własności zmniejszyła się o 15%.

U trzody chlewnej, której ilość wynosi 5.8 mil. sztuk, daje się zauważyć początkowo silny, bo 50% wzrost pogłowia. W ostatnich dwu latach nastąpił spadek, lecz mimo to jest obecnie w Polsce o blisko 19% więcej świń niż w 1929. O ile jednak zarówno pogłowie koni jak i bydła wykazywało między r. 1932 a r. 1933 spadek nie tylko w obrębie całego państwa, lecz również na obszarze wszystkich poszczególnych woj., to ilość trzody chlewnej zmalała tylko w woj. białostockiej oraz w woj. wschodniej i południowo-wschodniej. Pogłowie świń, stanowiących własność większej własności, jest obecnie mimo wzrostu w 1930 i 1931 tylko nieznacznie większym od ilości świń w 1929, podczas gdy pogłowie trzody chlewnej mniejszej własności wzrosło w tym samym pięcioleciu o przeszło 21%. Należy jednak pamiętać, że i mniejsza własność wykazuje w ostatnich dwu latach spadek ilości świń o blisko 1.5 mil. sztuk.

Owiec jest obecnie 2.6 mil. sztuk, czyli o blisko 3% więcej niż w 1930. Ilość owiec większej własności maleje stale dość znacznie, podczas gdy mniejsza własność wykazuje maksimum posiadania w 1931 i 1933.

Kóz było w r. 1933 ponad $\frac{1}{4}$ mil. przy stałym wzroście ich pogłowia.

Głównym hodowcą zwierząt domowych jest mały rolnik, w którego posiadaniu jest 89% koni, 92% bydła, 92% świń, 85% owiec i 98% kóz.

Dwie trzecie koni to konie małosilne nie przekraczające 148 cm. Hodowane bydło należy do ras: czerwonej polskiej, nizinnej czarnobiałej i simentalskiej, przyczem dla każdej z wymienionych ras przeznaczony jest inny okręg hodowlany. Trzoda chlewna należy do ras krajowych (głównie na wschodzie) oraz wielkiej białej angielskiej i białej ostrouchej, w niektórych okolicach spotyka się trochę rasy białej kłapouchej. Owce są przeważnie krajowe (na wschodzie), wśród obcych zaś spotyka się najczęściej owce mięsno-wełniste (merino-precos).

D. LASY. Około 22% obszaru Rzeczypospolitej czyli 83.000 km² zajętych jest przez lasy. Największy odsetek lasów posiada-

ją województwa: stanisławowskie 34%, śląskie 31%, poleskie 26%, białostockie i lwowskie po 24% i pomorskie 25%. Najmniej — woj. warszawskie 11%, łódzkie 12% i tarnopolskie 14%.

W rękach większej własności prywatnej znajduje się 44.000 km², w rękach państwa 30.000 km², a w rękach mniejszej własności 7.000 km², jako własność indywidualna i około 2.000 km², jako własność wspólna.

Około 75% ogółu lasów stanowi drzewostan iglasty, a 25% liściasty. W lasach państwowych (najlepiej ujętych danymi statystycznymi) sosna stanowi 65,7%, świerk 11,4%, jodła 4,3%, dąb 4,3%, buk 1,3%, grab 0,8%, brzoza 4,06%, osika 1,7% i olcha 5,6%. Sosna występuje na całym terenie Rzeczypospolitej z wyjątkiem Podola i górzystych terenów wzdłuż południowej granicy Polski. Świerk występuje masowo w dwóch grupach. Jedną z nich, południową, stanowią górskie tereny w wojew. śląskiem, krakowskiem, lwowskim i stanisławowskim, drugą — tereny nizinne w woj. białostockim, wileńskim, nowogródzkim i połud. części poleskiego. Dąb rośnie na terenie całej Polski, znajdując wyjątkowo korzystne warunki w woj. białostockim, wołyńskim, poleskim, tarnopolskim, stanisławowskim, kieleckim i poznańskim. Inne drzewa liściaste występują albo gromadnie, albo w domieszce. Z drzew tych na pierwsze miejsce wysuwają się ze względu na znaczenie gospodarcze: olcha, buk i brzoza.

W lasach państwowych drzewostany do 20 lat zajmują około 30% ogólnej powierzchni leśnej, drzewostany od 21 do 60 lat około 28%, a drzewostany powyżej 60 lat około 38%. Około 4% powierzchni leśnej stanowią halizny i wyręby.

Nieco inaczej przedstawiają się stosunki w lasach prywatnych, w których halizny i wyręby zajmują 10%, drzewostany do lat 20 — 27%, od 21 do 60 lat — 40%, od 61 do 100 lat — 20% i powyżej 100 lat — 3%.

Masa grubizny, uzyskana z wyrębów w lasach państwowych w latach 1927/28 do 1931/32 wynosiła kolejno w milionach m³ — 10,0; 8,3; 7,8; 6,4 i 7,0.

Lasy państwowe administrowane są przez **Dyrekcję Naczelną Lasów Państwowych w Warszawie** (Wawelska 54), której podlega 9 Dyrekcji, 422 nadleśnictwa oraz 2 Parki Narodowe. Lasy prywatne podlegają ustawie o ochronie lasów, której głównym celem jest należyte zagospodarowanie tych lasów zarów-

no przez odpowiednią eksploatację, jak i dokonywanie zalesień. Zagospodarowanie to winno odbywać się na podstawie zatwierdzonych przez władze państwowe planów ogospodarczych, od których posiadania zwolnione są jedynie drobne lasy poniżej 30 ha, a we wschodniej części Państwa — poniżej 50 ha; specjalnym przepisom podlegają lasy ochronne, do których należą lasy, które zabezpieczają grunt przed zmywaniem i wyjąłowieniem, powstrzymują usuwanie się ziemi, przeszkadzają tworzeniu się dzikich potoków, obrywaniu się skał, spadkowi lawin, chronią brzegi wód przed obrywaniem się a źródła przed zasypywaniem, przeszkadzają tworzeniu się piasków lotnych, względnie posiadają znaczenie dla obrony Państwa lub przyrodniczo-arkowe.

W bilansie handlu zagranicznego stanowi w r. 1933 produkcja leśna, pod postacią drewna surowego, nawpółobrobionego i wyrobów z drewna, blisko 16% ogółu wywozu z Rzeczypospolitej. Wartość wywozu drewna i produktów drzewnych wynosi około 150 mil. zł. przy objętości 18 mil. q w r. 1931 i 17 mil. q. w r. 1933.

E. MYSLISTWO I RYBACTWO. Polska posiada znaczne tereny łowieckie, obfitujące w różnorodną zwierzynę. Do cenniejszych gatunków należą: żubry, łosie, jelenie, daniiele, sarny, kozice, bobry, dziki, niedźwiedzie, żbiki, lisy, wilki, głuszce i dropie. Z pośród drobniejszej zaś zwierzyny wymienić należy: zajace bielaki i szaraki, wydry, kuny, tchórze, nurki, gronostaje, kuropatwy, dzikie kaczki, dzikie gęsi, dzikie gołębie, słonki, bataljony, drozdy, przepiórki, wreszcie wiele gatunków ptactwa błotnego.

Wszelkie sprawy łowieckie, jak użytkowanie polowań, ochrona łowiectwa, czasy ochronne dla zwierzyny, wynagradzanie szkód ołwieckich, kary za wykroczenia łowieckie i t. p. regulowane są przez prawo łowieckie (ustawą łowiecką).

Około 1.600 rybaków, posiadających 170 łodzi motorowych oraz 700 łodzi bez napędu motorowego, łowi ryby morskie na wodach przybrzeżnych, które wynoszą łącznie z zatoką pucką 1380 km³. Połów ryb morskich rośnie począwszy od 1929 silnie i osiągnął w 1933 prawie trzekrotność połowu z 1929 czyli 76.000 q. Wśród ryb łowionych przeważają ilościowo szproty, stanowiące 73% połowu. Z innych gatunków wymienić należy płastugi (flądry), śledzie, pomuchle, węgorze, łososie i sjeje (brzony).

Rybactwo słodkowodne odbywa się na 5.500 jeziorach, o obszarze 2.000 km², na wodach bieżących, o długości 33.000 km, wreszcie na stawach, o obszarze około 700 km². Ogólną produkcję ryb słodkowodnych szacują na 200.000 q, z czego 35% wypada na jeziora, 20% na rzeki i kanały, a 45% na stawy. Największa ilość jezior jest na pojezierzu kaszubskim, mazurskim, i litewskim, oraz w pasie wielkich dolin (Kujawy, Mazowsze, Polesie). Stawy ześrodkowują się głównie w środkowej i połudnowej części Polski. W ostatnich czasach daje się zauważyć silny ruch, zdążający do tworzenia gospodarstw stawowych również i w innych częściach państwa. Zarybienie wód słodkich składa się głównie ze szczupaków, sandaczy, węgorzy, leszczy, linów, karasi, sumów, łososi, pstrągów, lipieni i t. p. Stawy dostarczają głównie karpia.

Rzeki i jeziora Polski posiadają pierwszorzędne walory dla sportu wędkarskiego.

F. SADY, OGRODY, DROB, PSZCZELARSTWO. W sadach i ogrodach, zajmujących 1,3% powierzchni państwa, rośnie około 22 mil. drzew owocowych, z czego prawie 70% owocuje. Blisko połowa wszystkich drzew to jabłonie, 1/5 stanowią śliwy, 1/6 grusze, 1/14 wiśnie, 1/16 czereśnie, reszta to orzechy, morele, brzoskwinie, morwy i t. d.

Uprawa warzyw skupia się głównie w sąsiedztwie większych miast. Przedmiotem uprawy jest przede wszystkim kapusta i cebula a następnie buraki ćwikłowe, marchew, pietruszka, ogórki i pomidory, inne warzywa, nie odgrywające roli masowego produktu, są mniej uprawiane.

Dane dotyczące ilości drobiu, będącego głównie w posiadaniu mniejszej własności) którego hodowla odgrywa w Polsce dość znaczną rolę, w przybliżeniu przedstawiają się jak następuje: kury 35 mil., gęsi 12 mil., inny drób 3 mil. Eksport jaj wynosił w r. 1933 około 3,3% wartości ogólnego wywozu Rzeczpospolitej.

Ilość uli przekracza milion. Produkcja roczna miodu wynosi około 70.000 q, a wosku przeszło 700.000 q.

G. POLITYKA ROLNA. Polska wytwórczość rolna nastawiona jest wyraźnie na wywóz, przez co uzależniona jest silnie od kształtowania się rynków importerskich. Wobec pojawiających się wszędzie dążeń do samowystarczalności, Polska jak każde państwo rolnicze, wywołujące swe nadwyżki, zmuszo-

na jest do popierania wywozu tych płodów, które mogą być najłatwiej umieszczone na rynkach odbiorczych.

Zasadnicza tendencja rolnictwa polskiego, idąca w kierunku zwiększenia produkcji zwierzęcej, została zahamowana na skutek azmknięcia rynków zbytu, co bardziej odbiło się na wywozie artykułów zwierzęcych niż roślinnych. Z konieczności więc w silniejszym stopniu popierano wywóz tych ostatnich artykułów, dzięki czemu wzrósł udział produktów roślinnych w eksporcie rolnym w ostatnich 2 latach o 76%.

Największą pozycją w wywozie rolnym jest zboże, osiągające w 1933 blisko 2 mil. q, wartości 68.5 mil. zł. Jako czynnik organizacyjny przy wywozie zbóż i produktów przemiałowych, zastosowano system zwrotu ceł i premje wywozowe. W celu dokonania selekcji wśród eksporterów zbóż utworzono **Polskie Biuro Eksportu Zboża i Związek Eksporterów Zboża R. P.** Pierwsza organizacja zawiera kontrakty wywozowe, których kopje wydaje eksporterom, uzyskujących od wspomnianej drugiej organizacji, powołanej do kontrolowania jakości i ilości wywożonego zboża, zaświadczenia niezbędne do uzyskania premji wywozowej.

Premje wywozowe posłużyły za podstawę do polsko-niemieckiej umowy żytniej, zobowiązującej oba państwa do niesprzedawania żyta na rynkach trzecich poniżej poziomu wspólnie ustalonego.

Następne miejsce zajmuje w wywozie rolniczym mięso i przetwory mięsne, wśród których główną pozycją są bekonny. Do 1931 zwiększał się wywóz bekonów bardzo szybko, zastępując eksport zwierząt żywych. Następnie naskutek zmniejszenia pojemności rynków angielskich dla dostaw europejskich, daje się zauważyć spadek wywozu bekonów, co zmusiło państwa eksporterskie do kontyngentowania importu. Przemysł bekonowy, zrzeszony w Polskim Związku Bekonowym, wprowadził dobrowolnie normalizację produkcji i standaryzację eksportu. Wywóz bekonów i szynek peklowanych odbywa się w ramach powyższej organizacji bez dalszych ograniczeń i bez przymusowej centralizacji eksportu.

Eksport trzody chlewnej i mięsa wieprzowego oraz gęsi żywych i bitych ześrodkowuje się również w odpowiednich organizacjach, które dzielą miesięczne kontyngenty. Ministerstwo Przemysłu i Handlu zwalnia od cła wywozowego tylko ta-

kie transporty, które czynią zadość przepisom obowładzującym na danym odcinku eksportu.

Podobnie jak dla bekonów, kształtują się stosunki dla jaj i masła, które stanowią ważne pozycje w polskim eksporcie rolniczym. Wywóz tych artykułów obecnie ulega redukcji. Zagranicę wolno wywozić tylko jaja standaryzowane, przyczem tylko takie jaja są wolne od cła, które czynią zadość rozporządzeniom normującym badanie jaj, ich sortowanie, przechowywanie, opakowanie i transportowanie.

Eksport masła obciążony jest cłem wywozowym, którego celem jest zapobieżenie wywozowi nieodpowiednich jakości tego towaru. Wywóz masła dokonywany jest głównie przez 5 związków spółdzielczych, pozostających ze sobą w kontakcie. Pozatem istnieje szereg eksporterów indywidualnych, zrzeszonych w Związku Eksporterów Masła przy Izbie Przemysłowo-Handlowej w Gdyni.

Udział roślin strączkowych w eksporcie rolniczym podniósł się w latach 1931 — 1933 z 2% na 4%, powiększając nawet w ostatnim roku swą wartość, co wyraźnie wskazuje na tendencję przesuwania eksportu roślinnego na bardziej wartościowe artykuły. To samo daje się zauważyć w stosunku do nasion pastewnych i traw, wśród których na pierwsze miejsce wysuwa się koniczyna czerwona i biała, przekraczając 3% całego wywozu rolniczego. Dalej wywożone są nasiona buraków cukrowych, chmiel, len i jego odpadki, wreszcie cebula.

Z pośród artykułów zwierzęcych wywozi się jeszcze skóry, pierze i puch, wreszcie szczecinę, włosie i sierść, przyczem wszystkie te artykuły obciążone są cłem wywozowym, które służy do kontroli wywozu i zapobiegania eksportowi, nie odpowiadającemu wymaganiom rynków odbiorczych.

Z artykułów przemysłu rolnego są przedmiotem wywozu mąki, kasze, sód, przetwory ziemniaczane, cukier i spirytus. W ogólnym zaś obrocie rolniczym bardzo poważne miejsce zajmuje drzewo surowe i napółobrobione oraz wyroby drzewne.

BIBLIOGRAFJA.

Ludkiewicz: Polityka agrarna, 1932, Miklaszewski: Gleby Polski, 1930, Lasy w Polsce, 1928, Adametza: Hodowla ogólna zwierząt domowych, 1925, Grabowski: Hodowla koni w Polsce, 1933. Korwin-Sakowicz i Kozłowski: Materjały do charakterystyki stosunków rybackich w Polsce — 1930 r., Szturm de

Sztrem — Rolnictwo — Encyklopedia podręczna polskiego rolnictwa, przemysłu, handlu i finansów — 192 9r., Stosunki rolnicze Rzecz. Polskiej — Wydawnictwo zbiorowe, 1925 r., Staniewicz — Dwa lata pracy nad przebudową ustroju rolnego w Polsce — 1930 r.

3. PRZEMYSŁ I HANDEL.

A. USTRÓJ WŁADZ. Sprawami przemysłu i handlu kieruje Minister Przemysłu i Handlu (H. Floyar-Rajchman). Organem wykonawczym, przy którego pomocy Minister sprawuje swą władzę jest **Ministerstwo Przemysłu i Handlu** (Warszawa, Elekoralna 2). Ministerstwo dzieli się na 4 departamenty: I Górniczo-Hutniczy, II Przemysłowy, III Handlowy i IV Morski; niezależnie od tego w skład Ministerstwa wchodzi: Gabinet Ministra, obejmujący zarówno sprawy ogólne, związane z prowadzeniem ministerstwa, jak i kwestje specjalne nie wchodzące w zakres innych działów ministerstwa (np. nadzór nad przedsiębiorstwami państwowymi), Biuro Personalne, Biuro Wojskowe, mające na celu czuwanie nad uzgodnieniem polityki gospodarczej z zadaniami obrony kraju i Biuro Elektryfikacji.

Ponadto podlegają bezpośrednio Ministrowi trzy urzędy wykonawcze o zadaniach specjalnych: **Główny Urząd Miar**, **Urząd Patentowy R. P.** oraz **Państwowy Instytut Eksportowy**, pracujący nad poprawą metod handlowych i rozszerzeniem zakresu eksportu polskiego, dwie instytucje badawcze: **Państwowy Instytut Geologiczny** i **Instytut Badania Konjunktur Gospodarczych i Cen**, oraz dwie instytucje o charakterze orzekającym: **Kolegium Górnicze** i **Sąd Rozjemczy dla spraw górnośląskich bractw górniczych**.

Sfery gospodarcze są oficjalnie reprezentowane wobec Rządu przez **Izby Przemysłowo-Handlowe** i **Izby Rzemieślnicze**, w których skład wchodzi radcowie wybierani częściowo przez wszystkich trudniących się samodzielnie przemysłem i handlem lub rzemiosłem w danym okręgu, częściowo przez zrzeczenia gospodarcze i częściowo mianowani przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu.

B. UWAGI OGÓLNE. U podstaw struktury gospodarczej Polski, wyciskając na niej znamienne piętno, leżą dwa czynniki: 1) duży przyrost naturalny ludności i 2) brak kapitałów, wynika-

jący głównie z warunków bytowania politycznego Polski w ciągu ostatniego wieku. Nadmiar rąk roboczych i brak kapitałów wpłynął przedewszystkiem na nadmierny rozwój chałupnictwa, obywającego się bardzo małym nakładem kapitału, a następnie na duży udział kapitałów zagranicznych w przemyśle polskim. Konsekwencją tego ostatniego było powstawanie wielkich zakładów przemysłowych (kapitał zagraniczny niechętnie się lokuje w przedsiębiorstwach małych). W ten sposób w Polsce istnieje z jednej strony wielka ilość rzemieślników i chałupników, z drugiej strony jest wielki przemysł, a brak jest naturalnego łącznika między jednym a drugim — drobnego i średniego przemysłu. Wynikiem przewagi w przemyśle wielkich zakładów jest dość daleko posunięta kartelizacja.

Według danych lat ostatnich liczba osób, otrzymujących w Polsce dochód z przemysłu wynosi — 2.730 tysięcy, otrzymujących dochód z rzemiosła — 2.280 tysięcy.

Udział kapitałów zagranicznych w Polsce, jeśli chodzi o spółki akcyjne, poza instytucjami finansowymi, wynosił według stanu z końca 1930 r. około 50%. Najsilniej kapitały zagraniczne są zaangażowane w górnictwie i hutnictwie oraz w przedsiębiorstwach użyteczności publicznej, a więc bądź w przemyśle surowcowym, nie wymagającym bliższej znajomości rynków lokalnych, bądź zapewniających bez większego ryzyka dużą rentowność.

Jeśli chodzi o wielkość przedsiębiorstw, to przedsiębiorstwa przemysłowe najniższej kategorii (VII, zatrudniające od 5 do 9 robotników lub do 7 przy użyciu siły mechanicznej) stanowiły 62% ogólnej ilości przedsiębiorstw, zatrudniając zaledwie 7% ogółu robotników. Natomiast przedsiębiorstwa kategorii najwyższej (I, zatrudniające 500 i więcej robotników) stanowiły 1,2% ogólnej ilości przedsiębiorstw, zatrudniając 44% ogółu robotników. Jeżeli nawet pominąć górnictwo i hutnictwo, gdzie przewaga przedsiębiorstw większych jest zupełnie naturalna, liczby te dla samego przemysłu przetwórczego przedstawiają się dosyć podobnie. Przedsiębiorstwa najdrobniejsze obejmują 63% ilości zakładów i 9% robotników, przedsiębiorstwa największe 8% ilości i 32% zatrudnienia.

Liczba karteli według stanu w połowie 1933 r. wynosiła 56, a udział w produkcji na rynek krajowy według danych za 1930 r. — 36,7%, przyczem sam udział pięciu wielkich karteli, a mianowicie kopalni węgla, hutnictwa żelaznego, przedziałnic-

stwa bawełnianego, cukrowni i przemysłu jutowego wyniósł 26,6%.

Udział zbytu produkcji przemysłowej w ogólnych cyfrach wywozu waha się w zależności od kształtowania się bilansu płatniczego od 16% (1928) do 24% (1931).

C. GÓRNICTWO I HUTNICTWO. Polskie zagłębie węglowe stanowi największą (około 70% całej powierzchni) część t. zw. Polsko-Sląskiego zagłębia, leżącego u zbiegu granic Polski, Niemiec i Czechosłowacji. Obejmując zasoby szacowane na około 62 miliardy tonn węgla, zajmuje pod tym względem trzecie miejsce w Europie po Anglii i Niemczech. Zagłębie polskie nie jest geologicznie jednolite. Dzieli się ono na trzy okręgi: 1) okrąg śląski, najbogatszy w zasoby, najdogodniejszy, jeśli chodzi o warunki eksploatacji, zawierający lepsze gatunki węgla, a nawet jedyny w polskim zagłębiu węgiel koksujący (głównie na obszarze rybnickim), 2) okrąg dąbrowski, zawierający gatunki węgla średniej jakości oraz 3) okrąg krakowski, bogatszy wprawdzie w zasoby od dąbrowskiego, lecz zawierający gatunki węgla najmniej wartościowe. Przeciętny udział poszczególnych okręgów w ogólnej produkcji węgla przedstawia się następująco: okrąg śląski — 74%, okrąg dąbrowski — 19,5%, okrąg krakowski — 6,5%.

Udział kapitału zagranicznego w przemyśle węglowym wynosi około 60%; w okręgu śląskim przeważa kapitał niemiecki, w dąbrowskim — francuski, a w krakowskim — krajowy.

Polski przemysł węglowy jest zorganizowany w ramach t. zw. Konwencji Węglowej, regulującej ceny i zbyt na rynku krajowym i niektórych zagranicznych (Austria, Czechosłowacja, Węgry i Niemcy).

Zatrudnienie w kopalniach węgla wynosiło w r. 1924 — 181 tys. robotników, w r. 1929 — 125 tys. robotników, w r. 1933 — 76 tys. robotników. Silny spadek ilości zatrudnionych robotników był wywołany głównie wzrostem wydajności pracy, gdyż przeciętne dzienne wydobycie na jednego robotnika wynosiło w r. 1924 — 633 kg., w r. 1929 — 1.264 kg. i w r. 1933 — 1571 kg.

Wydobycie węgla wynosiło w r. 1928 — 41 milionów tonn, w 1929 — 46 milj. tonn, w 1932 — 29 milj. tonn, w 1933 — 27 milj. tonn, co stanowiło od 3,2% do 3,7% światowej produkcji węgla, w której Polska zajmuje szóste miejsce po Stanach Zjednoczonych, Anglii, Niemczech, Francji i Z. S. R. R.

W zbycie węgla bardzo duże znaczenie ma wywóz, którego udział wahał się od 34% (w r. 1929) do 42% (w r. 1931).

Na rynku krajowym największą rolę odgrywa zapotrzebowanie przemysłu (od 50% do 56% zbytu krajowego, poza zużyciem własnym kopalń, które wynosi ok. 10% produkcji), a następnie zapotrzebowanie węgla na cele opałowe (23% do 26%) i dla kolei (ok. 18%).

Naturalnymi zagranicznymi odbiorcami polskiego węgla są kraje bezpośrednio z polskiem zagłębiem graniczące, jak Niemcy i Czechosłowacja i kraje niezbyt odległe, jak Austria i Węgry. W r. 1924 wywóz węgla na te rynki wynosił 97% całego wywozu, a do samych Niemiec, gdzie na mocy Konwencji Genewskiej z 1922 r. Górny Śląsk miał zagwarantowany na okres 3 lat kontyngent wywozu, 60% całego wywozu. Ponieważ jednak w połowie 1925 r., po wygaśnięciu Konwencji, Niemcy wprowadziły zakaz przywozu węgla z Polski, dając początek wojnie celnej, polski przemysł węglowy zmuszony był szukać nowych rynków zbytu. Jedynym rynkiem, któryby mógł zastąpić Niemcy, były kraje skandynawskie (Danja, Szwecja, Norwegja). To też eksport węgla zwrócił się przedewszystkiem w tym kierunku, przez porty polskie, walcząc skutecznie z konkurencją angielską. Udział tego rynku w ogólnym wywozie stale się odtąd podnosił, zwłaszcza po strajku angielskim w 1926 r., osiągając w 1932 r. 50% (w r. 1928 — 38%) i dopiero w r. 1933, po zawarciu przez Anglię z krajami skandynawskimi traktatów, ustalających kontyngent przywozu węgla angielskiego, udział ten obniżył się do 42%. Udział naturalnych rynków zbytu, a więc Austrii, Czechosłowacji, Węgier i Niemiec (drobny ruch graniczny), objętych Konwencją Węglową, wynosił w 1928 r. 36%, a podczas kryzysu, wskutek reglamentacji przywozowych, stosowanych przez te państwa, obniżył się do 15% w r. 1933. Kurczenie się rynków konwencyjnych, a ostatnio (1933 r.) i skandynawskich skłoniło przemysł węglowy do powiększenia wywozu na inne rynki europejskie, których udział w wywozie wynosił w r. 1932 43% (Włochy 10%, Francja 10%, Irlandja 5% i Finlandja 5%).

Z przemysłem węgla kamiennego w ścisłym związku pozostają przemysły koksowniczy i brykietowniczy.

Koksownie, położone w pobliżu złóż węgla koksującego na Górnym Śląsku, wyprodukowały w 1929 r. 1.858 tys. tonn koksu, w 1933 r. 1.171 tys. tonn koksu. (Produkcja produktów ubocz-

nych koksowni będzie podana łącznie z produkcją gazowni przy przemyśle chemicznym). Udział wywozu koksu waha się od 10% do 20% zbytu ogólnego. Jednocześnie przywozi się pewne ilości koksu wysokowartościowego, stosowanego przez huty, będące głównym odbiorcą koksu, jako domieszka do koksu krajowego.

Brykietownie wyprodukowały w 1929 r. 355 tys. tonn brykietów (skompresowany miał węglowy), w 1933 r. — 222 tys. tonn.

Złoże węgla brunatnego są rozrzucone po całym kraju. Najbogatsze znajdują się w woj. kieleckim (koło Zawiercia) — do nich ostatnio ogranicza się eksploatacja — oraz w województwach zachodnich i południowo-wschodnich. Produkcja węgla brunatnego jest w porównaniu z kamiennym nieznaczną pozycją, w r. 1929 wyniosła 74 tys. tonn, w r. 1933 — 33 tys. tonn.

Rudy żelazne w Polsce znajdują się głównie na terenie województwa kieleckiego w pobliżu zagłębia węglowego i w okręgu radomskim. Są to przeważnie żelniaki brunatne i syderyty o zawartości ok. 35% Fe. Wobec tej niewysokiej zawartości żelaza, rudy polskie nadają się przedewszystkiem jako domieszka do rud wysokoprocentowych. To też w hutnictwie polskim zużycie rud krajowych pomimo poddawania ich prażeniu (w t. zw. aglomerownikach) w celu zwiększenia koncentracji, wahało się od 35 do 41%. Jednocześnie wywozi się pewne ilości rudy krajowej, wynoszące od 16 do 18% wydobycia.

Wydobycie rud żelaznych surowych w r. 1928 wyniosło 699 tys. tonn, w r. 1933 — 161 tys. tonn.

Hutnictwo żelazne, używające znacznie więcej węgla niż rud żelaznych, grupuje się przedewszystkiem w zagłębiach węglowych. Podobnie i w Polsce prawie wszystkie huty żelazne znajdują się na terenie zagłębia węglowego. Tylko huty b. zaboru rosyjskiego w woj. kieleckim, zmuszone przed wojną do sprowadzania koksu z zagranicy, były zakładane nie tylko w okręgu zagłębia dąbrowskiego, lecz także w sąsiedztwie rud w niezbyt oddalonym okręgu radomskim. Najsilniej rozwinęło się hutnictwo w woj. śląskiem, posiadającym własny koks; okrąg ten obejmuje przeciętnie ok. 70% polskiej produkcji żelaza, podczas gdy około 30% produkcji żelaza przypada na huty woj. kieleckiego. Udział woj. krakowskiego

(gdzie nie było ani koksu, ani rud, ani większych możliwości zbytu na rynku lokalnym), posiadającego jeden tylko zakład hutniczy, i to bez wielkiego pieca, był zupełnie nieznaczny.

Około 60 do 65% zużywanych rud huty sprowadzają z zagranicy. Również jeśli chodzi o stare żelastwo do wyrobu stali, hutnictwo polskie jest w dużej mierze uzależnione od zagranicy. Przywóz starego żelastwa wynosił od 24 do 47% zużycia żelastwa w hutach (udział żelastwa zagranicznego podnosi się przy wzroście produkcji).

Hutnictwo żelazne ma swą organizację kartelową: syndykat Hut Żelaznych, obejmujący sprzedaż wszystkich wyrobów walcownianych na rynku krajowym i zagranicznym.

Udział kapitału zagranicznego w hutnictwie żelaznym wynosi ok. 80%.

Ogółem w hutach żelaznych było przeciętnie zatrudnionych robotników w r. 1928 — 50 tys., w r. 1933 — 28 tys.

Produkcja hut w poszczególnych działach przedstawiała się następująco: wytworzono surówki w r. 1928 — 684 tys. tonn, w r. 1933 — 306 tys. tonn, stali zlewnej w r. 1928 — 1.437 tys. tonn, w r. 1933 — 833 tys. tonn, wyrobów walcowanych w r. 1928 — 1.045 tys. tonn, w r. 1933 — 599 tys. tonn.

Pozatem z wytworów dalszej obróbki, poza hutami nie wytwarzanych: rur spawanych i ciągnionych w r. 1928 — 109 tys. tonn, w r. 1933 — 46 tys. tonn, oraz wyrobów kutych i prasowanych w r. 1928 — 58 tys. tonn, w r. 1933 — 18 tys. tonn.

Wywóz wyrobów walcowanych, który od wybuchu wojny celnej z Niemcami nie miał większego znaczenia wynosząc w r. 1928 — 9% produkcji, w ciągu ostatnich lat silnie wzrósł, osiągając w r. 1931 — 45%, a w r. 1933 — 40%. Na tym wysokim odsetku wywozu wyrobów walcownianych w ostatnich latach zawążyły zamówienia Z. S. R. R., dokąd w r. 1931 szło 88%, a w r. 1932 — 61% całego wywozu. Z pozostałych rynków stosunkowo największe znaczenie mają kraje bałkańskie i w ostatnich dwóch latach Holandja.

Wywóz rur kierował się mniejwięcej w połowie do krajów europejskich i w połowie do krajów zamorskich, wahając się w granicach od 49 (w r. 1930) do 69% produkcji (r. 1933).

Rudy cynkowe (galman i blenda cynkowa) i towarzyszące im w niewielkich ilościach **rudy ołowiane** występują w woj. śląskim, kieleckim i krakowskim w pobliżu zagłębia węglowe-

go, przytem znaczna większość, ponad 90%, znajduje się w woj. śląskiem.

Wydobycie surowych rud cynkowych i ołowianych w Polsce, zajmującej jedno z pierwszych miejsc w wydobywaniu światowym, wynosiło w r. 1933 — 351 tys. tonn.

Hutnictwo cynkowe w Polsce opiera się na dużym wydobywaniu rud krajowych i dość znacznym (około trzeciej części całego zużycia) przewozie z Niemiec, gdyż przy podziale Górnego Śląska znaczne złoża rud cynkowych pozostały po stronie niemieckiej.

Hutnictwo cynkowe w Polsce jest całkowicie przemysłem eksportowym, wywożąc zagranicę przeciętnie ok. 85% swej produkcji. Jest ono członkiem międzynarodowego kartelu cynku.

Produkcja cynku wynosiła w r. 1933 — 83 tys. tonn, zajmując trzecie miejsce po Stanach Zjednoczonych i Belgji w produkcji światowej.

Hutnictwo ołowiane. Produkcja ołowiu wyniosła w r. 1928 — 36 tys. tonn, w r. 1933 — 12 tys. tonn.

Pokłady naftowe w Polsce ciągną się wzdłuż łańcucha górskiego. Z trzech okręgów naftowych: zachodniego jasielskiego, środkowego drohobyckiego i wschodniego stanisławowskiego — okrąg środkowy jest najwydatniejszy.

Udział okręgu drohobyckiego w ogólnym wydobywaniu ropy naftowej wynosił w r. 1928 — 84%, zmniejszając się później stopniowo w r. 1933 do 76%, na rzecz okręgu jasielskiego, którego udział wzrósł z 10% w r. 1928 do 18% w r. 1933. Udział okręgu stanisławowskiego utrzymywał się przez cały czas na poziomie około 6%. Produkcja ropy naftowej w Polsce ma tendencję spadkową; to też wynosząc na początku stulecia ok. kilku procent produkcji światowej, obecnie stanowi zaledwie drobny ułamek procentu tej produkcji — w r. 1928 743 tys. tonn, w r. 1933 — 551 tys. tonn. Przyczyną tego jest zniżkująca cena światowa ropy, wobec której nie opłaca się robić głębszych wierceń, przy wyczerpaniu się płycej leżących źródeł.

Pozostałością po wysokiej produkcji ropy naftowej jest nadmiernie rozbudowany aparat rafineryjny. Jest to główną przyczyną, dla czego czynione były ciągle próby skartelizowania rafineryj, nie dające jednak trwalszych rezultatów. Obecnie istnieje tylko kartel eksportowy. Udział wywozu w zbyciu produktów rafineryjnych (wywóz ropy jest zakazany) waha się od 33% (1930 r.) do 42% (1933 r.). Udział kapitałów zagranicz-

nych, przeważnie francuskich, w całym przemyśle naftowym wynosi ok. 83%.

Z ważniejszych produktów rafineryjnych produkcja benzyny (razem z gazoliną) wyniosła w r. 1928 — 97 tys. tonn, w r. 1933 — 91 tys. tonn, nafty w r. 1928 — 217 tys. tonn, w r. 1933 — 174 tys. tonn, olejów gazowych i smarowych w r. 1928 — 234 tys. tonn, w r. 1933 — 182 tys. tonn.

Mniejwięcej połowa wywozu produktów rafineryjnych szła do krajów sąsiadujących: Czechosłowacji, Austrii i Niemiec, reszta do pozostałych krajów europejskich.

Wydobyciu ropy naftowej towarzyszy wydzielanie się gazu ziemnego, występującego też czasami samodzielnie. Gaz ten w większości wypadków zdolny jest wydzielić z siebie lekką benzynę, t. zw. gazolinę, dając podstawę przemysłowi gazolinowemu, produkującemu dość znaczne ilości benzyny. Sam gaz jest zużywany do celów napędowych i oświetleniowych na rynkach lokalnych. Wydobycie gazu ziemnego w r. 1928 wynosiło 459 milionów m³, w r. 1933 — 462 milj. m³.

Wydobycie wosku ziemnego, wywożonego prawie w całości zagranicę, wynosiło w r. 1933 — 368 tys. tonn.

Złoża soli kuchennej w Polsce występują wzdłuż wschodniej i u krańca zachodniej części Podgórze oraz na Kujawach. Przeszło połowę ogólnej ilości soli wydobywa się w postaci kamiennej z kopalń w Wapnie koło Inowrocławia (lepsze gatunki), w Wieliczce i Bochni. Pozatem wydobywa się sól przez warzenie solanek naturalnych, znajdujących się przeważnie w woj. stanisławowskim, oraz w dwóch zakładach w postaci solanki sztucznej, przeznaczonej bezpośrednio do wyrobu sody. Wszystkie kopalnie i warzelnie z wyjątkiem kopalni w Wapnie i zakładów produkujących solankę sztuczną, należących do Międzynarodowych Zakładów Solvay, są własnością Państwa. Zbyt soli w Polsce objęty jest monopolem państwowym.

Produkcja soli w r. 1933 wynosiła: 449 tys. tonn, w tem soli kamiennej 223 tys. tonn oraz soli warzonej 116 tys. tonn.

Złoża soli potasowych znajdują się we wschodniej części Podkarpacia oraz częściowo na Kujawach. Kopalnie soli potasowych w Kłuszu, Hołyniu (woj. stanisławowskie) i w Stebniku (woj. lwowskie) wraz z zakładem koncentracijnym w Kałuszu należą do towarzystwa, będącego częściowo własnością

Państwa i wchodzi do kartelu międzynarodowego soli potasowych obok głównych producentów — Niemiec i Francji.

Wydobycie soli potasowych wynosiło w r. 1933 — 299 tys. tonn. Wywóz w ostatnich latach wynosił około 20% produkcji.

D. PRZEMYSŁ PRZETWÓRCZY. Budownictwo jest największym z przemysłów o znaczeniu lokalnem. Jest ono jednocześnie przemysłem t. zw. kluczowym, będąc głównym lub jednym z głównych odbiorców przemysłu mineralnego, hutnictwa żelaznego, przemysłu metalowego i drzewnego. Znaczna część robót budowlanych jest wykonywana nie przez przedsiębiorstwa budowlane w ścisłym znaczeniu, lecz przez rzemieślników budowlanych. Dotyczy to zwłaszcza budownictwa małomiasteczkowego.

Według szacunków wartość wzniesionych w Polsce budowli (poza budownictwem wiejskiem z otrzymywanego na miejscu materiału) w r. 1929 wynosiła 870 mil. zł., w tem budowli murowanych 720 milj. zł., budowli drewnianych 150 milj. zł. Jeśli chodzi o przeznaczenie, to wartość budowli państwowych i komunalnych wynosiła 150 milj. zł., budowli przemysłowych 170 milj. zł. i budowli mieszkaniowych 550 milj. zł. Ta ostatnia liczba odpowiadałaby w przybliżeniu 60 tysiącom izb. W r. 1933 rozmiary budownictwa uległy w stosunku do r. 1929 pewnemu obniżeniu.

Przemysł mineralny zatrudniał w r. 1932 — 38 tys. robotników. Z głównych rodzajów przemysłu mineralnego związane ściśle z przemysłem budowlanym są cegielnie, wapienniki i cementownie.

Cegielnie, rozrzucone po całym kraju w ośrodkach konsumcji, — wyprodukowały w r. 1932 — 867 milj. szt.

Wapienniki, leżące głównie w pobliżu zagłębia węglowego, — wyprodukowały w r. 1932 — 409 tys. tonn.

Cementownie, zużywające duże ilości węgla, przeważnie grupują się w pobliżu zagłębia, jakkolwiek 4 z 16 istniejących cementowni znajdują się w dużych od zagłębia odległościach. Na to ostatnie obok szczególnie dogodnych warunków surowcowych miało wpływ bardziej korzystne dla węgla niż dla cementu kształtowanie się taryf przewozowych na dalsze odległości. Jest to jedna z najsilniej skoncentrowanych gałęzi przemysłu w Polsce. Produkcja cementu wynosiła w r. 1933 — 411 tys. tonn.

Częściowo tylko związane z budownictwem są huty szklane i fabryki porcelany i fajansu.

Huty szklane, ciągnąc zasadniczo ku zagłębiu, lokują się jednak po całym kraju, nawet na kresach wschodnich, gdzie powstanie swe zawdzięczają stosowaniu w swoim czasie do produkcji szkła węgla drzewnego. Produkcja hut szklanych wynosiła w r. 1933: szkła taflowego — 18 tys. tonn, wartość produkcji szkła butelkowego oraz szkła stołowo-galanteryjnego — 24 milj. zł.

Fabryki porcelany i fajansu przerabiają kaolin sprowadzany z zagranicy. Fabryki te, rozwijające się stosunkowo od niedawna pod wpływem ochrony celnej, wyprodukowały w roku 1933: porcelany stołowej wartości — 5 milj. zł., porcelany elektrotechnicznej — 1 milj. zł. w tymże roku fabryki fajansu wyprodukowały fajansu stołowego wartości — 5 milj. zł., fajansu sanitarnego — 1,7 milj. zł.

Fabryki fajansu stołowego, położone głównie w woj. warszawskim, nastawione były przed wojną na eksport do Rosji, i obecnie też wywożą (na inne rynki, głównie do Rumunii) ok. 30% wartości swej produkcji.

Przemysł metalowy i maszynowy, skupiony w dużej części w pobliżu zagłębia, obok tego jednak rozlokowany w różnych większych ośrodkach miejskich, zatrudniał w r. 1932 — 49 tys. robotników. Jest to gałąź o bardzo różnorodnej produkcji, związana z jednej strony z budownictwem i inwestycjami przemysłowymi, z drugiej strony z potrzebami konsumpcji, przyczem poszczególne zakłady w różny sposób łączą różne typy wyrobów. Przyjęty podział tej gałęzi na przemysł metalowy i maszynowy jest więc raczej podziałem produkcji niż zakładów.

Przemysł metalowy w ścisłym znaczeniu — to produkcja wszelkiego rodzaju półfabrykatów (odlewnictwo), wyrobów dla budownictwa (okuć, gwoździ i drutu, blachy cynkowej i t. p.), narzędzi oraz przedmiotów konsumpcji (naczynia, meble, wyrobów nożowniczych, galanterji metalowej, wyrobów platerowanych i t. p.).

Wobec tej różnorodności produkcji trudno jest zilustrować ją statystycznie. Można tylko podać dane statystyczne paru ważniejszych artykułów. W r. 1932 produkcja drutu ciągnionego i gwoździ wynosiła 46 tys. tonn, wartości 27 milj. zł., produkcja odlewów maszynowych żeliwnych — 14 tys. tonn, wartości 11

milj. zł., naczyń żeliwnych — 5 tys. tonn, wartości 3 milj. zł., naczyń blaszanych emaljowanych 3 tys. tonn, wartości 8 mili. zł.

Z wyrobów przemysłu metalowego w większych ilościach eksportowane są jedynie naczynia blaszane emaljowane, głównie do krajów zamorskich.

Przemysł maszynowy — to produkcja maszyn, w zakresie której dużą rolę gra import: przemysł krajowy zaspokaja tylko połowę zapotrzebowania na maszyny. Najważniejsze działy przemysłu maszynowego przedstawiają się następująco:

fabryki taboru kolejowego, pokrywające całkowite zapotrzebowanie kolei i dorywczo eksportujące, zatrudniały w r. 1932 — 8 tys. robotników;

fabryki maszyn rolniczych, położone głównie w okręgach wyższej kultury rolnej, pokrywające więcej niż połowę zapotrzebowania krajowego na maszyny rolnicze, zatrudniały w r. 1932 zgórą tysiąc robotników;

fabryki maszyn włókienniczych, położone w Bielsku i Łodzi, pokrywają niewielką tylko część zapotrzebowania krajowego, a jednocześnie eksportują w okręgu bielskim ok. 50% swej produkcji; zatrudniały one w r. 1932 około tysiąca robotników.

Przemysł elektrotechniczny zatrudniał w r. 1928 8 tysięcy robotników. W dziedzinie tej mimo kryzysu nie obserwujemy spadku zatrudnienia a to skutkiem wysokiej ochrony celnej i rozszerzenia produkcji krajowej na wszystkie prawie wyroby elektrotechniczne.

Przemysł drzewny, opierając się na znacznych zasobach surowca, jest przemysłem w dużym stopniu eksportowym. W r. 1932 w przemyśle drzewnym było zatrudnionych 42 tys. robotników.

Najważniejszą gałęzią przemysłu drzewnego są tartaki, rozrzucone po całym kraju, lecz najsilniej skoncentrowane w woj. zachodnich — i w woj. południowych, w związku z dużym zalesieniem obszarów podgórskich. W woj. wschodnich, pomimo dużego stopnia zalesienia, tartaków jest najmniej, gdyż warunki komunikacyjne hamowały rozwój tego przemysłu: w r. 1932 wyprodukowano 2.713 tys. m³ materiałów tartych. Około połowy produkcji szło na eksport, z tego ostatnio 50% do Anglii, a 40% do Holandji, Belgji i Francji.

Fabryki mebli giętych skupiają się głównie w okręgu piotrkowsko-radomskim (ponad 50% produkcji), nastawionym

przed wojną na eksport do Rosji, oraz częściowo w okręgach produkcji drzewa bukowego w woj. śląskim, lubelskim i krakowskim. Produkcja mebli giętych wynosiła w r. 1933 — 918 tys. szt. Wywóz mebli giętych, głównie do Ameryki Południowej, obejmował ok. 60 do 70% produkcji. Meble inne niż gięte wyrabiane są w Polsce zasadniczo w zakładach rzemieślniczych.

Fabryki dykt i fornierów, położone głównie w woj. poleskim i białostockim, w sąsiedztwie drzewostanów olszowych, wyprodukowały w r. 1932 — 74 tys. m³ dykty, z czego eksportowano ok. 70%.

Przemysł chemiczny, trzymający się większych ośrodków przemysłowych i miejskich, zatrudniał w r. 1932 40 tys. robotników. Przemysł ten korzysta z protekcji państwa i rozwija się coraz bardziej drogą powstawania nowych gałęzi. Przemysł chemiczny obejmuje produkcję bardzo różnorodną, składając się właściwie z całego szeregu oddzielnych i niezwiązanych ze sobą działów.

Przemysł suchej destylacji węgla obejmuje z jednej strony koksownie (omówione przy węglu), z drugiej — gazownie; jedne i drugie przerabiają otrzymywane przy zasadniczej produkcji artykuły smołowcowe. Produkcja gazu świetlnego wyniosła w r. 1932 — 156 milj. m³, wartość pozostałych produktów suchej destylacji węgla w r. 1932 — 26 milj. zł.

Wielki przemysł chemiczny nieorganiczny obejmuje w pierwszym rzędzie produkcję azotową, skoncentrowaną w dwóch wielkich fabrykach państwowych w Chorzowie i w Mościcach, fabryki superfosfatów (kartel) i fabryki sody. Produkcja nawozów sztucznych, gazów technicznych i innych produktów nieorganicznych wynosiła w 1932 r. 105 milj. zł.

Z innych gałęzi wysoki stopień koncentracji cechuje przemysł sztucznego jedwabiu i gumowy. Przemysł sztucznego jedwabiu tworzą trzy fabryki z ogromną przewagą jednej — w Tomaszowie; produkcja w 1929 r. wyniosła 2,7 tys. tonn wartości 50 milj. zł., w 1932 r. wzrosła pomimo kryzysu do 3,4 tys. tonn (wartości tylko 34 milj. zł. — spadek cen). Przemysł gumowy (kalosze i obuwie, w małym stopniu opony) w r. 1932 wykazał produkcję wartości 32 milj. zł. Przemysł tłuszczowo-mydlarski skoncentrowany jest częściowo w wielkich zakładach, obejmuje on wyroby kosmetyczne i farmaceutyczne; pro-

dukcja jego w 1932 r. wynosiła 83 milj. zł. Produkcja farb i lakierów wynosiła w tym samym czasie 26 milj. zł.

Przemysł włókienniczy jest jedną z największych gałęzi przemysłu w Polsce (r. 1932 — 123 tys. robotników). Przemysł ten koncentruje się w trzech okręgach; głównym łódzkim i znacznie mniejszych od niego białostockim i bielskim. Przemysł łódzki rozwinął się w drugiej połowie ubiegłego i w początkach bieżącego stulecia, jako dostawca ogromnego rynku rosyjskiego, produkując proste masowe materiały, zarówno bawełniane, jak i wełniane; podobne przeznaczenie miały wełniane wyroby białostockie, idące przez Rosję na rynki Dalekiego Wschodu. Również jako producent na potrzeby rynku państwa zaborczego rozwinął się przemysł bielski, wytwarzający lepsze materiały wełniane. W ten sposób wszystkie te okręgi związane były z rynkami, leżącymi poza ziemiami polskimi, podczas gdy zaopatrywanie własnych ziem odbywało się w dużej części drogą przywozu zzewnątrz; wyłącznie w ten sposób zaopatrywana była dzielnica pruska, pozbawiona własnego przemysłu. Po utworzeniu się Państwa Polskiego musiał więc nastąpić trudny proces przystosowawczy, połączony z odbudową zniszczonego podczas wojny i okupacji niemieckiej przemysłu. Procesy te odbyły się istotnie, głównie w dwóch okresach: podczas inflacji oraz w latach 1926—1928, kiedy to zwłaszcza przedziałnictwo bawełniane dokonało ogromnych inwestycji, zaopatrując się w wrzeciona do wyrobu cieńszej przędzy i umożliwiając w ten sposób zastąpienie produkcją krajową dotychczasowego importu. Dalszym czynnikiem wypierania przywozu przez wyroby krajowe była wojna celna z Niemcami, dzięki której zwłaszcza rozwinęła się produkcja lepszych wyrobów pończosznich (w tej dziedzinie wielkie inwestycje nastąpiły w latach 1928 i 1929). Wreszcie w tym samym czasie powstał przemysł jedwabniczy, który aż do chwili uruchomienia wykończalni w kraju (r. 1933) wysyłał zagranicę swe wyroby do wykończenia. W ten sposób osiągnięta została zupełna niemal samowystarczalność, oparta na przebudowanym przemyśle.

Przemysł bawełniany skoncentrowany jest w 90% w okręgu łódzkim — w Łodzi i jej okolicach (Pabjanice, Ozorków). Gałąź tę cechuje silna koncentracja, jeśli idzie o przedziałnictwo (tworzące dzięki temu kartel, słabej zresztą spoiłości); z przedziałniami połączone są w wielu wypadkach tkalnie (m. in. dwa zakłady ponad 5 tys. robotników), obok tego jednak istnieje

je dużo średnich drobnych tkalni; przejściowo w latach 1931—1933, rola tych mniejszych zakładów, często pracujących „zarobkowo” (na rachunek obcy), znacznie wzrosła. Produkcja przędzy bawełnianej wynosiła w 1932 r. — 55 tys. tonn.

Przemysł wełniany nie jest tak skupiony terytorjalnie: obok Łodzi i jej okolic (Zgierz, Tomaszów) dość duże znaczenie mają Białystok i Bielsko oraz Sosnowiec (przędzalnie). Specjalny dział w tej gałęzi tworzą przędzalnie czesankowe (głównie Łódź i Sosnowiec), zaopatrujące całkowicie prawie rynek krajowy, a obok tego eksportujące dość dużą część produkcji (do r. 1930 35—40%, ostatnio poniżej 20%; do niedawna Polska była głównym dostawcą przędzy dla Japonji); jest to dział skartelizowany, o dużym stopniu koncentracji. W tkactwie wełnianem przeważają średnie i drobne zakłady. Bielsko jest wytwórcą dobrych materiałów wełnianych, Łódź — głównie tańszych masowych, Białystok — tkanin, a zwłaszcza koców i kołder z t. zw. sztucznej wełny (przerobionej ze szmat). Produkcja przędzy wełnianej wynosiła w 1932 r. — 25 tys. tonn.

Skoncentrowaną w sześciu wielkich zakładach gałęzią jest przemysł jutowy (Częstochowa i Bielsko); zakłady te tworzą kartel. Produkcja przędzy jutowej stanowiła 15 tys. tonn w r. 1932. Z produkcją tą łączy się też przerób konopi (tkaniny i sznury) oraz wyrób grubych tkanin lnianych. Produkcja płócien lnianych była do niedawna ograniczona do jednej wielkiej fabryki (Żyrardów), obecnie produkcję tę podjęto również w okręgu łódzkim.

Przemysł odzieżowy jest w Polsce mało rozwinięty wobec dominującej roli rzemiosła w produkcji odzieży. Rzemiosło to poczęści ma charakter pracy bezpośrednio dla konsumenta, w znacznej części zaś — charakter chałupnictwa; w szczególności wielkim ośrodkiem chałupnictwa krawieckiego są Brzeziny w okręgu łódzkim. Pozatem masowy wyrób odzieży istnieje w woj. zachodnich i w Tarnowie. Natomiast charakter właściwego przemysłu fabrycznego na wyrób bielizny, wyrób galanterji odzieżowej (jak np. fabryki guzików) oraz wyrób obuwia mechanicznego. Ten ostatni dział zatrudniał w 1932 r. prawie 2 tys. robotników; wartość produkcji — 20 milj. zł.

Przemysł skórzany, rozrzucony naogół po całym kraju, w większych ośrodkach miejskich, zatrudniał w r. 1932 — 7 tys. robotników. Nie daje to jednak dokładnego pojęcia o rozmiarach tego przemysłu, gdyż mają w nim bardzo znaczny udział

zakłady o charakterze rzemieślniczym, nie objęte statystyką. Wartość produkcji garbarń, największego działu przemysłu skórzanego, w r. 1932 wyniosła — 87 milj. zł.

Przemysł spożywczy, oparty o surowce rolne, rozwinął się w całym kraju, jednak najsilniej w woj. poznańskim, gdzie opierał się przed wojną na dużej chłonności rynku uprzemysłowionych Niemiec. Liczba robotników, zatrudnionych w tym przemyśle w r. 1932 — 61 tys.

Produkcja najważniejszych gałęzi przemysłu spożywczego przedstawia się następująco:

Cukrownie, których większość koncentruje się w woj. zachodnich, wyprodukowały w r. 1933 34 — 343 tys. tonn cukru surowego. Wywóz cukru dochodził w latach ubiegłych do 40%, natomiast po silnem ograniczeniu produkcji w ostatnich dwóch latach waha się tylko w granicach 10% produkcji.

Gorzelnie, których wytwórczość kontyngentowana jest przez państwowy monopol spirytusowy, wyprodukowały w r. 1931,32— 422 tys. hl., w tem gorzelnie przemysłowe wytwarzające spirytus nie z ziemniaków, a z melasy — 29 tys. hl.

Produkcja browarów wyniosła w r. 1932 — 1.400 tys. hl. piwa.

W fabryka h wyrobów tytoniowych, prowadzonych w monopolu państwowym było zatrudnionych w r. 1928 — 12 tys., w r. 1931 — 10 tys. robotników.

Przemysł w ścisłem znaczeniu stanowią również fabryki konserw, win i wódek, fabryki przetworów ziemniaczanych, fabryki wyrobów cukierniczych; natomiast młyny tylko w niewielkiej części są zakładami przemysłowemi; wyłącznie prawie rzemieślniczy charakter ma w Polsce piekarstwo i rzeźnictwo.

Przemysł papierniczy składa się z gałęzi skoncentrowanej— papierni, z gałęzi mniej skoncentrowanej — tekturowni, oraz z rozdrobnionego przemysłu wyrobów papierowych; razem działały te zatrudniały w r. 1931 — 15 tys. robotników. Papiernictwo ma poczęści tendencję skupiania się w ośrodkach produkcji surowca — papierówki; stąd skupienie w mało uprzemysłowionem woj. wileńskim, pozatem na zachodzie Podkarpacia, obok licznych zresztą fabryk w województwach centralnych. Produkcja papieru wynosiła w r. 1933 — 118 tys. tonn, produkcja tektury — 30 tys. tonn.

Przemysł poligraficzny, istniejący we wszystkich większych miastach, zatrudniał w r. 1932 — 12 tys. robotników.

W r. 1928 moc instalowana zakładów elektrycznych wynosiła 1.005 KW, a wytwórczość 2.593 miliony kWh; wr. 1933 wobec ciągłych postępów elektryfikacji i dokonywania mimo kryzysu inwestycyj — moc instalowana doszła do 1.480 tys. KW, wytwórczość natomiast wskutek zmniejszonej działalności przemysłu spadła do 2.400 kWh. W najsilniejszym stopniu zelektryfikowane jest zagłębie węglowe: woj. śląskie, kieleckie i krakowskie obejmowały 64%, a sam Śląsk 40% ogólnej mocy instalowanej.

E. HANDEL WEWNĘTRZNY. Według danych lat ostatnich około 2 milionów ludzi, a więc 6,4% ogółu ludności w Polsce, czerpie dochód z handlu. (Dla porównania — odpowiedni odsetek w Niemczech wynosi 11,4%). Ze względu jednak na to, że wieś polska w dużej mierze tkwi jeszcze w gospodarce naturalnej i w ogólnej wymianie towarowej tylko słaby bierze udział, należy podkreślić, że w stosunku do ludności pozarolniczej odsetek ludności żyjącej z handlu wynosi 17,9% (w porównaniu: 14,9% w Niemczech). W statystyce zawodowej ludności przypada handlowi — podobnie zresztą jak w Niemczech — czwarte miejsce po rolnictwie, przemyśle i rzemiośle.

Ogólna liczba przedsiębiorstw handlowych w Polsce wynosiła w r. 1931 — 421 tys. Pozatem było jeszcze około 10 tys. przedsiębiorstw handlu wędrownego i domokrajnego. Łączny ich obrót roczny, wykazany dla opodatkowania, wynosił odpowiednio 15 miliardów zł. i 10,5 miliardów zł. W r. 1931 przypadało na przedsiębiorstwa większe, to zn. I i II kategorii (hurtownie oraz duże przedsiębiorstwa detaliczne) 9% ogółu przedsiębiorstw, na przedsiębiorstwa średnie — III kat. 51%, na przedsiębiorstwa drobne IV kat. — 40%. Przeciętny roczny obrót na 1 przedsiębiorstwo wynosił w grupie dużych przedsiębiorstw 150 tys. zł., średnich — 17 tys. zł. i drobnych — 7 tys. zł.

Jeśli chodzi o strukturę branżową handlu w Polsce, to na przedsiębiorstwa artykułów spożywczo-kolonjalnych przypadało w Polsce w r. 1931 40% ogólnej liczby przedsiębiorstw, przy udziale w globalnym obrocie równym 33%, na wyroby włókiennicze wraz z konfekcją i galanterją oraz obuwie — 15%, zarówno w liczbie przedsiębiorstw, jak i obrotach. Nieznaczące tylko odsetki ogólnej liczby przedsiębiorstw stanowi handel artykułami budowlanymi, żelazem i maszynami, których udział

w ogólnych obrotach dochodzi do 10%. Pojęcie o stopniu koncentracji w obrębie poszczególnych gałęzi handlu daje w pewnym przybliżeniu obrót na jedno przedsiębiorstwo danej branży. Jedno z pierwszych miejsc przypada w tym względzie handlowi artykułami technicznymi, żelazem i chemikaljami, a jedno z ostatnich zajmują sklepy artykułów spożywczo-kolonjalnych, gdzie przeciętny obrót roczny wynosił w 1931 r. 19 tysięcy złotych.

Handel polski cechuje silne rozdrobnienie — przeciętnie na 1 przedsiębiorstwo przypadało w roku 1931 25 tysięcy złotych obrotu. Rozdrobnienie to wynika między innymi ze słabego tempa uprzemysłowienia kraju; narastająca ludność nie znajdując zatrudnienia w przemyśle, zajmuje się handlem. Ponadto wybitnie rolniczy charakter kraju wpływa na rozproszenie osiedli ludzkich, a tem samym przeciwdziała koncentracji handlu.

Wydłużenie łańcucha wymiany handlowej powoduje w mniejszym stopniu podrożenie kosztów wymiany, a w znacznie większym — zmniejszenie zysków przedsiębiorców. Stwarza ono ponadto — mimo głodu kapitałowego — konieczność utrzymywania wysokiego w porównaniu z innymi krajami stanu zapasów w handlu, tembardziej że naskutek niskiego poziomu organizacji handlu zapasy te przekraczają często wymagania faktyczne. Rozdrobnienie handlu sprzyja wreszcie zróżnicowaniu zapotrzebowania klientów i przeszkadza ujednostajnieniu i standaryzacji produkcji, co stanowi warunek jej potaniaenia i przenikania na rynki zagraniczne.

Dekoncentracja handlu w Polsce przejawia się również w istnieniu małej ilości handlowych spółek akcyjnych. W r. 1931 przypadało na nie 230 przedsiębiorstw, o kapitale zakładowym 90 milj. zł., co odpowiada 2,5% ogólnego kapitału spółek akcyjnych w Polsce.

Jeśli chodzi o giełdy towarowe w Polsce, to istnieją one w Warszawie, Poznaniu, Lwowie, Krakowie i Lublinie, gdzie transakcje ograniczają się zresztą głównie do handlu zbożem.

Urządzenia techniczne handlu, jak np. sieci elewatorów i chłodni — w dzisiejszym stanie rzeczy wymagają jeszcze poważnych inwestycji.

F. HANDEL ZAGRANICZNY. Przywóz do Polski wynosił w r. 1928 3.362 milj. zł., w r. 1929 — 3.111 milj. zł.,

w r. 1932 — 862 milj. zł., w r. 1933 — 827 milj. zł. Wywóz z Polski w r. 1928 wynosił 2.508 milj. zł., w r. 1929 — 2.813 milj. zł., w r. 1932 — 1.084 milj. zł., w r. 1933 — 960 milj. zł. Ujemne saldo w latach dobrej konjunktury (1928, 1929) i dodatnie saldo w latach kryzysu (1932, 1933) odpowiadały dopływowi w pierwszym okresie, odpływowi w drugim — kapitałów zagranicznych. Silny spadek obrotów nastąpił, podobnie jak we wszystkich innych krajach, pod wpływem zmniejszenia się działalności gospodarczej i spadku cen; jednak udział w handlu światowym Polski uległ tylko nieznacznej redukcji.

Jeżeli porównać liczby handlu zagranicznego z 1929 r. z szacunkiem dochodu społecznego dla tegoż roku — około 26 miliardów zł., — to widać, że handel zagraniczny w Polsce odgrywa rolę bardzo nieznaczną, gdyż zaledwie niewiele ponad 10% dochodu podlega wymianie z zagranicą. Główna przyczyna tego jest ta, że znaczną część ludności Polski stanowi ludność wiejska, prowadząca prymitywny tryb życia, zbliżony do samowystarczalności. Mniejsze znaczenie ma fakt, że z dwóch największych państw sąsiedzkich, Rosja prowadzi politykę autarchiczną, a Niemcy od 1925 r. do początku 1934 r. były w stanie wojny celnej z Polską.

Polska, leżąca w środku Europy, ma nader korzystne geograficzne warunki dla rozwoju handlu zagranicznego, zwłaszcza w kierunkach wschodnim i zachodnim. Ponieważ jednak wschodnia granica Polski pozostaje po wielkiej wojnie wciąż prawie że handlowo martwą, handel zagraniczny Polski musiał się skierować tem silniej w kierunku zachodnim oraz południowym i północnym. W r. 1924 przywóz z Niemiec wynosił 34% ogólnego przywozu, z Anglii — 8%, z pozostałych krajów zachodnio-europejskich — 16%, razem przywóz z Europy zachodniej — 58%; przywóz z Austrii i Czechosłowacji wynosił 17%, z krajów bałkańskich — 4%, z krajów skandynawskich — 2% i z krajów bałtyckich — 1%, razem z krajów położonych na południe i północ od Polski przywieziono 24% ogółu przywozu; z krajów pozaeuropejskich — 18%. W tymże roku wywieziono w procentach ogólnego wywozu do Niemiec 43%, do Anglii 10%, do pozostałych krajów zachodnio-europejskich 11%, razem do krajów Europy zachodniej 64%; do Austrii i Czechosłowacji wywieziono 18%, do krajów bałkańskich — 8%, do krajów skandynawskich — 3% i do krajów bałtyckich — 4%, razem do krajów leżących na północ i południe od Polski — 34%,

do krajów pozaeuropejskich 2%. Po wybuchu wojny celnej z Niemcami w r. 1925, część towarów, dotychczas sprowadzanych z Niemiec, zaczęto sprowadzać z krajów równie uprzemysłowionych, a więc z Anglii, pozostałych krajów zachodnio-europejskich, z krajów skandynawskich oraz z krajów pozaeuropejskich, z zupełnym wyeliminowaniem pośrednictwa niemieckiego. Natomiast część towarów dotychczas wywożonych do Niemiec została skierowana głównie do Czechosłowacji i do krajów skandynawskich (węgiel). W r. 1928 przywóz z Niemiec wynosił 27% ogólnego przywozu, przywóz z Anglii — 9%, z pozostałych krajów zachodnio-europejskich — 19%, z krajów leżących na południe i północ od Polski — 21%, z krajów zamorskich — 23%. Udział wywozu do Niemiec w r. 1928 wynosił 34%, obniżając (w stosunku do r. 1924) ogólny udział wywozu do krajów leżących na zachód od Polski do 53%. Jednocześnie udział wywozu do Austrii i Czechosłowacji wyniósł 24%, a do innych krajów leżących na północ i południe od Polski ogółem — 18%. Podczas kryzysu zarysowane powyżej tendencje w przywozie pogłębiły się, t. zn. wzrósł silniej przywóz z Anglii i z pozostałych krajów zachodnio-europejskich i pozaeuropejskich, spadał natomiast dalej przywóz z Niemiec. W wywozie nastąpił bardzo silny wzrost udziału wywozu do Anglii, do pozostałych krajów zachodnio-europejskich oraz do krajów skandynawskich, jako krajów prowadzących stosunkowo najbardziej liberalną politykę. Jednocześnie także rozwinął się eksport do Z. S. R. R. W r. 1933 udział przywozu z Niemiec wynosił 18%, z Anglii — 10%, z pozostałych krajów zachodnio-europejskich — 22%, przywóz z Z. S. R. R. — 2%, z Austrii i Czechosłowacji — 9%, z krajów bałkańskich — 3%, skandynawskich — 4%, bałtyckich — 1% oraz z krajów pozaeuropejskich 31% (w tym ze Stanów Zjednoczonych 13%, Ameryki Południowej i Azji po 5%). W tymże roku udział wywozu do Niemiec wynosił 18%, do Anglii — 19%, do pozostałych krajów zachodnio-europejskich — 22%, do Z. S. R. R. — 6%, do Austrii i Czechosłowacji — 11%, do krajów bałkańskich — 3%, do krajów skandynawskich 10%, do krajów bałtyckich 3%, do krajów pozaeuropejskich — 8%. W przywozie do Polski zatem w tym roku pierwsze miejsce zajmowały Niemcy, drugie Anglija, trzecie Francja. W wywozie z Polski na pierwszym miejscu stoi Anglija, na drugim Niemcy, a na trzecim Z. S. R. R.

W strukturze przywozu do Polski zaszły w okresie od 1924 do 1933 r. dość znaczne zmiany. Pod wpływem postępów uprzemysłowienia bardzo silnie zwiększył się udział przywozu surowców i półfabrykatów (z 32% w r. 1924 do 50% w r. 1933), a spadł udział przywozu wyrobów gotowych z 50% do 37%); zróżniczkowanie się i uszlachetnienie produkcji rolnej obniżyło udział przywozu artykułów spożywczych z 17% do 12%. Mniej wyraźne zmiany zaszły w strukturze wywozu; zaznaczający się przez pewien czas wzrost udziału produktów hodowlanych zatamowany został przez dążenia krajów przemysłowych podczas kryzysu do autarchizacji pod tym względem. Udział wywozu zwierząt żywych wynosił w r. 1924 4%, w r. 1928 podniósł się do 9%, lecz w r. 1933 spadł do 2,5%; udział artykułów spożywczych wynosił w r. 1924 23%, w r. 1928 — 21%, w r. 1933 — 26%, surowców i półfabrykatów w r. 1924 — 46%; w r. 1928 — 55%, w r. 1933 — 48%, gotowych wyrobów przemysłowych w r. 1924 — 27%, w r. 1928 — 15%, w r. 1933 — 24%. W przywozie (w r. 1933) największą pozycję stanowiły surowce włókiennicze, skóry surowe, towary kolonialne, metale, maszyny i aparaty. W wywozie — węgiel, mięso i przetwory mięsne, drzewo, żelazo.

W r. 1933 51% wartości przywozu i 54% wartości wywozu przeszło drogą wodną, przez porty polskie.

G. TARGI I WYSTAWY. Pierwotne znaczenie targów, jako miejsca dokonywania wymiany, w miarę rozwoju gospodarczego ustępowało w cień przed ich nową rolą, jako środka reklamy i propagandy. Niemniej jednak pierwotne ich znaczenie utrzymało się tam, gdzie wobec indywidualnych różnic towaru standaryzacja jest utrudniona, oraz tam, gdzie niewielka stosunkowo ilość dokonywanych transakcyj, a zwłaszcza ich rzadkość (raz lub kilka razy do roku) uniemożliwia rozbudowę nowoczesnej struktury handlowej.

W Polsce targi o charakterze ogólnokrajowym lub międzynarodowym, urządzane co pewien okres czasu, można podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa — to targi specjalne, dotyczące tylko pewnego towaru, zbliżone charakterem do pierwotnego typu targu. Należą tu: 1) ogólnokrajowy jarmark nasienny w Warszawie, 2) jarmark wełny w Poznaniu (kilkakrotnie do roku), 3) targi chmielowe w Lublinie i 4) ogólnopolskie targi na jęczmień browarniany w Poznaniu. Druga grupa — to targi o charakterze ogólnym, mające na celu przede-

wszystkiem reklamę. Należą tu: 1) Międzynarodowe Targi Wschodnie we Lwowie, których głównem zadaniem jest utrzymanie żywych stosunków handlowych z krajami bliskiego wschodu, 2) Targi Międzynarodowe w Poznaniu, 3) Targi Północne w Wilnie, nastawione głównie na handel z krajami bałtyckimi, 4) Targi Katowickie w Katowicach i 5) Targi Wołyńskie w Równem.

Pozatem corok urząda się cały szereg sporadycznych wystaw, poświęconych specjalnym zagadnieniom.

Ogółem w Polsce w r. 1933 odbyło się 38 różnych wystaw i targów, w których brało udział około 4,5 tysięcy wystawców.

H. SPÓŁDZIELCZOŚĆ. Z początkiem roku 1934 było zarejestrowanych w Polsce 22.734 spółdzielni. Połowa z nich w liczbie 11.762, zgrupowana jest w 23 związkach rewizyjnych, które obok funkcji doradczych mają za zadanie kontrolę gospodarki poszczególnych spółdzielni drogą rewizji ich ksiąg. Za te czynności odpowiedzialne są związki rewizyjne przed Państwową Radą Spółdzielczą, która składa się z członków mianowanych przez rząd oraz z delegowanych przez Związki rewizyjne. Spółdzielnie niezwiązkowe, tak zw. „dzikie” podlegają bezpośrednio Radzie Spółdzielczej, która tylko w luźny sposób je kontroluje, ingerując jedynie w wyjątkowych wypadkach. Wszelkie dane cyfrowe, dotyczące spółdzielni, będących poza ramami związków rewizyjnych, są dość trudne do sprecyzowania. Z pośród 10.972 zarejestrowanych spółdzielni niezwiązkowych większa część jest bądź nieczynna, bądź w stanie likwidacji i t. p. i liczbę faktycznie istniejących szacują tylko na 5 tysięcy. Wobec tego łączna ilość związkowych i „dzikich” spółdzielni w Polsce wynosi w rzeczywistości około 17 tysięcy. Przyczyny usuwania się spółdzielni z pod kontroli związków rewizyjnych są bardzo różnorakie; często też same związki rewizyjne nie chcą wziąć pod opiekę spółdzielni naskutek ich rozdrobnienia, złej gospodarki lub też braku w ich założeniach ideologii spółdzielczej.

Spółdzielnie związkowe obejmują 2.720 tysięcy członków, ilość członków spółdzielni „dzikich” wynosi około 300 tysięcy, w sumie więc 3 milj., co stanowi liczbę dość pokaźną (trzeba jednak wziąć pod uwagę, że często ta sama jednostka należy do kilku spółdzielni).

Ze względu na zakres działalności spółdzielnie dzielą się na typy, których udziały procentowe w liczbie spółdzielni związ-

kowych pod koniec r. 1933 przedstawiały się jak następuje: spożywców, skupiające głównie handel artykułami żywnościowymi — 11%, budowlano-mieszkaniowe — 1,6%, spółdzielnie kredytowe rolników — 30%, inne spółdzielnie rolników — 38%, powszechne spółdzielnie kredytowe — 16%. Widzimy więc, że na czoło związkowego ruchu spółdzielczego w Polsce wysuwa się spółdzielczość rolnicza, gdzie poza spółdzielniami kredytowymi dominują w tej chwili spółdzielnie mleczarskie przeważnie o charakterze przetwórczym. Rolnicze spółdzielnie zakupu nasion, nawozów sztucznych i t. p. oraz zbytu artykułów rolnych zostały w dużym stopniu zrujnowane w czasie obecnego kryzysu. W spółdzielniach niezwiązkowych w porównaniu ze związkowymi mniejszy jest udział liczbowy spółdzielni rolniczych, a większy spółdzielni spożywców oraz budowlano-mieszkaniowych.

W ruchu spółdzielczym w Polsce zaznacza się wyraźny podział według narodowości. Pod koniec r. 1933 na związkowe spółdzielnie polskie przypadało 6.421 spółdzielni, liczba zaś spółdzielni mniejszości narodowych wynosiła 5.341, przyczem w tem — ukraińskich 3.411, żydowskich 1.005, niemieckich 925. Warto zaznaczyć, że wśród spółdzielni ukraińskich lwia część stanowi typ spółdzielni rolników zakupu i zbytu, a wśród żydowskich — spółdzielnie kredytowe, nierolnicze.

W całokształcie życia gospodarczego kraju spółdzielczość odgrywa nieznaczną rolę, np. spółdzielnie spożywców skupiają około 3% ogółu ludności w Polsce, podczas gdy odpowiedni odsetek w Niemczech wynosi 6%, a w W. Brytanji 14%. Ten słaby rozwój kooperacji jest między innymi wynikiem charakterystycznej dla Polski niskiej stopy zysku w handlu prywatnym, co utrudnia spółdzielniom konkurencję z nim: koszty administracji spółdzielni są czestokroć wyższe, niż koszty prywatnego pośrednictwa handlowego. Poza tem należy nadmienić, że dość znaczne zasoby kapitałowe licznych przed wojną na terytorjum Polski pod trzema zaborami spółdzielni uległy stopniemu w okresie wojny i inflacji. Wreszcie czynnikiem hamującym rozwój spółdzielczości jest niedostatecznie wysoki poziom kulturalno-oświatowy wsi i brak uświadomienia spółdzielczego.

BIBLIOGRAFJA.

Sprawozdania Komisji Ankietowej, 1928, Księga Jubileuszowa tyg. „Przemysł i Handel”, 1928, B. Winawerówna: Zna-

czenie wywozu dla przemysłu polskiego, 1930, L. Landau: Skład zawodowy ludności Polski jako podstawa badania struktury gospodarczej, 1931, Badania nad dochodem społecznym w Polsce — Instytut Badania Konjunktur 1934, Wydawnictwa Głównego Urzędu Statystycznego (r. 1923 — r. 1932: Statystyka Polski, Miesięcznik Handlu Zagranicznego Polski, kwartalnik statystyczny) i Instytutu Badania Konjunktur Gospodarczych i Cen. (Kwartalniki. Konjunktura Gospodarcza; „Prace Inst. Badania Konjunktur”, monografia: Sprawozdania i Przyczynki Naukowe).

VII. KULTURA DUCHOWA.

1. SZKOLNICTWO.

A. ORGANIZACJA WŁADZ. Naczelne kierownictwo i zwierzchni nadzór nad wychowaniem publicznem w Państwie sprawuje Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (W. Jędrzejewicz), który szkolnictwem wyższem zarządza bezpośrednio, innemi zaś szkołami i zakładami wychowawczemi za pośrednictwem kuratorów i inspektorów szkolnych.

Naczelnym urzędem administracji szkolnej, dodanej do pomocy Ministrowi w spełnianiu jego zadań jest **Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego** (Warszawa, Al. Szucha 25). W skład Ministerstwa wchodzi: biuro personalne, 5 departamentów (ogólny, szkolnictwa ogólnokształcącego, szkolnictwa zawodowego, nauki i sztuki, wyznań religijnych) oraz niewchodzący w skład Departamentów **Wydział Archiwów Państwowych**. Ciałem doradczem przy Ministrze jest **Państwowa Rada Oświecenia Publicznego**.

Dla celów administracyjnych w zakresie wychowania zostało całe Państwo podzielone na 8 okręgów szkolnych: krakowski, lubelski, lwowski, brzeski, poznański, warszawski, wileński i łucki.

W granicach województwa śląskiego utworzony został w Urzędzie Wojewódzkim **Wydział Oświecenia Publicznego** z siedzibą w Katowicach. Zarząd zakładów naukowych i wychowawczych, należących do **Liceum Krzemienieckiego**, powierzony został specjalnemu kuratorowi. Na czele każdego okręgu szkolnego stoi **kurator**, który pod względem osobowym

i służbowym podlega Ministrowi W. R. i O. P. Kurator jest na obszarze Okręgu Szkolnego przedstawicielem naczelnej władzy szkolnej i okręgową władzą szkolną; załatwia on sprawy przy pomocy Kuratorjum Okręgu Szkolnego oraz podległych mu na obszarze okręgu władz, urzędów i organów szkolnych.

Minister W. R. i O. P. może powoływać do współdziałania z kuratorami rady szkolne okręgowe, złożone z czynników zawodowo-pedagogicznych, społecznych i przedstawicieli wyznań religijnych, jako czynnika samorządu szkolnego.

Dla celów administracji w zakresie wychowania przed-szkolnego i szkolnictwa powszechnego oraz w zakresie opieki nad oświatą pozaszkolną wprowadzony został podział okręgów szkolnych na 124 **obwody szkolne**, na czele których stoją **inspektorowie** szkolni, podlegli kuratorom. Organem inspektora szkolnego dla realizowania zadań, należących do jego zakresu działania, jest inspektorat szkolny. Do współdziałania z inspektorem szkolnym powołane są w powiatach rady szkolne powiatowe, oprócz tego na terenie b. Królestwa Kongresowego dozory szkolne w gminach i opieki szkolne w każdej miejscowości szkolnej, a w b. dzielnicach austriackiej i pruskiej rady szkolne miejscowe, — w miastach, rządzących się własnym statutem — Rada Szkolna Miejska.

B. PRZEDSZKOLA. Przedszkola są to zakłady wychowawcze dla dzieci w wieku od 3 do 7 lat; mają one na celu wychowanie fizyczne i psychiczne przez stworzenie odpowiednich ku temu warunków. Najbardziej produktywną w prowadzeniu zajęć w przedszkolu jest metoda samodzielnej pracy dzieci, stopniowania wysiłków i zainteresowania.

Dzieci w przedszkolach dzielone są zwykle na klasę młodszych i starszych. Przedszkoli państwowych w Polsce jest bardzo niewiele, większość jest utrzymywana przez instytucje samorządowe i stowarzyszenia dobroczynne. W roku 1933/34 było 555 przedszkoli państwowych i samorządowych o 1748 wychowawcach i 37.332 wychowankach i 1199 przedszkoli prywatnych o 1533 wychowawcach i 56404 wychowankach. W r. 1929/30 na 1765 przedszkoli było 1588 z językiem nauczania polskim, 16 z polskim i innym, 47 z ukraińskim, 34 z niemieckim, 42 z żydowskim, 35 z hebrajskim, 2 z francuskim i 1 z rosyjskim.

C. SZKOLNICTWO POWSZECHNE. Z dniem 1 lipca 1932 r. weszły w życie jednolite dla całego obszaru

Państwa przepisy o istniejącym już poprzednio, ale nie zrealizowanym całkowicie obowiązku szkolnym, orzekające, że nauka w zakresie szkoły powszechnej jest obowiązkowa. Obowiązek szkolny dla każdego dziecka trwa lat 7, zaczyna się z początkiem roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat życia. Obowiązek szkolny wypełnia się przez pobieranie nauki: a) w publicznej szkole powszechnej, b) w innej szkole, c) w domu. Szkoła powszechna ma za zadanie dać na poziomie odpowiadającym wiekowi i rozwojowi dziecka, potrzebne ogółowi obywateli jednolite podstawy wychowania i wykształcenia ogólnego oraz przygotowanie społeczno-obywatelskie z uwzględnieniem potrzeb życia gospodarczego. Obowiązek zakładania i utrzymywania publicznych szkół powszechnych ciąży na Państwie i gminie. Zależnie od liczby zamieszkałych w obwodzie szkolnym dzieci w wieku szkolnym przewidziane są według ustawy z 17 lutego 1922 szkoły powszechne różnego stopnia organizacyjnego: dla liczby 40—60 dzieci szkoła jest 1-ko klasowa o 1 nauczycielu, 61—100 dzieci — 2 klasowa o 2 nauczycielach, 101—150 dzieci — 3-klasowa o 3 nauczycielach, 151—200 dzieci — 4 klasowa o 4 nauczycielach, 201—250 dzieci — 5 klasowa o 5 nauczycielach, 251—300 dzieci — 6 klasowa o 6 nauczycielach, powyżej 300 dzieci — 7 klasowa o 7 nauczycielach. Istnieją oczywiście różnice programowe w szkołach powszechnych różnego stopnia organizacyjnego. Nauczanie wszędzie jest 7-letnie, lecz w szkole 7 klasowej jest zasadniczo 7 nauczycieli, każdy rocznik dzieci pobiera naukę osobno i dzięki temu zakres materiału może być daleko większy, a metody nauczania lepsze niż w szkole niższego stopnia organizacyjnego. Ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r. rozróżnia w programie szkoły powszechnej 3 szczeble: 1-szy obejmuje elementarny zakres wykształcenia ogólnego, 2-gi jest rozszerzeniem szczebla 1-go, 3-ci ma nadto przysposobić młodzież pod względem społeczno-obywatelskim i gospodarczym. Pod względem organizacyjnym ustawa rozróżnia szkoły powszechne trzech stopni. Szkoła I-go stopnia realizuje 1-szy szczebel programowy wraz z najważniejszymi składnikami programowymi szczebla 2-go i 3-go; szkoła stopnia II-go realizuje 1-szy i 2-gi szczebel programowy wraz z najważniejszymi składnikami programowymi szczebla 3-go; szkoła stopnia III-go realizuje wszystkie trzy szczeble programowe w pełnym zakresie. Szkoła powszechna

III-go stopnia realizuje 1-szy szczebel programowy w 4-ch pierwszych latach nauki, 2-gi szczebel programowy w 5 i 6-ym roku nauki, 3-ci szczebel programowy w 7-mym, względnie w 8-letniej szkole w 7 i 8-mym roku nauki. Publiczne szkolnictwo powszechne będzie tak zorganizowane, ażeby obywatele mieli możliwość kształcenia dzieci w szkołach możliwie najwyższego stopnia. 7-letnia szkoła powszechna najwyższej zorganizowana stanowi podstawę organizacyjną i programową całego ustroju szkolnictwa. W roku szkolnym 1933/34 nowe programy nauczania obowiązywały w oddziale I, II i VI, w r. szk. 1934/35 obowiązują w oddziale I, II, III, V i VI. Istnieć będą jeszcze szkoły 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7-klasowe. Przepisy nowego statutu szkół powszechnych, odnoszące się do szkół I stopnia, mają zastosowanie do szkół 1 i 2-klasowych, odnoszące się do szkół II stopnia — do szkół 3 i 4-klasowych, przepisy dla szkół III stopnia — do szkół 5, 6 i 7-klasowych. W r. 1929/30 było 26.539 szkół powsz. o 76.247 nauczycielach i 3.691.739 uczniach; szkół z językiem wykładowym polskim 21.806, polskim i ukraińskim 2336, polskim i innym 311, ukraińskim 790, białoruskim 26, niemieckim 768, żydowskim 177, hebrajskim 183, litewskim 105, czeskim 28, francuskim 1, rosyjskim 8. W r. szk. 1933/34 było 25.892 publicznych szkół powsz. o 73.059 nauczycielach (ponadto 1347 praktykantów) i 4.487.284 uczniach, w tem 2.294.887 chłopców; 1385 szkół prywatnych o 7493 nauczycielach i 136.430 uczniach, w tem 80.169 chłopców. W r. 1928 uzyskało absolutorjum 254.736 uczniów szkół powszechnych. W zakres szkolnictwa powszechnego wchodzi również szkoły ćwiczeń przy seminarjach nauczycielskich. Zadaniem szkoły ćwiczeń jest stworzyć dobry teren dla praktyki uczniów seminarjum i stać się praktyczną podstawą dla ich studjów pedagogicznych. Szkoła ćwiczeń jest w zasadzie 7-klasowa. Jest ona podporządkowana dyrekcji i radzie pedagogicznej seminarjum. W r. 1933/34 było 93 publicznych szkół ćwiczeń o 18.420 uczniach, w tem 10.522 chłopców i 31 prywatne szkoły o 4647 uczniach, w tem 1803 chłopców. Wychowanie i kształcenie dzieci anormalnych odbywa się w zakładach i szkołach powszechnych specjalnych, względnie w oddziałach specjalnych. W r. 1932/33 było 7 szkół dla ociemniałych o 53 nauczycielach i 270 uczniach, 16 szkół dla głuchoniemych o 126 nauczycielach i 1154 uczniach, 50 szkół dla umysłowo upośledzonych o 269 nauczycielach i 4.776 uczniach, 14

szkół dla moralnie zaniedbanych o 71 nauczycielach i 1085 uczniach. Ogółem 74 szkoły publiczne i 13 prywatnych.

Według ustawy o ustroju szkolnictwa, młodzież, która wypełni obowiązek szkolny, a nie uczęszcza do żadnej szkoły, podlega do 18 roku życia włącznie obowiązkowemu doksztalcaniu. Zadaniem doksztalcania jest pogłębienie indywidualnego i społeczno-obywatelskiego wychowania młodzieży oraz rozszerzenie ogólnego wykształcenia w dostosowaniu do potrzeb życia gospodarczego i zawodów, w których młodzież pracuje. Doksztalcanie odbywa się bądź w szkołach i na kursach doksztalcających ogólnych, bądź w szkołach doksztalcających zawodowych.

D. SZKOLNICTWO ŚREDNIE. Organizacja państwowej szkoły średniej ogólnokształcącej czyli gimnazjum państwowego była do r. szk. 1932/33 następująca: całość składała się z 8 klas; trzy klasy niższe: I, II i III tworzyły jednolitą, nieodróżniczkowaną podbudowę, zwaną „gimnazjum niższym” (bez nauki języka łacińskiego); pięć klas wyższych — IV, V, VI, VII i VIII tworzyły t. zw. „gimnazjum wyższe”, odróżniczkowane na wydziały: matematyczno-przyrodniczy, humanistyczny z nauką języka łacińskiego i klasyczny z językiem łacińskim i greckim. Tytułem próby został zastosowany jeszcze typ „neohumanistyczny”, bez języka łacińskiego. W szkołach niepaństwowych bywały jeszcze klasy niższe od pierwszej, przygotowujące do właściwego kursu gimnazjalnego.

Zasadniczą reformę w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym wprowadziła ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r. Według tej ustawy szkoła średnia ogólnokształcąca jest 6-letnia i składa się z 4-letniego gimnazjum oraz 2-letniego liceum. Program gimnazjum, obejmujący w zasadzie naukę języka łacińskiego, opiera się na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej i uwzględnia obok wykształcenia ogólnego praktyczne potrzeby życia. Liceum różniczkuje się pod względem programowym na wydziały, których podstawę dydaktyczną stanowią odpowiednio dobrane grupy przedmiotów.

Program liceum opiera się na programie gimnazjum i daje teoretyczno-naukowe przygotowanie do studjów w szkołach wyższych. Do I klasy nowego gimnazjum przyjmuje się kandydatów, którzy ukończyli co najmniej lat 12, a do liceum kandydatów, którzy ukończyli co najmniej lat 16.

8-klasowe gimnazja ulegają stopniowemu przekształceniu na 4-letnie gimnazja w sposób następujący. W istniejących w dniu 1 lipca 1932 r. gimnazjach wstrzymane zostało przyjmowanie kandydatów do klasy I-ej, w r. 1933/34 do klasy II-ej, a w następnych latach szkolnych kolejno do klas wyższych według dawnego ustroju. Z początkiem r. szk. 1933/34 przekształcona została dotychczasowa klasa III według dawnego ustroju na klasę I-szą gimnazjum 4-letniego; w następnych latach szkolnych tworzone będą kolejno klasy II, III i IV według nowego ustroju.

Wszystkie szkoły średnie, ogólnokształcące dzielą się na państwowe, samorządowe (t. j. utrzymywane przez samorządy miejskie i powiatowe) i prywatne. Szkoły niepaństwowe mogą otrzymywać t. zw. prawa gimnazjum państwowego — pełne lub niepełne, zależnie od swego poziomu dydaktycznego, wychowawczego i organizacyjnego.

W r. 1929/30 było 673 szkoły z językiem wykładowym polskim, 1 — z polskim i ukraińskim, 9 — z polskim i innym, 20 — z ukraińskim, 3 — z białoruskim, 29 — z niemieckim, 3 — z żydowskim, 11 — z hebrajskim, 2 — z litewskim, 1 — z francuskim i 7 — z rosyjskim. W r. 1933/34 było 303 szkół państwowych średnich o 5530 nauczycielach i 86.907 uczniach, 55 szkół samorządowych o 800 nauczycielach i 9748 uczniach; 425 szkół prywatnych o 6888 nauczycielach i 64.157 uczniach; W r. 1932/33 wydano świadectwa dojrzałości 14.436 abiturjentom szkół średnich.

E. SZKOŁY ZAWODOWE. Szkolnictwo zawodowe ma za zadanie przygotować wykwalifikowanych zawodowo pracowników dla życia gospodarczego przez teoretyczne i praktyczne kształcenie zawodowe z uwzględnieniem potrzebnego zakresu wykształcenia ogólnego oraz przez wychowanie społeczno-obywatelskie. Istniejące obecnie rodzaje szkół zawodowych można podzielić na następujące grupy: 1) szkoły techniczne typu zasadniczego i wyższego, 2) średnie szkoły agrotechniczne i niższe (ludowe) szkoły rolnicze (podlegające Min. Roln.), 3) szkoły handlowe wszelkich typów oraz szkoły handlowe dokształcające, 4) szkoły rzemieślniczo-przemysłowe i dokształcające, 5) szkoły zawodowe żeńskie.

Szkoły techniczne typu zasadniczego przeznaczone są do kształcenia pracowników technicznych w dziedzinie wytwarzania i nadzoru nad stroną maszynowa zakładów przemysłowych;

nauka trwa 3 do 4 lat; przyjmuje się kandydatów, którzy ukończyli 7 klas szkoły powszechnej. Szkoły techniczne typu wyższego przyjmują kandydatów, posiadających wykształcenie 6 klas szkoły średniej ogólnokształcącej, nauka w nich trwa 7 do 8 półroczy. Prowadzone są tylko w dziale budowy maszyn i elektrotechniki. Nauka w szkołach agrotechnicznych trwa lat 3. Warunkiem przyjęcia jest ukończenie szkoły powszechnej. Do 2 lub 3-letniej szkoły handlowej przyjmuje się również ze świadectwem ukończenia szkoły powszechnej. Prawo wstępu do 2-letnich liceów handlowych uzyskuje się po ukończeniu 6 klas szkoły średniej. Poza tem istnieje szereg szkół handlowych doksztalających. Do szkół rzemieślniczo-przemysłowych przyjmowani są kandydaci, którzy posiadają przygotowanie, odpowiadające ukończeniu conajmniej 5 oddziałów 7-letniej szkoły powszechnej, nauka w nich trwa zależnie od fachu 3 do 4 lat. Szkoły przemysłowo-handlowe żeńskie obejmują 3 lata nauki, przyjmują kandydatki po ukończeniu szkoły powszechnej, 3-letnie niższe szkoły zawodowe przyjmują kandydatki po ukończeniu 5 klas szkoły powszechnej. Publiczne szkoły doksztalające zawodowe, przeznaczone dla młodzieży w wieku od 15 do 18 lat, zatrudnionej w zakładach rzemieślniczych, przemysłowych i handlowych, posiadają zasadniczo 3-letni okres nauki, podzielony na 3 klasy. Do szkół tych przyjmowani są uczniowie, którzy posiadają wykształcenie minimalne w zakresie 4 klas 7-letniej szkoły powszechnej. Według ustawy z dnia 11 marca 1932 r. szkolnictwo zawodowe obejmować będzie szkoły i kursy zawodowe. Szkoły zawodowe dzielą się na szkoły: doksztalające, typu zasadniczego i przysposobienia zawodowego. Szkoły doksztalające zawodowe przeznaczone są dla młodzieży, pracującej zawodowo, która wypełniła obowiązek szkolny i podlega obowiązkowemu doksztalaniu. Szkoły zawodowe typu zasadniczego dzielą się na szkoły stopnia: niższego, gimnazjalnego i licealnego; niezależnie od tych szkół organizowane są: szkoły mistrzów i szkoły nadzorców, przeznaczone dla wykwalifikowanych rzemieślników i pracowników przemysłowych lub technicznych. Przyjmuje się do nich osoby, które złożyły egzamin czeladniczy oraz odbyły następnie 3-letnią praktykę zawodową. Szkoły przysposobienia zawodowego są przeznaczone dla absolwentów wszystkich szkół wszelkich stopni i dają elementy wiedzy zawodowej dla wprowadzenia w zawód. Szkoły te są roczne. Kursy zawodowe przeznaczone są dla osób, specjalu-

jących się w pewnych działach danego zawodu. W r. szk. 1934/35 państwowe szkoły zawodowe nie będą jeszcze przekształcane, ani też programy nie ulegną zmianie w myśl nowych zasad ustroju. Utrzymane będą we wszystkich szkołach programy dotychczasowe, dostosowane ściśle do wskazań „Tymczasowych Instrukcyj” Ministerstwa z 1933/34 r. W roku 1932/33 było 747 szkół i kursów zawodowych (117 państwowych, 33 samorządowych i 597 prywatnych), o 8190 nauczycielach i 68.800 uczniach; w 1933/34 r. było 641 szkół zawodowych dokształcających (594 publicznych i 47 prywatnych) o 5505 nauczycielach i 79.954 uczniach oraz 136 ludowych szkół rolniczych (35 państwowych, 78 samorządowych i 23 prywatnych) o 505 nauczycielach i 4314 uczniach. W r. 1929/30 na ogólną liczbę 735 szkół i kursów zawodowych było 705 z językiem nauczania polskim, 1 z polskim i ukraińskim, 6 z polskim i innym, 2 z ukraińskim, 5 z niemieckim i 16 z żydowskim.

F. KSZTAŁCENIE KANDYDATÓW NA NAUCZYCIELI.

Kształcenie kandydatów na nauczycieli ma na celu przygotowanie pracowników, posiadających potrzebną do spełnienia zawodu nauczycielskiego wiedzę oraz przygotowanie pedagogiczne i społeczno-obywatelskie. Kształcenie kandydatek na wychowawczynie przedszkoli odbywa się w 3-letnich seminarjach ochroniarskich, przy których z reguły znajduje się 2 oddziały ochronka dla ćwiczeń praktycznych uczenic seminarjum. Warunkiem przyjęcia do seminarjum jest ukończenie 7-klasowej szkoły powszechnej. Według ustawy o ustroju szkolnictwa seminarja mają być 4-letnie, program ich ma się opierać na drugim szczeblu programowym szkoły powszechnej. Oprócz tego mają istnieć 2-letnie licea, których program będzie się opierał na programie gimnazjum. W r. 1933/34 było 8 państwowych seminarjów ochroniarskich o 89 nauczycielach i 690 uczenicach oraz 12 prywatnych o 138 nauczycielach i 444 uczenicach. W roku 1932/33 uzyskały absolutorjum 248 osób.

Kształcenie kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych odbywa się w seminarjach nauczycielskich lub w 2-letnich pedagogiach. Czas nauki w seminarjach trwa lat 5. Przy seminarjum musi istnieć jedna lub dwie szkoły powszechne jako szkoły ćwiczeń. Warunkiem przyjęcia do seminarjum jest ukończenie szkoły powszechnej najwyżej zorganizowanej. W związku z wejściem w życie z dniem 1 lipca 1932 r. ustawy o ustroju szkolnictwa — 5-letnie seminarja nauczycielskie podlegają stop-

niowej likwidacji. Wszystkie pierwsze kursy przestały istnieć z dniem 31 sierpnia 1932 r. Do istniejących 2-letnich pedagogów przyjmowani są maturzyści. Według nowej ustawy kształcenie kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych odbywać się będzie w 3-letnich liceach pedagogicznych, których program opierać się będzie na programie gimnazjum, lub w 2-letnich pedagogjach, których program ma się opierać na programie liceum ogólnokształcącego. W r. 1933/34 było 104 państwowych seminarjów nauczycielskich o 1333 nauczycielach i 10.543 uczniach; 12 samorządowych o 145 nauczycielach i 1007 uczniach; 54 prywatnych o 755 nauczycielach i 4552 uczniach oraz 3 pedagogia państwowe o 50 nauczycielach i 300 uczniach. W r. 1932/33 wydano 5094 dyplomów na nauczycieli szkół powszechnych.

Kwalifikacje zawodowe do nauczania w szkołach powszechnych specjalnych posiada nauczyciel, który oprócz kwalifikacyj do nauczania w szkołach powszechnych uzyskał dyplom Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej w Warszawie; kurs Instytutu jest roczny. Według nowej ustawy przygotowanie nauczyciela szkół powszechnych do nauczania w szkołach specjalnych odbywać się będzie w zakładach i na kursach rocznych lub 2-letnich. W celu pogłębienia zawodowego i naukowego wykształcenia nauczycielstwa szkół powszechnych organizowane są roczne wyższe kursy nauczycielskie w poszczególnych okręgach szkolnych za zgodą Ministra W. R. i O. P. Również dla celów pogłębienia studjów pedagogicznych czynnych nauczycieli szkół powszechnych istnieje 2-letni Państwowy Instytut Nauczycielski, podległy bezpośrednio Ministerstwu W. R. i O. P. Warunkiem przyjęcia do Instytutu jest ukończenie Wyższych Kursów Nauczycielskich lub innych analogicznych studjów. Samokształcenie się czynnych nauczycieli szkół powszechnych odbywa się na t. zw. konferencjach rejonowych.

Kwalifikacje, uprawniające do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i zakładach kształcenia nauczycieli, uzyskuje się przez złożenie z wynikiem pomyślnym egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich. Do egzaminu dopuszcza się po uzyskaniu stopnia magistra lub inżyniera (niektórych działów) w jednym z polskich uniwersytetów, państwowej politechnice lub w S. G. G. W., odbyciu 2-letniej zadawalającej praktyki nauczycielskiej albo ukończeniu studjum pedagogicznego w uniwersytecie. Instytuty Robót Ręcznych i Wychowania

Fizycznego w Warszawie oraz studja Wychowania Fizycznego w uniwersytetach w Poznaniu i Krakowie są uczelniami, przeznaczonymi głównie dla celów kształcenia kandydatów na nauczycieli robót ręcznych i ćwiczeń cielesnych. Dalszy przebieg kształcenia jest taki sam jak dla nauczycieli przedmiotów naukowych.

Do nauczania w szkołach i na kursach zawodowych państwowych, publicznych i prywatnych mogą być dopuszczone tylko te osoby, które posiadają kwalifikacje zawodowe nauczycielskie lub instruktorskie, przewidziane rozporządzeniem Prezydenta z dnia 21.X.1932 r. Przedmioty nauczania w szkołach zawodowych dzielą się na: 1) przedmioty zawodowe, 2) przedmioty pomocnicze: a) ściśle związane z zawodem, b) niezwiązane bezpośrednio z zawodem, 3) praktyczną naukę zawodu. Przygotowanie nauczycieli przedmiotów zawodowych oraz prowadzących praktyczną naukę zawodu nauczycieli i instruktorów obejmuje wykształcenie zawodowe i praktykę zawodową, przygotowanie społeczno-obywatelskie, wykształcenie pedagogiczne i praktykę pedagogiczną. Kształcenie zawodowe kandydatów na nauczycieli przedmiotów zawodowych dla szkół stopnia licealnego i gimnazjalnego odbywa się w odpowiednich szkołach wyższych, dla szkół zawodowych stopnia niższego i zawodowych doksztalających — w szkołach zawodowych stopnia licealnego. Kształcenie zawodowe kandydatów na instruktorów do praktycznego nauczania zawodu w szkołach zawodowych typu zasadniczego oraz doksztalających odbywa się w szkołach zawodowych stopnia gimnazjalnego, w szkołach mistrzów i w szkołach nadzorców. Kształcenie pedagogiczne nauczycieli przedmiotów zawodowych i instruktorów odbywa się na kursach pedagogicznych. Przedmiotów pomocniczych mogą nauczać osoby, posiadające kwalifikacje zawodowe do nauczania tych przedmiotów w szkołach ogólnokształcących odpowiedniego stopnia po ukończeniu kursów specjalnych, wprowadzających w zagadnienia szkolnictwa zawodowego, ponadto przedmiotów pomocniczych ściśle związanych z zawodem — osoby posiadające kwalifikacje do nauczania przedmiotów zawodowych. Do nauczania zawodu powołuje się w szkołach zawodowych żeńskich, średnich i niższych nauczycielki ze świadectwami osobnych seminarjów lub kursów dla kształcenia nauczycielek do tych szkół zawodowych. W r. 1933/34 były 3 państwowe seminarja nauczycielek rzemiosł o 76 nauczycielach i 327 uczenicach oraz

4 prywatne o 59 nauczycielach i 129 uczniach; w r. 1932/33 wydano 174 dyplomy. W r. 1929/30 na 229 szkół nauczycielskich było 198 z językiem nauczania polskim, 13 z polskim i ukraińskim, 1 z polskim i innym, 10 z ukraińskim, 3 z niemieckim, 1 z żydowskim, 3 z hebrajskim.

G. SZKOLNICTWO WYŻSZE. Szkoły wyższe dzielą się na akademickie i nieakademickie. Państwowymi szkołami akademickimi są: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie (1364), Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie (1578), Uniwersytet Jęna Kazimierza we Lwowie (1608), Uniwersytet Warszawski (1817, 1916), Uniwersytet Poznański (1919), Politechnika Lwowska (1844), Politechnika Warszawska (1824), Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (1919), Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie (1881), Akademia Górnicza w Krakowie (1919), Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie (1818), Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie (1922 i 1932), Akademia Stomatologiczna w Warszawie (1920). Zadaniem szkół akademickich jest prowadzenie badawczej i twórczej pracy naukowej lub artystycznej, wdrażanie do samodzielnych badań naukowych lub twórczości artystycznej, kształcenie i wychowywanie słuchaczy na świadomych swych obowiązków obywateli Rzeczypospolitej, oraz przygotowanie ich do wykonywania zawodów, wymagających naukowego opanowania danej gałęzi wiedzy i samodzielnego sądu o wchodzących w ich zakres zagadnieniach teoretycznych i praktycznych. Ustawa o szkołach akademickich z dnia 15 marca 1933 r. stworzyła takie ramy dla działalności szkół akademickich, że wolność nauki i nauczania z jednej, a kontrola przez naczelne władze z drugiej strony znalazły w niej harmonijne uwzględnienie. Szkoły akademickie mogą się dzielić na wydziały, a wydziały na oddziały, mogą również istnieć studia specjalne. Podział na wydziały, tworzenie i zwijanie wydziałów, katedr i zakładów należy do Ministra W. R. i O. P. Naczelną władzą kolegialną szkoły w naukowych, gospodarczych i administracyjnych sprawach, dotyczących szkoły jako całości jest senat akademicki, w skład którego wchodzi: rektor, prorektor, dziekani oraz inni członkowie, których liczbę i sposób wyboru ustala statut szkoły. Urząd rektora jest najwyższą godnością w szkole. Rektor wybierany jest przez zebranie delegatów wydziałów na okres 3-letni, wybór rektora podlega zatwierdzeniu przez Prezydenta Rzeczypospolitej na wniosek Ministra W. R.

i O. P., wybór prorektora podlega zatwierdzeniu przez Ministra W. R. i O. P. Na czele rady wydziałowej, która jest powołana do załatwiania wszelkich spraw, dotyczących nauki i nauczania na danym wydziale, stoi dziekan, wybierany przez radę wydziałową na okres roku. W skład rady wydziałowej wchodzi profesorowie zwyczajni, nadzwyczajni i delegaci docentów wydziału. Profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych mianuje Prezydent Rzeczypospolitej na podstawie uchwały rady wydziałowej i po wysłuchaniu opinii senatu. Szkoły akademickie posiadają wyłączne prawo nadawania akademickich stopni naukowych. Stopniem wyższym we wszelkich szkołach akademickich jest stopień doktora, niższy stopień naukowy może być równocześnie stopniem zawodowym. W szkołach wyższych studjować mogą w charakterze studentów zwyczajnych osoby posiadające świadectwo dojrzałości, absolwenci liceów ogólnokształcących, liceów dla wychowawczyń przedszkoli i liceów pedagogicznych oraz szkół zawodowych stopnia licealnego, którzy wykażą się świadectwem kwalifikującym do studjów w szkołach wyższych, jako też i osoby, które uzyskały także świadectwo na podstawie egzaminu. Prywatne szkoły akademickie mogą otrzymać w drodze ustawy pełne lub niektóre prawa państwowych szkół akademickich. Prywatnymi szkołami akademickimi są: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie (1906) (posiada pełne prawa państwowych szkół akademickich), Katolicki Uniwersytet Lubelski (1918), Wolna Wszechnica Polska w Warszawie (1906 i 1919). Wyższymi szkołami nieakademickimi są: Wyższe Studium Handlowe w Krakowie (1915), Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego we Lwowie (1922), Wyższa Szkoła Handlowa w Poznaniu (1926), Szkoła Nauk Politycznych w Warszawie (1915), Wyższa Szkoła Dziennikarska w Warszawie (1911), Szkoła Nauk Politycznych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930, 1932), Szkoła Wschodnioznawcza Instytutu Wschodniego w Warszawie (1933). W r. 1930/31 w szkołach wyższych było 1050 profesorów i zastępców profesorów; 379 docentów habilitowanych; 1012 prowadzących wykłady zleczone i lektorów, 1853 osoby naukowego personelu pomocniczego. W r. 1933/34 uczniów w szkołach wyższych było ogółem 49.727 (w państwowych: 43092, w niepaństwowych: 6635). W r. 1932/33 państwowe wyższe zakłady naukowe wydały dyplomów (zawodowych, niższych stopni naukowych oraz doktor-

skich) 5796 (mężcz. 4106, kob. 1690), niepaństwowe — 685 (mężcz. 520, kob. 165).

H. OŚWIATA POZASZKOLNA. Zagadnienie oświaty pozaszkolnej w Polsce jest szczególnie doniosłe ze względu na dużą ilość analfabetów wśród dorosłych, co było wynikiem specjalnej polityki niektórych państw zaborczych np. Rosji. To też od czasu odzyskania niepodległości zajęto się pracą oświatową na bardzo dużą skalę. Przy Ministerstwie W. R. i O. P. utworzono **Wydział Oświaty Pozaszkolnej**, który rozpoczął planową działalność, mającą na celu tworzenie kursów dla dorosłych, kursów instruktorskich i skoordynowanie pracujących w tym zakresie instytucji samorządowych, w szczególności miejskich i towarzystw społecznych (wśród nich wliczyć należy: Towarzystwo Czytelní Ludowych od 1880 r., Tow. Szkoły Ludowej od 1891 r., Polską Macierz Szkolną od 1905 r., Tow. Uniwersytetów Robotniczych, wiejskie uniwersytety ludowe, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Instytut Oświaty Dorosłych w Warszawie, Powszechny Uniwersytet Korespondencyjny i wiele innych). Obok tworzenia kursów dla dorosłych zakłada się domy ludowe (jest ich około 880), biblioteki publiczne (w r. 1929 było ich 8526). Bardzo poważną rolę w tej dziedzinie odegrało wojsko, w którym od 1919 r. wprowadzono przymus nauki elementarnej. Kształcenie pracowników oświatowych odbywa się na specjalnych kursach, prócz tego w Wolnej Wszechnicy Polskiej (siedziba w Warszawie) utworzono odrębne Studium Pracy Społeczno-oświatowej. W r. 1932 kursy początkowe dla dorosłych i młodocianych objęły 5980 zespołów (144.100 osób). Szkół dla dorosłych i młodocianych było 437 (13.200 uczniów). Zespołów uniwersytetów powszechnych było 305, uczęszczało na nie 14.800 słuchaczy. Kursów instruktorskich było: 163 zespoły o 11600 słuchaczach.

BIBLIOGRAFJA.

F. Słowiński: Organizacja szkolnictwa w Polsce spóczesnej, 1932. Ustrój, organizacja szkolnictwa w Polsce (ustawy, rozporządzenia, okólniki), 1934. Prawa szkół akademickich, Hoesicka teksty ustaw Nr. 78, 1933. Polska Oświata Pozaszkolna (wych. od r. 1921).

2. INSTYTUCJE NAUKOWE I KULTURALNE.

A. INSTYTUCJE NAUKOWE. Instytucje naukowe w Polsce dzielą się na 4 grupy: 1. towarzystwa ogólne naukowe, przyjmujące członków na podstawie wyboru; 2. towarzystwa ogólne, przyjmujące członków na podstawie zgłoszeń; 3. towarzystwa specjalne, grupujące specjalistów danej gałęzi nauki; 4. instytuty specjalne, mające charakter badawczy. W grupie pierwszej przede wszystkim wymienić należy Polską Akademię Umiejętności (siedziba Kraków), która jest instytucją naczelną, reprezentującą naukę polską wewnątrz i nazewnątrz państwa i która zarazem przez swe wydawnictwa nadaje kierunek pracom naukowym polskim. Akademia powstała w r. 1872, w 1919 otrzymała nowy statut, zmieniony w r. 1927, obecnie obowiązujący. Członkowie Akademii dzielą się na czynnych (81) i korespondentów (96) krajowych oraz zagranicznych (54 i 42). Na czele Akademii stoi prezes oraz sekretarz generalny; w walnem zgromadzeniu, obierającym władze Akademii, biorą udział tylko członkowie czynni krajowi. Akademia dzieli się na 3 wydziały (filologiczny, historyczno-filozoficzny, matematyczno-przyrodniczy), nadto posiada szereg specjalnych komisji. Utrzymuje Polską Stację Naukową w Paryżu i Rzymie. Akademia publikuje szereg własnych wydawnictw, statych lub periodycznych (rozprawy poszczególnych wydziałów, wydawnictwa książkowe i inne). Organem Akademii jest „Rocznik” oraz „Sprawozdania z czynności i posiedzeń P. A. U.”. — Na podobnych zasadach zorganizowane są towarzystwa naukowe we Lwowie i Warszawie. Towarzystwo Naukowe we Lwowie, istniejące od r. 1901, uległo przekształceniu w r. 1920. Posiada 3 wydziały (filologiczny, historyczno-filozoficzny, matematyczno-przyrodniczy) i sekcję historii sztuki. Członkowie dzielą się na czynnych i przybranych. Towarzystwo Naukowe Warszawskie zostało utworzone w r. 1907, jako kontynuacja istniejącego w początkach w. XIX Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Członkowie Towarzystwa dzielą się na honorowych, zwyczajnych, czynnych, korespondentów, po 20 w każdej z 3 kategorii (poza honorowymi) w poszczególnych wydziałach. Towarzystwo posiada 4 wydziały: 1. językoznawstwa, historii literatury i sztuki; 2. nauk historycznych, społecznych i filozoficznych; 3. nauk matematycznych i przyrodniczych i 4. nauk biologicznych oraz szereg sekcji i komisji; utrzymuje i prowadzi

specjalne zakłady badawcze, poświęcone poszczególnym działom nauki (gabinety i instytuty). Publikuje prace swych członków oraz innych badaczy naukowych w Warszawie. Organem Towarzystwa jest „Rocznik” i „Sprawozdania z posiedzeń T. N. W.”

Towarzystwa naukowe, przyjmujące członków na podstawie zapisu, prowadzą badania naukowe, grupują uczonych, publikują wydawnictwa. Do najważniejszych należy Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu i Wilnie, nadto istnieją tego typu towarzystwa w Gdańsku, Katowicach, Lublinie, Płocku, Przemysłu i Toruniu.

Towarzystwa specjalne istnieją w większych ośrodkach miejskich i obejmują swą działalnością bądź teren całej Rzeczypospolitej jak np. Towarzystwo Historyczne we Lwowie, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Polskie Towarzystwo Matematyczne, Botaniczne i inne, — bądź też mają wyłącznie lokalny charakter.

Instytuty badawcze prowadzą samodzielne prace naukowe w pewnych określonych kierunkach wiedzy i w znacznej części związane są z bieżącymi potrzebami państwa. Do instytutów tych należą m. in. Główny Urząd Statystyczny, Państwowy Instytut Geologiczny, Państwowy Instytut Meteorologiczny, Wojskowy Instytut Geograficzny, Instytut Radowy im. Marii Skłodowskiej-Curie i inne. Prócz państwowych istnieją także instytuty społeczne jak np. Instytut Badań Spraw Narodowościowych, Instytut Naukowo-badawczy Europy Wschodniej, Instytut Naukowej Organizacji i Kierownictwa i t. d.

Poza polskimi — istnieje szereg towarzystw niepolskich. Najważniejszym z nich jest „Naukowe Towarzystwo Imeny Szewczenka” we Lwowie, grupujące uczonych ukraińskich i zorganizowane na wzór akademii (założone w r. 1873). Towarzystwo posiada sekcję historyczno-filozoficzną, matematyczno-przyrodniczo-lekarską i filologiczną. Publikuje własne wydawnictwa naukowe i swój organ: „Zapiski”. W Warszawie istnieje Ukraiński Instytut Naukowy. Z niemieckich towarzystw należy wymienić: Historische Gesellschaft für Posen, w Poznaniu i Copernicusverein w Toruniu. Wreszcie w Warszawie istnieje Towarzystwo Krzewienia Nauk Judaistycznych (utrzymujące Instytut Nauk Judaistycznych), zaś w Wilnie — Żydowski Instytut Naukowy.

Niezależnie od wyżej wymienionych towarzystw, istnieje w Polsce kilka instytucji, mających na celu popieranie nauki. Do najważniejszych należą: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie (założony w r. 1818 i zajmujący się publikacją dzieł naukowych oraz książek szkolnych, utrzymujący własną bibliotekę i muzeum), oraz Instytut Popierania Nauki Polskiej, p. n. Kasa im. Mianowskiego w Warszawie. Ten ostatni został założony w r. 1881, (przekształcony w r. 1920). Na czele Kasy stoi Rada Naukowa, złożona z delegatów instytucji naukowych (24 osób) i członków Komitetu Kasy, wybieranych przez Radę. Organem Kasy jest „Nauka Polska”.

BIBLIOGRAFJA.

Chwalewik, Zbiory Polskie, Warszawa 1926 (2-e wyd.). Towarzystwa i Instytucje naukowe, Nauka Polska VII, 222—447; XII, 187—301.

B. ARCHIWA I BIBLIOTEKI. Archiwa w Polsce dzielą się na: państwowe, samorządowe, korporacyjnej religijnych i prywatne. **Archiwa państwowe** znajdują się pod zarządem Wydziału Archiwów Państwowych, kierowanym przez dyrektora naczelnego Archiwów państwowych i podlegającego bezpośrednio ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Archiwa te grupują akta, dotyczące działalności władz centralnych i lokalnych dawnej Rzeczypospolitej, ponadto przechowują materiał archiwalny z epoki niewoli oraz przejmują akta, wychodzące z registratur poszczególnych urzędów państwowych. Jest ich obecnie 16, w tem w Warszawie 5, oraz po jednym w Bydgoszczy, Grodnie, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Piotrkowie, Płocku, Poznaniu, Radomiu, Wilnie. **Archiwów samorządowych**, utrzymywanych przez poszczególne miasta jest około 60, **archiwów kościołów i klasztorów katolickich** około 62, niekatolickich 7, synagogalnych 8, **archiwów prywatnych** — (uporządkowanych) 69.

Największe biblioteki w Polsce znajdują się pod zarządem Państwa względnie instytucji państwowych (np. szkół akademickich). Państwo stara się także o to, aby przeprowadzać racjonalną gospodarkę wydawnictwami drukowanymi, gromadzić je systematycznie i w całości oraz, w miarę możliwości zaopatrywać w nie biblioteki najważniejszych ośrodków nau-

kowych. Biblioteką, która skupia cały bieżący dorobek wydawniczy polski, jest Biblioteka Narodowa w Warszawie. Powstała ona w r. 1928, po kilkoletniej pracy przygotowawczej i objęła rewindykowane z Rosji lub sprowadzone z zagranicy zbiory biblioteczne polskie (Biblioteka Załuskich, Rappelswilska, Batignolska i inne). Obok niej istnieją stare biblioteki, posiadające bezcenne wprost zbiory produkcji umysłowej polskiej wieków ubiegłych jak np. **Biblioteka Jagiellońska** (568.795 tomów — Uniwersytecka w Krakowie), **Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie** (770.500 tomów), **Jana Kazimierza we Lwowie** (378.290 tomów) **im. Wróblewskich** w Wilnie (90.000 tomów). Jeżeli Biblioteka Narodowa ma charakter biblioteki centralnej, otrzymującej, na zasadzie ustawy 1932 r. i rozp. z dn. 9 lutego 1934 r. wszystkie druki ukazujące się na terenie Rzeczypospolitej, to wymienione wyżej biblioteki uniwersyteckie (a ponadto Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Książnica im. Kopernika w Toruniu oraz Biblioteka Sejmu Śląskiego w Katowicach) mają charakter bibliotek okręgowych, skupiających produkcję wydawniczą odpowiednich okręgów i posiadających prawo otrzymywania bezpłatnego wszystkich wydawnictw na terenie Rzeczypospolitej. Oprócz bibliotek powyższych istnieje cały szereg nader cennych zbiorów bibliecznych prywatnych, związanych bądź z odpowiednimi fundacjami, bądź też z zamiłowaniami jednostek. Wymienić tu należy w Warszawie: bibliotekę **Ordynacji Krasińskich, Zamoyskich, Publiczną, Przeździeckich**, — we Lwowie: **Ossolińskich, Baworowskich**, — w Krakowie: **Czartoryskich, Kapitulną**, — w Poznaniu: **Muzeum Wielkopolskiego i Towarzystwa Przyjaciół Nauk**, — w Lublinie: **Łopacińskiego** i t. d. Wreszcie cenne biblioteki, obejmujące pewne działy nauki, posiadają wszystkie wyższe szkoły zarówno państwowe jak i niepaństwowe. Przy Bibliotece Narodowej istnieje Instytut Bibliograficzny, który rozpoczął prace nad utworzeniem katalogu centralnego bibliotek polskich i wydaje od r. 1927 „Urzędowy wykaz druków”. Jednocześnie biblioteka ta zajmuje się międzynarodową wymianą wydawnictw.

Bibliotek naukowych państwowych jest 22, zawierają one 3.158.400 tomów; bibliotek naukowych samorządowych 15, — 469.380 tomów; bibliotek duchownych różnych wyznań — 22 o 579.760 tomach; wreszcie bibliotek społecznych, fundacyjnych i prywatnych (większych) — 28 o 1.290.000 tomach.

BIBLIOGRAFJA.

K. Buczek, *Archiwa Polskie, Nauka Polska* VII, 1—97; XII, 1—85. — W. Łopaciński, *Archiwa Państwowe Rzeczypospolitej Polskiej, Archeion*, I, 15—32. — Chwalewik, *Zbiory Polskie*, 2 t., Warszawa 1926 (2-e wyd.). — Demby, *Biblioteki, Nauka Polska*, VII, 162 — 221; XII, 139 — 186. *Dziennik Ustaw* r. 1932, Nr. 33, poz. 347, r. 1934 Nr. 17, poz. 137.

C. TEATR, MUZYKA. 1. Teatr polski, jak zresztą inne teatry europejskie, rozwinął się z przedstawień religijnych, urządzanych głównie w katedrze krakowskiej, już w wieku XI-ym. W pięćset lat później widzimy próby wystawienia komedji klasycznych, zaczerpniętych z repertuaru zagranicznego, bądź też utworów oryginalnych na improwizowanych scenach w posiadłościach magnatów, będących mecenasami sztuki teatralnej. Obok tych przedstawień w dalszym ciągu na planie pierwszym pozostają sztuki religijno-moralizatorskie, odgrywane w kolegjach jezuickich. Upodobania artystyczno-teatralne ówczesnych panujących przyczyniają się do sprowadzenia na terytorjum Polski szeregu zagranicznych zespołów aktorskich wśród których wymienić należy występy Johna Greena (w pierwszych latach wieku XVII-go), operę włoską (Zygmunt III i Władysław IV) oraz teatr francuski, sprowadzony za czasów Jana Kazimierza (w r. 1661 na dworze królewskim odegrano „Cida”, w adoptacji A. Morsztyna). Te wszystkie przedstawienia teatralne, odgrywane przed szczupłym kołem wybranych widzów, nie mogły mieć dużego wpływu na rozwój polskiego teatru, w społecznym znaczeniu tego wyrazu. Nie mniej jednak pod wpływem rosnących zamiłowań jednostek, około połowy XVIII-go wieku polska sztuka teatralna rozwija się coraz bardziej, a wraz z nią mnożą się talenty aktorskie. Na dworze ks. Radziwiłła w Nieświeżu zostaje odegrane m. in. *Wesele Figara* Beaumarchais'ego; w Warszawie zostaje założony pierwszy teatr stały przez ks. de Nassau (stąd nazwa „Dynasty”). Dopiero jednak za panowania króla Stanisława Augusta, wielkiego miłośnika Shakespeare'a, powstaje pierwsza stała scena polska (r. 1765), która staje się podwaliną narodowego teatru polskiego z własnymi budynkami, repertuarem, artystami, a nawet z własną literaturą fachową. Niejako ojcem polskiego teatru jest Bogusławski, autor i aktor w jednej osobie, będący dla Polaków tem,

czem był Ardi dla Francuzów, lub Lopez de Vega dla Hiszpanji; tworzy on świetny zespół artystyczny, zdobywając sobie w krótkim czasie sławę w całej Polsce. Pod koniec wieku XVIII-go większe miasta Polski, jak Kraków, Warszawa, Lwów, Mińsk i Wilno — mają swe stałe, stojące na wysokim poziomie, imprezy teatralne, rozporządzając obok utworów zagranicznych, repertuarem zaczerpniętym z dzieł Bogusławskiego, Zabłockiego, Niemcewicza, Kamińskiego, Felińskiego i wielu innych pisarzy polskich. Z chwilą utraty niepodległości, życie teatralne w Polsce musiało walczyć z wielu trudnościami. Niezwykle surowa cenzura na ziemiach, znajdujących się pod zaborem rosyjskim i pruskim, paraliżowała działalność artystyczną (w niektórych częściach kraju zakazywano wogóle wystawiania utworów w języku polskim; w Poznaniu wolno było grać po polsku tylko przez pewien krótki okres roku); w tych warunkach teatr polski obok misji artystycznej spełniał misję kulturalno-patriotyczną krzewienia polskiej idei narodowej i kultury mowy rodzinnej. Mimo tak niesprzyjających okoliczności rozwój teatru nie był zahamowany dzięki wytężonej pracy organizacyjnej i talentom artystycznym jednostek. Po wskrzeszeniu niepodległego Państwa Polskiego rozwój teatru stał się jeszcze bardziej przyspieszonym; w r. 1924 było już w Polsce 38 stałych teatrów, z czego w Warszawie 13 (w tem opera i 5 wielkich teatrów dramatycznych). Dzisiaj polska sztuka teatralna stoi na bardzo wysokim poziomie, dorównując, a nawet w niektórych wypadkach przewyższając najznakomitsze wzory europejskie.

Repertuar teatrów polskich oparty z jednej strony o klasyczne dzieła romantyzmu Mickiewicza, Słowackiego, Norwida i Krasińskiego, a z drugiej — o utwory ojca polskiej komedji hr. Aleksandra Fredrę—zasilany był w ciągu ostatnich kilkunastu lat przez utwory artystyczne wszystkich kierunków literackich. Z bardziej znanych nazwisk autorów scenicznych wymienić należy, dziś już nieżyjących: Stanisława Wyspiańskiego, dramatopisarza i malarza, którego zasługą było umiejętne powiązanie symboliki życia narodowego z rytmem i techniką współczesnego teatru, Stanisława Przybyszewskiego, przedstawiającego w swych dramatach scenicznych konflikt między pierwiastkiem seksualnym a prawami moralnymi, Tadeusza Rittnera, którego utwory są powiązaniem poezji z głębią psychologiczną oraz Stefana Żeromskiego, poruszającego w swej twórczości teatralnej ogólne zagadnienia dobra i zła, obok utworów,

poświęconych wyłącznie zagadnieniom Polski. Twórczość poetycką reprezentują m. in. dwa wielkie talenty: J. Kasprówic i L. Staff. Obok przedstawicieli realizmu (Bałucki, Bliziński, Narzymiski, Zapolska, Kiedrzyński, Krzywoszewski, Perzyński, Kończyński), z plejady współcześnie piszących autorów wyróżnić wypada: Roztworowskiego, Grubińskiego, Nowaczyńskiego, Szaniawskiego, Katerwę, Winawera, Grzymałę-Siedleckiego, Słonimskiego i wielu innych. Na osobną wzmiankę zasługują przedstawiciele ekspresjonizmu z Witkiewiczem, Żegadłowiczem i Wandurskim na czele.

Aktorzy polscy podtrzymują tradycję Królikowskiego, Żółkowskiego i Modrzejewskiej, artystów scen polskich z wieku XIX-go, którzy dzięki swym talentom cieszyli się sławą na całym świecie. Wśród współczesnych artystów polskich siły męskie reprezentują w pierwszym rzędzie: M. Frenkiel, L. Solski, St. Jaracz, K. Junosza-Stępowski, J. Węgrzyn, J. Leszczyński, A. Zelwerowicz, W. Brydziński, J. Osterwa (ten ostatni jest założycielem teatru Reduta, który następnie przekształcił się w imprezę teatralną objazdową i spełniał z powodzeniem zadanie krzewienia kultury narodowej i sztuki teatralnej w szerokich warstwach społecznych, zwłaszcza na kresach Państwa); siły kobiece: I. Solska, St. Wysocka, M. Przybyłko-Potocka, M. Cwiklińska oraz wiele innych przedstawicielek młodej generacji z Marją Malicką na czele.

Z reżyserów polskich na wyróżnienie zasługują: Borowski, Solski, Osterwa, Węgierko, Zelwerowicz; z dekoratorów — obok zmarłego niedawno W. Drabika (niezapomniany twórca dekoracji do „Pana Twardowskiego”, wielkiego baletu polskiego i „Nieboskiej Komedji” Krasieńskiego) — Karol Frycz, twórca wnętrza, subtelny znawca stylów i epok, bracia Pronaszkowie, W. Daszewski i inni.

O ile chodzi o kierownictwo teatralne, na podkreślenie zasługują nazwiska: L. Szyller — twórca i propagator teatru eksperymentalnego w Polsce, A. Szyfman, energiczny organizator życia teatralnego, długoletni kierownik Teatru Polskiego i Teatru Małego w Warszawie, których dorobek jest ważną pozycją w rozwoju polskiej sztuki teatralnej; w roku bieżącym dyr. Szyfman pod egidą Towarzystwa Krzewienia Kultury Teatralnej obejmuje kierownictwo 5-ciu teatrów stołecznych; Jan Lorentowicz, dyrektor Teatru Narodowego w Warszawie, wybitny znawca teatrolgii, założyciel powstałego w r. 1925 Polskiego Instytutu Teatrolgicznego.

Scena polska utrzymuje żywy kontakt z zagranicą, zarówno przez wystawianie utworów, zaczerpniętych z repertuaru obcego, jak też i przez przedstawienia sztuk polskich na scenach zagranicznych. Repertuar obcy wypełniają przedewszystkiem sztuki klasyczne: Arystofanesa, Szekspira, Moliera, Calderona, Goethego, Schillera i innych. Z utworów nowszych najliczniej reprezentowana jest twórczość francuska przez dzieła: Romain-Rollanda, Anatola France'a, Claude Farrère'a, Maeterlincka, Rostanda, de Flers'a, Croissete'a, Bataille'a, Tristan Bernard'a, Bernsteina, Guitry'ego, Savoir'a, Picard'a etc., z twórczości angielskiej — największą popularnością, zwłaszcza wśród publiczności stołecznej, cieszą się utwory Bernarda Shaw'a, a ponadto: Galsworthy, Jerome, Chesterton, Bennet, Sheldon, Wilde i t. p.; z twórczości niemieckiej — Hauptmann, Hasenclever, Kaiser; włoskiej — Pirandello, Chiarelli, Biacco, Forzano i Fraccaroli. Poza tem wystawiane są utwory austriackiej, hiszpańskiej, rosyjskiej (Gogol, Dostojewski, Tolstoj, sztuki młodych pisarzy) i amerykańskiej literatury teatralnej.

Na scenach francuskich, niemieckich, austriackich, włoskich, czeskich, skandynawskich i rosyjskich m. in. wystawiono: Fredrę (Zemsta za mur graniczny), Słowacki (Balladyna), Krasński (Nieboska Komedja), Wyspiański (Legenda, Wesele, Wyzwolenie i Achilleis), Roztworowski (Judasza i Caligula), Ritter (Don Juan, Lato, Wilki w nocy), Perzyński (Aszantka), Grubiński (Lenin, Kochankowie), Winawer (Księga Hioba), Szaniawski (Papierowy Kochanek, Żeglarz), Kiedrzyński (Oczy Księżniczki Fatmy, Czysty Interes), Żeromski (Ponad śnieg, Biała rękawiczka, Sułkowski), Słonimski (Wieża Babel, Rodzina) oraz cały szereg innych utworów Kasprowicza, Zapolskiej, Przybyszewskiego i t. p.

2. Bezpośrednio z dziedziną teatru związane jest zagadnienie rozwoju *M u z y k i* w Polsce. W ciągu ostatnich stu lat cechy odrębnej twórczości narodowej muzycznej, poza epokowym talentem Fryderyka Chopina, reprezentowali: St. Moniuszko, Wł. Żeleński, Z. Noskowski, H. Melcer, M. Karłowicz, L. Różycki i K. Szymanowski; technikę gry instrumentalnej: Lipiński, Wieniawski, Rubinstein, Paderewski; śpiewaczej: Dygás, Gruszczyński, Kiepura, Korolewicz-Weydowa, Ada Sari, Bandurska-Turska i t. p. Osobny dział rozwoju muzyki stanowią ilustracje muzyczne dramatów; wymienić tu należy nazwiska: Elsner, Minhejmer, Żeleński (Wit-Stwosz), Różycki,

(Nieboska Komedja), Rogowski etc. Zaczątków opery polskiej szukać należy w wieku XVIII-ym: Agatka ks. Macieja Radziwiłła. Twórcą opery w nowoczesnym tego słowa znaczeniu jest St. Moniuszko (Halka, Flis, Hrabina, Verbum Nobile, Straszny Dwór); następcami Moniuszki byli: Żeleński (Konrad Wallenrod, Goplana, Jontek, Stara Baśń), Noskowski (Livia Quintilla), Stankowski (Marja); najnowszą erę operowej twórczości polskiej otwiera Paderewski (Manru), a za nim Różycki (Bolesław Śmiały, Eros i Psyche, Beatrix Cenci, balet Pan Twardowski), Szymanowski (Hogarth, Król Roger), Joteyko i inni.

3. Obecny stan liczebny teatrów w Polsce przedstawia się jak następuje: w r. 1933 było ogółem 88 teatrów, z czego 31 t. zw. teatrów wędrownych i 57 stałych. Pod względem typu przedstawień: 3 opery (Warszawa, Lwów, Poznań), 31 teatrów komedjowo-dramatycznych, 15 rewjowych i 39 innych, bądź typu mieszanego. W języku polskim grało 55 teatrów, w polskim i w innym — 6, w żydowskim — 15, w ukraińskim — 9, w niemieckim — 3.

Ważniejsze teatry w większych miastach polskich: Białystok — Teatr Miejski im. E. Orzeszkowej, Bydgoszcz — Teatr Miejski Z. A. S. P., Częstochowa — Teatr Miejski Kameralny, Grodno — Teatr Miejski Z. A., Katowice — Teatr Polski, Kraków — Teatr Miejski im. Słowackiego i Teatr Kameralny Bagatela, Lublin — Teatr Miejski, Lwów — Miejski Teatr Wielki (Opera, Operetka i Dramat) i Miejski Teatr Rozmaitości (dramat współczesny i komedja muzyczna), Łódź — Teatr Miejski Z. A. S. P., Teatr Kameralny Z. A. S. P., Teatr Popularny (operetka), Poznań — Teatr Wielki Z. A. (opera), Teatr Polski, Teatr Nowy im. Modrzejewskiej, Teatr i Komedja Muzyczna Nowości, Sosnowiec — Teatr Miejski Z. A., Warszawa (35): Teatr Wielki — Opera, Teatr Narodowy, Teatr Nowy, Teatr Letni, Teatr Polski, Teatr Mały, Teatr Ateneum, Teatr Kameralny, Teatr Reduta, Teatr Aktora, Operetka „Na Kredytowej”, Teatr Żołnierski, Teatr im. Kamińskiego (Żydowski), Teatry rewjowe, liczne sale koncertowe, z Filharmonją na czele i t. d., Wilno — Teatr Wielki Polski, Teatr Miejski Z. A. S. P., Teatr Muzyczny Lutnia (farsa i operetka).

Szkoły dramatyczne w Polsce: Państwowy Instytut Sztuki Teatralnej i Instytut Reduty (Warszawa), Wileńska Szkoła Dramatyczna (Wilno).

4. K i n e m a t o g r a f ó w w Polsce w r. 1933/34 było 752, o ogólnej liczbie miejsc 256.900 (w tem w Warszawie: 54 — 51 dźwiękowych i 3 nieme, o ogólnej ilości miejsc 34.975, w Łodzi — 32, we Lwowie — 20, w Poznaniu — 16, w Krakowie — 13, w Wilnie — 12, w Katowicach — 6, w Bydgoszczy — 6, w Lublinie — 9, w Sosnowcu — 3). Kinematografów wędrownych — 51. Polska produkcja filmowa w r. 1933/34 objęła 157 filmów, długości 83.503 metry (r. 1932 — 146 filmów, długości 92.535 m.).

D. MUZEA. 1. S z t u k a p o l s k a. a. A r c h i t e k t u r a: okresy: budownictwo pierwotne, okres bizantyjsko-romański (X — XII wiek), okres gotycki (XIII — XV), okres renesansu (XV — XVI), okres baroku (XVII), okres rococo (pierwsza połowa XVIII wieku), styl Stanisława Augusta (druga połowa XVIII wieku), klasycyzm, romantyzm, historyzm architektoniczny (XIX wiek). W wieku XX-ym tworzenie „stylu polskiego”, opartego na tradycjach drewnianego budownictwa ludowego i dworców szlacheckich z XVIII i XIX wieku; obok tego — styl zakopiański.

b. R z e ź b a: okres romański do wieku XIII-ego, okres gotycki (XIII -- XV), okres renesansu (XVI), okres baroku (XVII), okres rococo (pierwsza połowa XVIII), klasycyzm (druga połowa XVIII), romantyzm, impresjonizm (XIX).

c. M a l a r s t w o: okres bizantyjsko-romański (X — XIII wiek), gotycki (XIV — XV), renesans (XVI), barok (XVII), rococo (XVIII). Na przełomie XVIII i XIX-go wieku Jan Norblin i jego uczniowie z Aleksandrem Orłowskim na czele. Klasycyzm (początek XIX-go wieku), malarze obrazów historycznych: Lesser, Simmler, Siemiradzki, Gerson, Grottger, Rodakowski, Jan Matejko, Juliusz Kossak, C. K. Norwid, Kostrzewski, Pilatti. W końcu XIX-go wieku: Brandt, Gierymscy, Pruszkowski, Chełmoński, Wierusz-Kowalski. Na przełomie XIX i XX wieku: impresjoniści: Podkowiński, Pankiewicz, Weiss; w Krakowie: Malczewski, Wyczółkowski, Fałat, Stanisławski, Wyspiański; w Warszawie: Ziomek, Czajkowsky, Kędzierski, Rapacki, Lasocki; formiści: Pronaszkowie, Witkowski, Niesiołowski; eksperymentatorzy: Stażewski, Szczuka; stylizatorzy: Skoczylas, Stryjeńska, Lam, Zak, Borowski; karykaturzyści: Głowacki, Czernański.

2. O g ó l n a l i c z b a m u z e ó w w Polsce wynosiła w r. 1933 — 209 z tego przy szkołach akademickich 63,

o charakterze ogólnym 43, historycznych 45, przyrodniczych 17, dzieł sztuki 36, sztuki stosowanej 5. Pod względem organizacyjnym muzea polskie dzielą się na: a) zbiory uniwersyteckie, b) zbiory państwowe i fundacyjne, c) zbiory samorządowe, d) zbiory społeczne, e) zbiory zakonne, kościelne i t. p. f) zbiory prywatne.

3. Ważniejsze polskie muzea publiczne: 1) m. przyrodnicze ogólne: Pol. Państw. Muzeum Przyrodnicze w Warszawie, M. Dzieduszyckiego w Lwowie, zbiory Ak. Um. w Krakowie, M. Wołyńskie, w Równem, M. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu; 2) m. krajoznawcze: w Warszawie, Chełmie, Częstochowie, Jędrzejowie, Kaliszu, Kielcach, Lublinie (M. Ziemi Lubelskiej), Łowiczu, Miechowie, Olkuszu (M. Przemysłowe pow. olkuskiego), Piotrkowie, Radomiu, Sandomierzu, Siedlcach (M. Podlaskie), Sosnowcu (M. im. Zygmunta Głogera), Tarnopolu (M. Podolskie), Włocławku (M. Ziemi Kujawskiej), Kołomyi (M. Pokuckie im. Starzeńskich), Krościenku (M. Pienińskie), Zakopanem (M. Tatrzańskie im. Tytusa Chałubińskiego); 3) m. etnograficzne: w Krakowie i w Poznaniu (Tow. Przyj. Nauk); 4) m. technologiczne: w Warszawie (M. Przemysłu i Rolnictwa. Polskie M. Farmaceutyczne), w Krakowie (M. Techniczno-Przemysłowe im. Baranieckiego); 5) M. historyczno-ogólne: we Lwowie (M. im. XX Lubomirskich), najstarsze m. hist. w Polsce; M. Narodowe im. kr. Jana III; M. Stauropigialne; ukraińskie M. Narodowe), w Krakowie (M. Narodowe; M. hr. Hutten-Czapskich; m. XX. Czartoryskich), w Poznaniu (M. im. Mielżyńskich; M. Wielkopolskie), w Warszawie (M. Narodowe m. stoł. Warszawy; M. Przedhistoryczne Erazma Majewskiego; zbiory muzealne Ordynacji hr. Krasińskich), w Wilnie (zbiory Tow. Przyj. Nauk, zbiory Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich), w Rapperswilu (M. Narodowe Polskie), w Przemyślu, Toruniu (Polskie M.), Bydgoszczy, pałacu w Wilanowie, zamku w Podhorcach; 6) m. historyczno-artystyczne: w Warszawie (Zbiory Państwowe, M. Narodowe, Zbiory Tow. Zach. Szt. Piękn., M. Wojska, M. Przemysłu i Rolnictwa, Zbiory Tow. Op. nad Zabytkami), we Lwowie (M. Lubomirskich, M. Dzieduszyckich, M. im. kr. Jana III, M. Przemysłowe, M. Historyczne Miejskie, Galeria Narodowa), w Krakowie (M. Narodowe, M. Historyczne miejskie, M. Przemysłowe, M. XX. Czartoryskich, M. Etnograficzne, M. Zamku Wawelskiego), w Poznaniu (M. Wielkopolskie, M. im. Mielżyńskich, M. Wojskowe), w Płoc-

ku (M. Ziemi Płockiej), w Przemyśle (M. Ziemi Przemyskiej), w Sandomierzu (M. Diecezjalne), w Toruniu (M. Krajowe Pomorskie), w Wilnie (M. Uniwersyteckie, Zbiory Tow. Przyjaciół Nauk), w Grodnie (M. Państwowe), w Zakopanem (M. Tatrzańskie).

4. Muzea w większych miastach polskich: Bydgoszcz: Muzeum Miejskie na Starym Rynku (archeologia, numizmatyka, starożytność, ryciny, obrazy), Częstochowa — Galeria i Skarbiec w Kościele Jasnogórskim, Grodno — Muzeum Państwowe (archeologia, prehistorja, sztuka ludowa, sztuka współczesna), Muzeum Przyrodnicze Mińskie (botanika, zoologia, mineralogia), Katowice — Muzeum Śląskie (archeologia, zabytki, sztuka), Kraków — Muzeum Etnograficzne, Muzeum Narodowe (Galerja, Sukiennica — Oddział im. E. Czapskiego, oddział im. F. Jasińskiego, oddział im. E. Barącza, Dom Miejski, Wieża Ratuszowa, Barbakan), Muzeum Czartoryskich, Miejskie Muzeum Przemysłu Artystycznego, Wawel (Katedra, Groby Królewskie, Skarbiec, Wieża Zygmuntowska), Zamek (Komnaty, Wykopaliska, Smocza Jama), Kościół Marjański, Groby Zasłużonych na Skałce, Kopiec Kościuszki; Lublin — Muzeum Diecezjalne (Zabytki kościelne), Muzeum Lubelskie (etnografja, przyroda, pamiątki ziemi Lubelskiej), Lwów — Galeria Narodowa m. Lwowa, Muzeum Archidiecezjalne, Muzeum Baworowskich, Muzeum Dieduszyckich, Muzeum Historyczne m. Lwowa, Muzeum Lubomirskich, Muzeum Narodowe im. kr. Jana III, Muzeum Przemysłowo-Miejskie, Muzeum „Recorder” (wynalazki), Muzeum Szkolne, Muzeum Tow. Ludoznawczego, Muzeum Ukraińskie im. Szeptyckiego, Zbiory Uniwersytetu Jana Kazimierza; Łódź — Miejska Galeria Sztuki, Muzeum Miejskie (przyroda, higiena, towaroznawstwo, etnografja); Poznań — Muzeum Mielżyńskich, Muzeum Prehistoryczne, Muzeum Sztuki Kościelnej, Muzeum Wielkopolskie, Muzeum Wojskowe, Zbiory na Ratuszu, Warszawa — Muzeum Narodowe, Muzeum Wojska, Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, Muzeum Archeologiczno-Państwowe, Muzeum Archeologiczne im. Majewskiego, Muzeum im. Bersona, Muzeum Pocztowe, Muzeum Kolejowe, Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej, Muzeum Zoologiczne, Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, Zamek, Pałac Łazienkowski i Biały Domek, Kamienica Ks. Mazowieckich, Kamienica Baryczków, Pałac w Wilanowie; Wilno — Muzeum Miejskie, Muzeum Przyjaciół Nauk, Zbiory Towarzystwa Mi-

łośników Żydowskich Zabytków, Zbiory Towarzystwa Naukowego Białoruskiego, ponadto liczne zbiory prywatne.

E. LITERATURA. Polska Akademia Literat u r y. Siedziba w Warszawie, Pałac Potockich, Krakowskie Przedmieście 32. Ustanowiona Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 29. IX. 1933 (Monitor Polski 234, poz. 254).

Akademja: a) reprezentuje polskie piśmiennictwo artystyczne, b) występuje wobec ministra W. R. i O. P. z inicjatywą poczynań, zdążających do podniesienia poziomu literatury polskiej oraz mających na celu opiekę nad literatami, c) współdziała z Rządem we wszystkich jego poczynaniach dla dobra kultury i sztuki polskiej, d) wypowiada opinię na życzenie władz państwowych w sprawach dotyczących języka, literatury i kultury, f) przyznaje nagrody literackie oraz stypendja dla literatów, g) podejmuje wszelkiego rodzaju wydawnictwa, poświęcone rozwojowi polskiej sztuki literackiej, h) wyróżnia utwory literackie i decyduje o przyznaniu im kwalifikacyj „odznaczone przez Polską Akademię Literatury”.

W skład Akademji wchodzi 15 członków dożywotnich: Wacław Sieroszewski — (Prezes), Leopold Staff — Viceprezes, Juljusz Kaden-Bandrowski — Sekretarz Generalny, Wacław Berent, Piotr Choynowski, Karol Irzykowski, Juljusz Kleiner, Bolesław Leśmian, Zofja Nałkowska, Zenon Przesmycki, Karol Hubert Rostworowski, Wincenty Rzymowski, Jerzy Szaniawski, Tadeusz Zieliński, Tadeusz Żeleński (Boy). Z ważniejszych utworów literackich członków Akademji Literatury wymienić należy:

Wacław Sieroszewski — 12 lat w kraju Jakutów, Korea, Na kresach lasów, W Matni, Latorośle, Powieści chińskie, Kartki z podróży, Ucieczka, Ol Soni-Kisań, Zamorski djabeł, Małżeństwo, Zacisze, Beniowski, Ocean, Łańcuchy, Topiel, Bajka o żelaznym wilku, Monografia Józef Piłsudski etc.

Leopold Staff — Sny o potędze, Mistrz Twarowski, Godiwa, W cieniu Miecza. Wawrzyny, Łabędź i lira, Siew doli, Tęcza łez i krwi, Pieśń o skowronku, Sady, Szumiąca muszla, Ucho igielne; autor wielu tłumaczeń utworów obcych, w roku 1927 otrzymał nagrodę państwową.

Juljusz Kaden-Bandrowski — Niezguła, Zawody, Proch, Piłsudczycy, Spotkanie, Łuk, Podpułkownik Lis-Kula, Rubikon, Generał Barcz, Wakacje moich dzieci, Przymierze serc, Miasto mojej matki, Powoje, Mateusz Bigda.

Wacław Berent — Fachowiec, Próchno, Ozimina, Żywe Kamienie, Źródła i ujścia nitscheizmu; przekład: „Tako rzecze Zaratustra”.

Piotr Choynowski — Historja Naiwna, Dom w śródmieściu, Kuźnia, dramat: Ruchome piaski (na scenie krakowskiej r. 1913); przekład: Cierpienia młodego Werthera, Goethego.

Karol Irzykowski — Pałuba, Nowele, Wiersze i dramaty, Juliusz Kleiner — Zygmunt Krasiński — Dzieje Myśli. Studja o Słowackim, Mesjanizm narodowy w systemie Krasińskiego, Pojęcie idei u Berkleya.

Bolesław Leśmian — Sad rozstajny, Łąka, Klechdy sezamowe, Przygody Sindbada Żeglarza oraz przekład nowel Poeego.

Zofja Nałkowska — Kobiety, Księżę, Narcyza, Lustra, Węże i róże, Tajemnica krwi, Moje zwierzęta, Hrabia Emil, Charaktery, Romans Teresy Hennert, Dom nad łąkami, Choucas.

Zenon Przesmycki (Miriam) — Za czary młodości, Studja artystyczne „Pro arte”, Zbiór „U poetów”, Zbiory pism Norwida.

Karol Hubert Rostworowski — Echo, Żeglarz, Judasz, Kalgula, Bratnie dusze, Miłosierdzie, Niespodzianka etc.

Wincenty Rzymowski — Polskie arcy-polskie, Piłsudski i szereg przekładów.

Jerzy Szaniawski — Murzyn, Papierowy kochanek, Ewa, Miłość i rzeczy poważne, Łgarze pod Złotą Kotwicą, Żeglarz etc.

Tadeusz Zieliński — Religja Starożytnej Hellady, Hellenizm i Judaizm, Historja Kultury Antycznej, Literatura Starożytnej Grecji, Rzym i jego religja etc.

Tadeusz Żeleński (Boy) — przełożył około 100 utworów literackich francuskich, głównie Balzaca; Słówka, Studja i szkice, Antologja literatury francuskiej, Molier, Pani Hańska, Brewerje, Plotki, Flirt z Melpomeną (Recenzje teatralne), Mózg i płeć i inne.

Pierwszą nagrodę literacką Polskiej Akad. Literat. dla młodych pisarzy otrzymał w r. 1934 Michał Choromański (Zazdrość i Medycyna).

BIBLIOGRAFJA.

Jan Lorentowicz: 20 lat Teatru Polskiego. Historja sztuki, praca zbiorowa wyd. Biblj. Ossolińskich, Lwów 1934 r. Feliks

Kopera. Dzieje Malarstwa w Polsce, 1930 r. Encyklopedia Ilustrowana Trzaski, Ewerta i Michalskiego. Mały rocznik Statystyczny, 1934, Rocznik P. A. T. 1934.

3. ADMINISTRACJA WYZNANIOWA, WŁADZE KOŚCIELNE.

Sprawy wyznaniowe w Polsce należą do kompetencji Ministerstwa W. R. i O. P. Stosunek prawny poszczególnych Kościołów do Państwa jest oparty bądź na podstawie umów, bądź też obowiązujących ustaw.

1. Najważniejsze stanowisko w Polsce zajmuje, ze względu na ilość członków, **Kościół katolicki**. Jego organizacja i stosunek do Państwa określone są w konkordacie z 10 lutego 1925 r. Konkordat ustala formę stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a Polską prawa i przywileje duchowieństwa, stosunek do obowiązującego prawodawstwa cywilnego, wreszcie organizację kościelną. Zgodnie z temi postanowieniami Polska jest podzielona na 5 prowincyj, a mianowicie: gnieźnieńsko-poznańską, warszawską, wileńską, lwowską, krakowską. Ponadto istnieje prowincja obrządku grecko-ruskiego (lwowska) oraz ormiańskiego (również lwowska). Łącznie posiada Polska 24 djecezje. Na czele prowincyj stoją arcybiskupi, zaś na czele djecezji biskupi. Wybór ich należy do Stolicy Apostolskiej, przyczem Prezydent Rzeczypospolitej przed mianowaniem może wysunąć zastrzeżenia natury politycznej co do osoby kandydata. Nowomianowani biskupi składają na ręce Prezydenta Rzeczypospolitej przysięgę wierności. Jednocześnie Państwo Polskie zobowiązało się do wypłacania duchowieństwu stałych plac.

2. **Kościół prawosławny** jest autokefalicznym i rządzi się zasadami, ustalonymi przez patriarchę konstantynopolitańskiego, w r. 1924. Zwierzchnią władzę stanowi Święty Synod biskupów djecezjalnych pod przewodnictwem metropolity, jako głowy Kościoła. Kościół dzieli się na 5 diecezji, siedziba metropolity znajduje się w Warszawie.

3. **Wyznania protestanckie** reprezentowane są w Polsce przez szereg kościołów, stanowiących odrębne organizacje, co jest wynikiem nietylko zasadniczego podziału na dwa odłamy: ewangelicko-augsburski (luterański) i ewangelicko-reformowany

(kalwiński), ale także istnienia odrębnych organizacji kościelnych w okresie niewoli. Istnieją zatem: dla województw centralnych kościół ewangelicko augsburski i ewangelicko-reformowany z siedzibą konsystorza w Warszawie, dla województw wschodnich kościół ewangelicko-chrześcijański, kościół wyznania augsburskiego i helweckiego z superintendenturą w Stanisławowie, dla województw zachodnich — kościół ewangelickounijny z superintendenturą w Poznaniu i kościół ewangelicki luterański z superintendenturą w Rogoźnie.

4. Żydzi stanowią w Polsce związek religijny, na którego czele stoi Rada Religijna gmin żydowskich, złożona z 34 członków świeckich i 17 rabinów, wybieranych na lat 5. Związek składa się z gmin wyznaniowych, zarządzanych bądź przez zarząd (w gminach mniejszych) z rabinem na czele, bądź też (w gminach większych) przez Radę i Zarząd. Władzą naczelną nadzorczą nad organami zarządu gmin wyznaniowych żydowskich jest Minister W. R. i O. P.

5. Poza powyższymi istnieje w Polsce wyznanie **karaimskie** (4 gminy wyznaniowe), **muzułmańskie** i szereg sekt. Stanowisko samodzielne zajmuje **Wschodni Kościół Staroobrzędowy**.

BIBLIOGRAFJA.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej r. 1925 Nr. 72. — Książd I. Grabowski, Konkordat, Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego, I, 311 — 321. M. Borowski, Encyklopedia j. w. I., 344 — 345. Z. Zalewski, Kościoły ewangelickie w Polsce, Encyklopedia, j. w. I, 355 — 358. Dziennik Ustaw 1927, n. 52, poz. 500. P. też Piekarski, Wyznania religijne w Polsce, 1927. W. Piotrowicz: Z zagadnień wyznaniowych w Polsce. Wilno. 1929.

VIII. KULTURA FIZYCZNA.

Nowoczesna kultura fizyczna opiera się zasadniczo na 3-ch czynnikach: 1) wychowaniu fizycznym, 2) sporcie i 3) turystyce. Dążeniem władz sportowych jest zespolenie tych trzech czynników kultury fizycznej w jednym ruchu społecznym, któryby objął całe społeczeństwo. Ze względu na to Państwo otacza troskliwą opieką zarówno wychowanie fizyczne, jak sport i turystykę.

Historja stwierdza, że Polska jest pierwszym krajem na świecie (nie licząc państw starożytnych), który wprowadził obowiązkowe ćwiczenia cielesne do wszystkich szkół. Rozporządzenia Komisji Edukacji Narodowej w r. 1773 stało się pierwowzorem dla wszystkich późniejszych ustaw, regulujących opiekę Państwa nad kulturą fizyczną narodu.

1. WYCHOWANIE FIZYCZNE.

Opieka Państwa nad kulturą fizyczną koncentruje się w 2 instytucjach: w Państwowym Urzędzie Wychowania Fizycznego i Przynsposobienia Wojskowego oraz w Radzie Naukowej Wychowania Fizycznego. Obie te instytucje uzupełniające się wzajemnie, utworzone zostały w r. 1927 z inicjatywy Marszałka Józefa Piłsudskiego.

A. RADA NAUKOWA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO. — Celem Rady Naukowej W. F. jest:

a) prowadzenie badań naukowych, b) przedstawianie wniosków w zakresie powszechnego w. f., c) wydawanie opinii w sprawach wniesionych do Rady przez zainteresowane czynniki w drodze przez PUWF. i PW.

Środki do wypełniania celów Rady polegają na opracowywaniu podstaw psychol.-pedagogicznych i etycznych w. f. oraz wytycznych naukowych w zakresie sportu, studjum metod stosowanych w szkolnictwie, wojsku i organizacjach w. f. i p. w. i sportowych, określaniu zasad kontroli lekarskiej, prowadzeniu badań doświadczalnych i ich kontroli, opinjowaniu i inicjowaniu w projektowaniu ustaw i rozporządzeń, popieraniu i publikowaniu wydawnictw i t. d.

W skład Rady wchodzi członkowie z urzędu, mianowicie Min. Spraw Wojsk., Szef Deptu Zdrowia MSWojsk., Dyrektor P. U. W. F. i P. W., Delegat M. W. R. i O. P., Dyrektor Deptu Służby Zdrowia M. S. Wewn. oraz najwyżej 20 osób mianowanych z pośród uczonych i znawców w. f.

Przewodniczącym Rady Naukowej Wydz. Fizycznego jest P. Marszałek Józef Piłsudski, wice-przewodniczącym gen. dr. Stanisław Rouppert.

B. PAŃSTWOWY URZĄD WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I PRZYSPOSOBIENIA WOJSKOWEGO (P. U. W. F. i P. W.), który ściśle współdziała z Radą Naukową W. F. i w niektórych wypadkach jest jej organem wykonawczym — ma za zadanie kierowanie wszelkimi pracami, dotyczącymi powszechnego wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, w szczególności zaś: ustalania wytycznych powyższych grup i ich kolejności, przedstawiania zainteresowanym ministrom wniosków i opinii co do wydania niezbędnych ustaw i rozporządzeń w zakresie w. f. i p. w., wykonywania nadzoru nad instytucjami i organizacjami w. f. i p. w. oraz odbywania w tym celu wizytacji tychże, opinjowanie wniosków, projektów i zarządzeń Ministerstwa W. R. i O. P. oraz Min. Spraw Wewn. w zakresie w. f. i p. w., udzielanie dyrektyw Wojewódzkim Komitetom W. F. i P. W., wydawanie czasopism i wydawnictw poświęconych w. f. i p. w.

Dyrektorem P. U. W. F. i P. W. jest płk. dypl. Władysław Kiliński. Urząd dzieli się na wydziały: ogólny, społeczny, wyszkolenia i zaopatrzenia oraz samodzielne referaty wych. fiz. kobiet i dzieci i przysp. wojsk. kobiet.

Jako aparat wykonawczy w terenie P. U. W. F. i P. W. posiada w każdym Okręgu Korpusu Okręgowy Urząd W. F. i P. W. oraz Inspektorat W. F. i P. W. K. O. P. Przy pułkach piechoty istnieją obwodowe komendy w. f. i p. w., przy brygadach K. O. P. komendy rejonowe. W każdym powiecie są po-

wiatowe (miejskie) komendy w. f. i p. w. Komendy powiatowe posiadają w swym składzie personel instruktorski.

Drogi jakimi Państwowy Urząd W. F. i P. W. dąży do realizacji swych celów są różne zależnie od tego, czy terenem pracy jest wojsko, czy ogół społeczeństwa cywilnego, czy wreszcie kluby i związki sportowe.

Kultura fizyczna w wojsku. W formacjach wojskowych poświęca się wychowaniu fizycznemu obowiązkowo 6 godzin tygodniowo. Program przewiduje gimnastykę, gry ruchowe, lekką atletykę i pływanie. W szkołach wojskowych za przedmiot obowiązkowy uznano również boks. Kierownikami są oficerowie posiadający odpowiednie studia specjalne; w każdym garnizonie jest ponadto instruktor szermierczy. System gimnastyki przyjęty w armii oparty jest na wzorach szwedzkich i duńskich, przystosowany jednak do warunków polskich. Prócz tego kierownicy w. f. organizują według zgóry ustalonego planu różne zawody sportowe.

Kultura fizyczna w społeczeństwie cywilnym. Realizowanie zadań postawionych sobie w kierunku rozpowszechnienia i podniesienia poziomu kultury fizycznej wśród społeczeństwa cywilnego, P. U. W. F. i P. W. przeprowadza drogą:

- 1) produkowania fachowo wyszkolonych instruktorów,
- 2) ożywienia i rozszerzenia działalności organizacji sportowych oraz kierowania ich wysiłków w stronę podniesienia wartości pracy z punktu widzenia interesów państwa w dziedzinie kultury fizycznej.

Wśród ważniejszych zdobyczy PUWF. i PW. na tem polu wyróżnić należy:

- a) budowę Centralnego Instytutu W. F. na Bielanach, b) utworzenie ośrodków w. f. i poradni sportowo-lekarskich, c) akcję obozową, d) akcję ogrodów Jordanowskich, e) wprowadzenie Państwowej Oznaki Sportowej, f) budowę urządzeń sportowych, g) ustanowienie Komitetów WF. i PW.

A. Centralny Instytut Wychowania Fizycznego. w popularnym skrócie CIWF., powstał z połączenia się Centralnej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu z Państwowym Instytutem Wychowania Fizycznego w Warszawie, jako wyraz planowej akcji, zmierzającej do zastąpienia licznych szkół i kursów kształcących kierowników wychowania fizycznego, których brak odczuwało się w pierwszych latach od-

rodzenia państwowości polskiej, — uczelniami o typie wyższym, odpowiednio wyposażonemi w fachowe siły nauczycielskie, niezbędne tereny, urządzenia oraz sprzęt.

Instytut mieści się w Warszawie, na Bielanach.

Statut Instytutu stawia mu cel przygotowania nauczycieli wychowania fizycznego dla szkół, wojska, stowarzyszeń i organizacji sportowych. Obok zadań dydaktycznych statutu C. I. WF. wysuwa również zadania natury badawczej i wychowawczej. Stosownie więc do trzech zasadniczych zadań Instytutu nauczania, wychowania i badań naukowych w ramach potrzeb wychowania fizycznego, zrealizowany został plan budowy i przeprowadzona organizacja uczelni. Na jej całość składają się piękne tereny częściowo urządzone dla potrzeb nauczania, częściowo zaś służące do ćwiczeń w warunkach naturalnych i zapewniające możliwie najlepsze warunki zdrowotne wychowanków Instytutu, pozatem budynki przeznaczone na sale ćwiczeń, audytorja, pracownie, muzea, cele lekarskie, zebrania towarzyskie, mieszkania wychowanków, jadalnie i biura.

Obraz czteroletniej pracy Instytutu na polu dostarczania fachowych sił w zakresie wychowania fizycznego ilustrują następujące cyfry: Nauczycieli ćwiczeń cielesnych dla szkół średnich 143, nauczycielek 115, oficerów-instruktorów w. f. dla armji 112, instruktorów dla w. f. w przysp. wojsk. 184, elewów oficerskich kursów informacyjnych w zakresie w. f. 82, podoficerów-pomocników instruktorów dla armji i policji 102, lekarzy przeszkolonych dla potrzeb w. f. 123, fehmistrzów 22, instruktorów szermierki 60, różnych uczestników kursów informacyjnych 68, razem fachowo przygotowanych sił 1011.

Do tej cyfry należałoby doliczyć jeszcze szereg kursów organizowanych na terenie C. I. W. F. przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Kuratorjum, Organizacje Społeczne, jak Związek Osadników, Radę Organizacyjną Polaków z Zagranicy, Związek Strzelecki, Organizacje Przysposobienia Wojskowego Kobiet i t. p.

Kursy prowadzone w CIWF. dzielą się na trzy kategorie:

1) dwuletnie studjum dla nauczycieli(lek) ćwiczeń cielesnych w szkołach średnich, 2) roczny kurs instruktorów w. f. dla armji i potrzeb p. w., roczny kurs instruktorów szermierki, 3) kursy informacyjne trwające 3—5 miesięcy, a mające za zadanie przeszkolenie instruktorów dla poszczególnych zadań w za-

kresie w. f. w szkolnictwie, organizacjach, stowarzyszeniach, klubach i armji.

Programy nauki w C. I. W. F. obejmują 3129 godz. nauczania podzielonych pomiędzy dwie grupy przedmiotów teoretycznych i praktycznych. Do przedmiotów teoretycznych zaliczyć należy: anatomję, fizykę, chemję, fizjologję, biologję, psychologję, pedagogikę, higijenę, teorję wych. fiz. oraz naukę o właściwościach rozwoju najczęściej spotykanych chorób okresu rozwojowego. Do drugiej grupy zaliczają się: gimnastyka i sporty (sporty zimowe, sporty letnie, lekka atletyka, gry, pływanie, wioślarstwo, tenis, szermierka i t. p.) gry i zabawy ruchowe ze szczególnem uwzględnieniem wieku dziecięcego, obozownictwo, krajoznawstwo i pomoc doraźna.

B u d ż e t P. U. W. F. — P. U. W. F. i P. W. wydał w ciągu swego istnienia na rozwój w. f. i p. w. sportu około 45.000.000 zł., budżet jego roczny wynosi obecnie 7.900.000 zł. Poważne sumy dostarczają budżety komitetów w. f. i p. w.

Interesując się przede wszystkim racjonalnem wychowaniem fizycznym o charakterze masowym, PUWF. i PW. popiera także sport zawodniczy. Ufundował on „Wielką Honorową Nagrodę Sportową”, stale subsyduje organizacje sportowe oraz w znacznym stopniu finansuje zawody międzynarodowe i międzypaństwowe i ekspedycje olimpijskie.

B. Ośrodki w. f. stworzone w liczbie 15 (w tem 1 morski) rozsiane po całym kraju, produkują masowo instruktorów niższego stopnia i przodowników. Ośrodki w. f. istnieją w Warszawie, Lublinie, Łucku, Wilnie, Białymstoku, Łodzi, Krakowie, Katowicach, Lwowie, Brześciu n. B., Przemyślu, Poznaniu, Gdyni (ośrodek morski) i Trokach (ośrodek wodny śródlądowy). Ośrodki szkolą instruktorów dla wojska i stowarzyszeń społecznych. Prowadzą one propagandę: przez organizowanie kompletów gimnastycznych i sportowych tam, gdzie brak odpowiednich organizacji społecznych, przez zawody propagandowe o charakterze masowym, oraz przez pokazy ćwiczeń, pokazy filmów sportowych, odczyty i t. p.

Pomoc okazywana organizacjom społecznym przez ośrodki idzie w kierunku opracowywania i opinjowania programów, udzielania wskazówek i porad, udzielania opieki lekarskiej, przydzielanie urządzeń i sprzęty, pomocy w organizowaniu zawodów i t. p.

W celu roztoczenia opieki lekarskiej nad uprawiającymi sport i ćwiczenia cielesne zostały zorganizowane przy Okręgowych Ośrodkach W. F. poradnie lekarskie. Mają one ponadto zadanie ujednostajnienia metod badań lekarsko-sportowych oraz gromadzenia materiałów dla prac naukowych.

C. OGRODY JORDANOWSKIE. W zakresie pracy nad wychowaniem fizycznym dzieci w wieku przedszkolnym P. U. W. F. i P. W. prowadzi akcję ogrodów Jordanowskich. Započetkowaniem jej było utworzenie doświadczalnego ogrodu w Warszawie. Obecnie ogrodów takich istnieje w Polsce około 50-ciu.

D. AKCJA OBOZOWA daje młodzieży możliwość wydo-stania się na czas pewien z dusznej atmosfery fabrycznego przedmieścia, spędzenia kilku tygodni w idealnych warunkach higienicznych, wyładowania w grach i ćwiczeniach swej energii, oraz równoczesnego zgromadzenia nowych zasobów dla oczekujących wysiłków przy nauce i zawodowej pracy.

Corocznie przez obozy letnie, organizowane przez P. U. W. F. i P. W., przy jego pomocy przechodzi kilkadziesiąt tysięcy młodzieży.

E. P. O. S. — Ustanowienie Państwowej Odznaki Sportowej miało na celu uchronić szerokie masy sportowców od ujemnych skutków przesadnej specjalizacji, pobudzić do hołdowania harmonijnej wszechstronności i do poszukiwania sprawności ogólnej, jako niezbędna jest dla zapewnienia 100-procentowej wydajności człowieka pracy i żołnierza. Poza tem celem odznaki jest pobudzenie do uprawiania ćwiczeń cielesnych wszystkich t. j. i tych, którzy ze względu na wiek, gorsze dane fizyczne i t. p. nie mają możności lub ochoty do udziału w współzawodnictwie sportowem, a którzy podczas perjodycznych prób o odznakę znajdują możność oceny i kontroli swych sił. Cele te, jak pozwalają sądzić dotychczasowe spostrzeżenia, zostaną w znacznym stopniu osiągnięte. W pierwszym roku istnienia odznaki (1931) prawo noszenia jej zdobyło zaledwie 17.000 osób, w roku drugim posiadaczy P. O. S. było już 170.000. Obecnie liczba ta została podwyższona do 320.000. Prawo do odznaki zdobywa się na 2 lata, poczem należy je odnowić, stając znowu do próby.

F. BOISKA I SPRZĘT. P. U. W. F. i P. W. dużo energii wkłada w rozbudowę urządzeń sportowych. Buduje on samodzielne boiska, bieżnie, pływalnie, przystanie i t. p. oraz wspomaga w tym względzie instytucje samorządowe i spo-

łeczne; w Urzędzie opracowywane są wzorowo plany racjonalnie i ekonomicznie pomyślanych urządzeń, oraz ustala się standaryzowane typy sprzętu sportowego. Liczne kursy domowego wyrobu sprzętu sportowego (przedewszystkiem nart i kajaków) dążą do ułatwienia terenowi zaopatrzenia się w tani, a odpowiadający wymaganiom sprzęt, oraz prowadzą do obniżenia cen rynkowych sprzętu.

G. KOMITETY W. F. i P. W. Czynnikiem społecznym koordynującym działalność władz i społeczeństwa w dziedzinie kultury fizycznej są komitety w. f. wojewódzkie, miejskie, powiatowe i gminne, których przewodnictwem z reguły spoczywa w ręku przedstawiciela władz administracyjnych (wojewoda, starosta), oraz w skład których wchodzi przedstawiciele wojska, szkolnictwa i organizacji społecznych.

Komitety Wojewódzkie są organami nadzorczymi, natomiast powiatowe i miejskie prowadzą poważną pracę praktyczną (budowę urządzeń sportowych t. zn. boisk, stadionów, pływalni, strzelnic, sal gimnastycznych etc. oraz zaopatrzenia ich w niezbędny sprzęt).

2. SPORT.

A. Najwyższą władzą zorganizowanego sportu w Polsce jest Związek Polskich Związków Sportowych — Polski Komitet Olimpijski (w skróceniu: Z. Z. — P. K. Ol.).

Z. Z. — P. K. Ol. w ciągu kilkunastu lat swego istnienia ulegał kilkakrotnie zasadniczym przeobrażeniom, stąd też pochodzi podwójna nazwa tej instytucji.

Polski Komitet Olimpijski został powołany do życia w dniu 12-tym października 1919 roku, a więc w roku poprzedzającym Igrzyska Olimpijskie w Antwerpii, na których sport polski miał być poraz pierwszy reprezentowany. Do wyjazdu na tę Olimpiadę jednak nie doszło, gdyż w tym okresie (rok 1920) przypadły chwile najcięższych walk w wojnie z Sowiecami.

P. K. Ol. został zorganizowany na wzór organizacji, istniejących już w całej Europie i miał na celu przygotowanie drużyny olimpijskiej i zebranie funduszków na sfinansowanie wyjazdu: do zarządu delegowały swych przedstawiciele Ministerstwa Zdrowia Publicznego, Oświaty i M. S. Wojsk., korzystając z poparcia Referatu Sportu, istniejącego przy Ministerstwie Zdrowia Publicznego.

Z inicjatywy P. K. Ol. zaczęły powstawać poszczególne związki sportowe, które najczęściej natychmiast po swoim zorganizowaniu przystępowały do odpowiednich związków międzynarodowych. W okresie dwuletnim (1919 — 1921) powstało siedem związków, a mianowicie: P. Zw. Lekkoatletyczny, Pol. Zw. Towarzystw Wioślarskich, Pol. Związek Piłki Nożnej, Pol. Związek Narciarski, Pol. Zw. Tow. Kolarskich, Pol. Zw. Lawn tenisowy i Pol. Zw. Łyżwiarzski.

Wymienione Związki, powołały do życia nową instytucję, a mianowicie Związek Polskich Związków Sportowych (w popularnym skrócie Z. Z.).

W roku 1925 dokonano fuzji obu instytucyj, przyjmując istniejącą do dziś dnia nazwę Pol. Kom. Olimpijski — Zw. Pol. Zw. Sportowych. Od tej chwili P. K. Ol. stał się jakgdyby komisją Z. Z., mającą wyłącznie na celu organizowanie prac, stojących w bezpośrednim związku z udziałem Polski na Igrzyskach Olimpijskich, zaś Z. Z. pozostał jedyną instytucją naczelną i kierowniczą całego sportu polskiego. Obecnym Prezesem Z. Z. jest pułk. Juljusz Ulrych, a przewodniczącym P. K. Ol. — pułk. Kazimierz Glabisz.

W tym okresie czasu Kom. Olimpijski przygotował i wysłał trzy ekspedycje olimpijskie. W Paryżu (1924) — drużyna polska była jeszcze słaba pod względem wartości sportowej i nie odegrała żadnej roli w walce o mistrzowskie tytuły. Reprezentacja Polski, nie mająca jeszcze żadnego doświadczenia w spotkaniach na arenie międzynarodowej, wyjechała jedynie po naukę, a pozatem dla zadokumentowania swej przynależności do ogólno-światowej sportowej rodziny.

W olimpiadzie Amsterdamskiej (1928), na którą wyjechała znacznie szczuplejsza reprezentacja, zdobyliśmy już nawet dwa tytuły mistrzowskie (Halina Konopacka w rzucie dyskiem i Kazimierz Wierzyński w poezji). Postawa drużyny była bardzo dobra i w każdej dyscyplinie zawodnicy nasi potrafili zawiązać poważną walkę z przeciwnikami.

W Los Angeles (1932) gdzie pojechała tylko garstka zawodników (kosztowna podróż) poszło jeszcze lepiej. Zdobyliśmy tutaj trzy tytuły (Janusz Kusociński — bieg 10 klm. i Stanisława Walasiewiczówna — bieg 100 mtr. i Józef Klukowski w rzeźbie), odnosząc prócz tego szereg sukcesów w lekkiej atletyce, wioślarstwie, szermierce i grafice. Dzięki tym wyni-

kom Polska zdobyła należne sobie miejsce w światowym sporcie.

Celem Z. Z. jest opieka, popieranie i nadzór nad sportem amatorskim w Polsce przez: a) ogólne kierownictwo i inicjatywę w sprawach dotyczących rozwoju sportu, b) reprezentację zrzeszonego sportu wobec władz, społeczeństwa i zagranicy, c) współdziałanie z Państwowym Urzędem W. F., d) koordynację i ułatwienie współpracy poszczególnych Związków, e) nadzór nad działalnością tych Związków i rozstrzyganie sporów między nimi, f) przygotowanie udziału w Igrzyskach Olimpijskich, g) przestrzeganie zachowywania zasad amatorskich i h) opiekę nad działaniami sportu, niezrzeszonymi jeszcze w związki państwowe.

Aby osiągnąć powyższe cele, Z. Z. zabiega stale o poparcie władz państwowych i samorządowych, ustala normy organizacyjne życia sportowego, utrzymuje stały kontakt z Międzynarodowym Kom. Ol. i współdziała ze wszystkimi Związkami w celowych przygotowaniach do występów na Igrzyskach Olimpijskich.

Ze swoich celów wywiązuje się Z. Z. — P. K. Ol. z coraz większą sprężystością, przysparzając słą pracą olbrzymie korzyści wszystkim organizacjom sportowym. Ta owocna praca Z. Z. zapewniła powagę i autorytet polskiemu sportowi zarówno poza granicami Polski, jak i wśród naszego społeczeństwa i władz państwowych, które darzą obecnie Z. Z. całkowitem zaufaniem, popierając wysiłki tej stale rozwijającej się organizacji.

B. W Z. Z. — P. K. Ol. zrzeszone są w chwili obecnej 24 związki reprezentujące wszelkie gałęzie sportu. Podajemy krótką charakterystykę tych sportów, ustalającą kolejność według ich popularności, na zasadzie oficjalnej statystyki Z. Z. Są to cyfry, wyrażające ilość sportowców zrzeszonych, biorących czynny udział w oficjalnych zawodach. Liczba sportowców, ćwiczących na uboczu, jest oczywiście znacznie większa.

P o l s k i Z w i ą z e k P i ł k i N o ż n e j (P. Z. P. N.) posiada 790 klubów oraz 59600 zarejestrowanych członków. W łonie Związku istnieje exterytorjalna „Liga Państwa”. Do Ligi należy 12 czołowych klubów, rozgrywających ze sobą walkę o tytuł mistrza Polski. System rozgrywek o tytuł i zmiana drużyn jest ciągle jeszcze kwestją nieustabilizowaną i podlega dość częstym reformom. Piłkarstwo polskie utrzy-

muje żywy kontakt z zagranicą i reprezentuje średni poziom europejski.

Z w i ą z e k T o w a r z y s t w G i m n a s t y c z n y c h S o k ó ł (S o k ó ł) jednoczy 29422 członków w 888 oddziałach. Zaznaczyć należy, że oprócz tej liczby zgłoszonych członków w skład Sokoła wchodzi jeszcze kilkadziesiąt tysięcy niezgłoszonych członków, a ponadto Związkowi Warszawskiemu podlega 110 gniazd i 2615 członków we Francji. Jest to Związek, który propaguje gimnastykę, jako cel zasadniczy, a nie jako ćwiczenie pomocnicze do innych sportów.

P o l s k i Z w i ą z e k Ł u c z n i c z y (P. Z. Ł.) ma obecnie 28640 członków i 560 klubów. Sport ten — ogromnie popularny zwłaszcza wśród kobiet, — stoi w Polsce na b. wysokim poziomie. Pani Kurkowska-Spychajowa zdobyła dwukrotnie dla Polski tytuł mistrzyni świata.

P o l s k i Z w i ą z e k G i e r S p o r t o w y c h (P. Z. G. S.) jest jednym z najmłodszych Związków, rozwija się jednak bardzo szybko, zyskując coraz większą popularność. Zrzesza on w 242 klubach 8924 członków, którzy uprawiają siatkówkę, koszykówkę, piłkę ręczną („szczypiorniak“) i hazenę.

P o l s k i Z w i ą z e k L e k k o - a t l e t y c z n y (P. Z. L. A.) jednoczy 8625 członków w 207 klubach. Poziom sportowy czołowych zawodników polskich jest bardzo wysoki. Członkowie Związku zapisali już wielokrotnie swoje nazwiska w tabeli rekordów świata. Janusz Kusociński zdobył sławę jednego z najlepszych długodystansowców świata, a Walasiewiczówna dzierży dzisiaj, prócz 800 mtr., wszystkie kobiece rekordy światowe w biegach. Heljasz był przez dwa lata oficjalnym rekordzistą w pchnięciu kulą, a Wajsówna od dłuższego czasu jest niepokonana w rzucie dyskiem, godnie kontynuując tradycję naszej pierwszej mistrzyni olimpijskiej — Konopackiej. Reprezentacja kobieca stoi dziś (po Niemczech) na drugim miejscu w Europie.

P o l s k i Z w i ą z e k S t r z e l e c t w a S p o r t o w e g o (P. Z. S. S.) posiada 48 kluby i 6847 zarejestrowanych zawodników. Związek cieszy się poparciem władz i całego społeczeństwa i z każdym rokiem rozwija się pod każdym względem jaknajpomyślniej. Rekordy strzeleckie podlegają systematycznej poprawie, która pozwala zaliczyć dzisiaj ten dział naszego sportu do zupełnie dobrej klasy światowej. Kiszurno zdobył w tej dziedzinie zaszczytny tytuł mistrza świata (strzelanie myśliwskie do rzutków).

Polski Związek Towarzystw Wioślarskich (P. Z. T. W.) ma 65 klubów i 6700 członków. Związek ten ma dawną i piękną tradycję, a na terenie międzynarodowym odniósł szereg sukcesów. W swoim dorobku ma już dwa mistrzostwa Europy i trzecie miejsce, zdobyte na Olimpiadzie Amsterdamskiej.

Polski Związek Kajakowy (P. Z. K.) powstał niedawno, ale dzięki przystępności sprzętu oraz dogodnym terenom które dają specjalne możliwości turystyczne, rozwija się bardzo szybko, jednocząc dziś 6700 członków w 50 klubach.

Polski Związek Bokserski (P. Z. B.) jednoczy 5000 czynnych członków w 115 klubach. Dzięki bardzo wysokiemu poziomowi sportowemu i częstym zwycięstwom nad reprezentacjami zagranicznymi, Związek cieszy się wielką popularnością, która zapewnia mu mocno finansowe podstawy. W boksie europejskim zajmuje zaszczytną pozycję, ubiegając się ostatnio z powodzeniem o zdobycie drugiego miejsca za doskonałymi pięścierzami Niemiec. Kilkakrotnie już pięścierze polscy zdobywali tytuły vice-mistrzów Europy.

Polski Związek Towarzystw Kolarskich (P. Z. T. K.) ma 126 klubów i 4931 członków. Członkowie uprawiają kolarstwo szosowe i torowe. Jest to jeden z najstarszych polskich związków sportowych.

Polski Związek Lawn - Tennisowy (P. Z. L. T.) zrzesza 3843 członków w 86 klubach. Czołowi gracze polscy reprezentują dobrą klasę europejską. W roku 1934-ym polska reprezentacja tenisowa wywalczyła sobie dostęp do finałowych rozgrywek o puchar Davisa. Nazwiska Tłoczyńskiego, Hebdy i Jędrzejowskiej są dobrze znane w światowym tenisie.

Polski Związek Pływacki (P. Z. P.) ma 73 kluby i 3601 członków. P. Z. P. prosperuje w ciężkich warunkach, odczuwając dotkliwie brak zimowych pływalni. Rozwija się mimo to dobrze i podnosi stale swój poziom sportowy.

Polski Związek Tenisa Stołowego (P. Z. T. S.), jeden z najmłodszych związków, ma już 132 kluby i 2565 członków. Charakter tej gałęzi sportu (choć bardzo popularnej) ma luźny tylko związek z prawdziwym sportem zawodniczym.

Polski Związek Atletyczny (P. Z. A.) obejmuje zapaśnictwo i podnoszenie ciężarów. Ma 59 klubów

i 2235 członków. Ta gałąź sportu jest specjalnie popularna wśród sfer robotniczych.

Polski Związek Łyżwiarski (P. Z. Ł.) obejmuje 18 klubów i 1300 członków, uprawiających jazdę szybką i figurową. Związek ten ostatnimi czasy wyrwał się z długoletniej martwoty i zaczyna odrabiać stracony czas w stosunku do zagranicy. Znana łyżwiarka Nehringowa posiadała przez długi czas szereg rekordów światowych w jeździe szybkiej.

Polski Związek Hokeja Lodowego (P. Z. H. L.) obejmuje 66 klubów i 1236 członków. Popularność tego sportu rozwija się w kolosalnym tempie, a poziom ogólny szybko się podnosi.

Na zakończenie tego działu dodać musimy słów kilka o sportowcach polskich-emigrantach, którzy w barwach innych państw zdobyli sobie wielki rozgłos. Wymienić tu musimy przede wszystkim Piotra Fika (USA), który odebrał Weissmüllero wi rekord pływacki na 100 mtr. w stylu dowolnym, uważany przez długie lata za niedościgły. W barwach Ameryki startuje również doskonały pływak Chrostowski i lekkoatleci Zaremba (trzecie miejsce na Olimpiadzie w rzucie młotem), Ablowicz (członek rekordowej sztafety w biegu 4×400 mtr.), Wąsowicz (jeden z pierwszych tyczkarzy świata) i wielu innych.

Niemniejszą rolę odgrywają Polacy w amerykańskim boksie zawodowym. Tadeusz Jarosz zdobył tytuł mistrza świata w wadze średniej, a nazwiska Poredy, Dublińskiego i Rana są doskonale znane i wysoko cenione. Wspomnieć także musimy o Franciszku Pajkowskim („Frac Parker”), który jest dzisiaj jedną z największych nadziei znakomitego tenisu Ameryki.

Polski Związek Motocyklowy (P. Z. M.) jednoczy 1080 członków w 53 klubach. Członkowie uprawiają jazdę turystyczną, raidową i wyścigową.

Związek Automobilowy obejmuje 18 klubów i 1000 członków. Wobec braku maszyn wyścigowych, nie odgrywa na terenie międzynarodowym poważnej roli, chociaż posiada szereg znakomych kierowców.

Polski Związek Jeździecki (P. Z. J.) obejmuje 20 klubów i 1000 członków. Poziom jeździectwa polskiego, stojący przed kilku laty na przodującym stanowisku w całym świecie, przechodzi ostatnimi czasy poważny kryzys, który jednak stopniowo przemija.

Polski Związek Narciarski (P. Z. N.) ze swej pierwotnej kolebki — Podhala, rozprzestrzeniła swą działalność po całej Polsce. Obejmuje 961 członków w 152 klubach. Propaguje narciarstwo turystyczne i zawodnicze, które reprezentuje wysoki poziom, współzawodnicząc od wielu lat z powodzeniem w walce o prymat w środkowej Europie.

Polski Związek Żeglarski (P. Z. Ż.) obejmuje 810 członków, zrzeszonych w 15 klubach. Propaguje żeglarstwo turystyczne i zawodnicze na rzekach, jeziorach i polskim morzu.

Polski Związek Szermierczy (P. Z. S.) jednoczy 400 członków w 16 klubach. W związku uprawiana jest szermierka na floretty, szpady i szable. Szabla, nasza „broń narodowa” reprezentuje poziom bardzo wysoki, ustępując dotąd nieznacznie jedynie Węgrom i Włochom. W tej konkurencji zdobyliśmy już dwukrotnie zaszczytne trzecie miejsce na Igrzyskach Olimpijskich.

Polski Związek Hokeja Ziemnego (P. Z. H. Z.) — 14 klubów, 350 członków. Związek od swego powstania prawie się nie rozwija i ma znikomą popularność.

Polski Związek Sportowy Głuchoniemych należy do Z. Z. w charakterze członka nadzwyczajnego. 110 członków w 6-iu klubach uprawia wszelkie dziedziny sportu.

Adresy poszczególnych Związków, jakoteż i wszelkie szczegółowe o nich informacje otrzymać można w biurach Z. Z. — P. K. Ol., które mieszczą się w Warszawie przy ul. Wiejskiej 11.

Do Z. Z. nie zgłosiły dotychczas akcesu organizacje sportowe lotnictwa i szybownictwa.

Z większych klubów sportowych wymienić należy: w Warszawie — W. K. S. Legję, cieszący się dość dużym poparciem władz, posiadający najsilniejszą w Polsce sekcję tenisową, jakoteż stojące na wysokim poziomie sekcje piłkarską, pływacką, motocyklową i cały szereg innych; Akademicki Związek Sportowy (AZS) zarejestrowany w Centrali Polskich AZS'ów, posiadający sekcję lekkoatletyczną, pływacką, gier sportowych, hokeja na lodzie, wioślarską i t. d. Jest to klub, który wychował największą ilość „znakomitości” polskiego sportu. Z AZS'em związane są tak popularne nazwiska Konopackiej, Kostrzewskiego, Adamowskiego, Bo-

cheńskiego i innych. Warszawaianka to klub stosunkowo młodszy, który poza osobą mistrza olimpijskiego Kusocińskiego nie chlubi się specjalnie wysokowartościowym dorobkiem, ale pracuje wszechstronnie i z dużym rozmachem. Polonia — jeden z najstarszych klubów stołecznych, po latach rozkwitu przechodzi obecnie pewien kryzys. Warszawskie Towarzystwa Cyklistów, reprezentuje najwyższy w Polsce poziom kolarstwa torowego. Poza temi klubami na wzmiankę zasługują: Warszawskie Towarzystwo Wioślarskie, oraz „Skra” — największy klub robotniczy.

W Krakowie rywalizują ze sobą od lat bardzo dawnych Wisła i Cracovia. Odgrywają one poważną rolę w życiu polskiego piłkarstwa, uprawiając pozatem i inne dziedziny sportu. W ostatnich czasach rozwija energiczną działalność sportową klub fabryczny Garbarnia i klub robotniczy — Legja.

W Poznaniu zupełnie wyjątkowe stanowisko zajmuje „Warta”, która we wszystkich uprawianych dziedzinach sportu reprezentuje wysoki poziom, rozwijając się coraz pomyślniej. Bokserszy i lekkoatleci Warty mają chlubną tradycję.

W Łodzi prym dierży Ł. K. S. (Łódzki Klub Sportowy), pracujący wszechstronnie i posiadający znakomitą sekcję piłkarską. Drugim popularnym klubem jest „J. K. P. o. z. n. a. n. s. k. i” (klub fabryczny), kładący specjalny nacisk na swoją doskonałą sekcję pięściarską.

Wilno ma najsilniejszych przedstawicieli w wszechstronnym „K. P. W. O. g. n. i. s. k. o” i klubie piłkarskim „W. K. S. S. m. i. g. ł. y”.

Na Śląsku, gdzie popularność wszelkich gałęzi sportu jest wyjątkowo duża, wyróżnia się K. S. R. u. c. h. (Wielkie Hajduki), posiadający mistrzowską drużynę Polski w piłkarstwie, pozatem kluby S. t. a. d. j. o. n. (Król. Huta) i P. o. g. o. n. (Katowice) oraz towarzystwa pływackie, jak K. P. S. i. e. m. i. a. n. o. w. i. c. e. i E. K. S.

W Gdańsku potężnym ośrodkiem polskiego sportu jest „Gedanja”, reprezentująca wysoki poziom w licznie uprawianych dziedzinach.

We Lwowie najpopularniejszymi są: „P. o. g. o. n.” (świąteczna sekcja piłkarska) i najstarszy sportowy klub polski „C. z. a. r. n. i”.

Wspomnieć jeszcze wypada o klubach, połączonych wspólną siecią organizacyjną, które posiadają swoje oddziały we wszystkich większych ośrodkach. Są to kluby akademickie (we

wszystkich miastach uniwersyteckich), wielce popularne „AZS'y”, pozatem oddziały potężnego Związku Strzeleckiego, Sokół i żydowskiej organizacji „Makkabi”. Istnieją również specjalne związki robotnicze, podporządkowane magistraturze naczelnej — Związkowi Związków.

C. Ruch sportowy w Polsce ma do swego rozporządzenia szczupłą stosunkowo ilość boisk i wszelkiego rodzaju inwestycji, chociaż dzięki pomocy władz państwowych, braki te z każdym rokiem dają się coraz mniej odczuwać.

Najdotkliwiej daje się we znaki brak zimowych basenów i krytych hal sportowych. „Pałaców Sportowych” na wzór zagranicy, wogóle jeszcze nie posiadamy, choć ostatnio są czynione poważne w tym kierunku starania (Warszawa).

Najlepiej przedstawia się sprawa boisk piłkarskich i lekkoatletycznych, których jest po kilka, a nawet po kilkanaście w każdym większym mieście. Największy jest „Stadjon Wojska Polskiego” w Warszawie, z wielką trybuną krytą, pozatem stadjon miejski w Poznaniu, boisko Wisły i Cracovii w Krakowie, oraz stadjon miejski w Król. Hucie i boisko Pogoni i Czarnych we Lwowie. Obecnie znajduje się w budowie wielki stadjon śląskiego Ruchu, który będzie największym w Polsce. Pomieści on około 50.000 widzów.

Hale kryte istnieją w Warszawie (w Centr. Instytucie na Bielanych — narazie niedokończone), w Przemyśle (najlepiej urządzona), a pozatem w Poznaniu, Krakowie i we Lwowie.

Pływalnie kryte posiadają wszystkie większe miasta; wśród nich pływalnia krakowskiej Y. M. C. A. ma prawdziwie reprezentacyjny charakter. Z pływalni odkrytych zasługuje na specjalne wyróżnienie pływalnia Legji w Warszawie.

Spośród torów kolarskich, żywszą aktywność wykazywał w ostatnich latach jedynie tor Warsz. Tow. Cyklistów na Dynasach, choć nie gorsze tory posiada warszawska Legja, Cracovia, a pozatem Łódź i na mniejszą skalę Kalisz, Częstochowa i Włocławek.

Korty tenisowe budowane są dzisiaj przy każdym prawie boisku. Najlepsze urządzenie posiada warszawska Legja, AZS poznański i krakowski, Lwowski Klub Tenisowy i stołeczny Lawn-Tennis Klub.

Skocznie narciarskie zbudowane są we wszystkich górskich miejscowościach. Największe — to skocznie na Krokwi (Zakopane), w Krynicy, w Wiśle (Śląsk Cieszyński) i zbudowana ostatnio w Worochcie.

Stadjon hippiczny o charakterze reprezentacyjnym znajduje się w warszawskich „Łazienkach”.

Boiska do hokeja lodowego, gier sportowych, a poza tem bardzo liczne strzelnice sportowe znajdują się prawie we wszystkich większych miastach Polski.

Wioślarstwo rozporządza dobrym torem regatowym na Brdujściu pod Bydgoszczą. W innych ośrodkach uprawia się sport regatowy na rzekach lub jeziorach.

Statystyczny wykaz urządzeń sportowych w Polsce na dzień 1 stycznia 1934 r. przedstawia się jak następuje:

Pływalni i stadjonów pływackich — 208; pływalni krytych — 12; przystani wioślarskich — 200; torów kolarskich — 16; kortów tenisowych — 1629; torów hippicznych — 31; sal i hal gimnastycznych — 1036; parków sportowych — 38; ogródków jordanowskich — 69; schronisk turystycznych — 65; torów łyżwiarskich — 36; boisk hokejowych — 55; skoczni narciarskich — 28; ślizgawek naturalnych — 1.245.710 m²; sztucznych lodowisk — 2400 m²; boisk — 930; wielkich boisk o powierzchni 6.770.417 m² i 2.765.813 m² małych boisk; bieżni i boiska lekkoatletyczne — 418 bieżni i 1.888.054 m² boisk lekkoatletycznych; poradni sportowo-lekarskich — 54.

3. OŚRODKI TURYSTYCZNO-SPORTOWE W POLSCE.

Główne ośrodki turystyczno-sportowe w Polsce skupiają się na południu kraju (województwa: śląskie, krakowskie, lwowskie i stanisławowskie). Rozciągające się tu pasma górskie (patrz „Opis Polski”) dają znakomitą podstawę dla rozwoju turystyki górskiej i sportów, zwłaszcza zimowych, tembardziej, że przez góry biegną liczne szlaki znakowane, łączące szczyty z punktami wyjściowemi, urządzone są liczne schroniska i stacje turystyczne, rzeki (zwłaszcza w części zachodniej) stanowią doskonałe szlaki kajakowe, a cały obszar posiada dość gęstą sieć dróg. Liczniej uczęszczaną przez turystów jest część zachodnia omawianego obszaru (województwa śląskie i krakowskie). Tu

głównym ośrodkiem jest **Zakopane**, będące największą, najpopularniejszą w Polsce stacją turystyczno-sportowo-klimatyczną. Jest to centrum ruchu sportowego i turystycznego zarówno latem (liczne i różnorodne imprezy sportowe, z których samochodowy „Międzynarodowy Wyścig Tatrzański” z udziałem wybitnych mistrzów z wielu krajów zdobył sobie rozgłos światowy) jak — i to przede wszystkim — zimą. Ogromna różnorodność sportów zimowych: narciarstwo, tor saneczkowy i bobsleighowy, najładniej położony w Europie, wspaniały tor łyżwiarski, zimowe zawody konne połączone ze skjöringami i ski-skjöringami, zawody łyżwiarskie z udziałem mistrzów świata i t. d. Zakopane jest miejscem wypadowem dla wielu wycieczek turystycznych w Tatry. Przybywa tu przeciętnie rocznie 100.000 turystów (poza 50.000 kuracj.). Drugą koleją po Zakopanem stacją turystyki sportów zimowych jest **Krynica**, ze znakomitemi terenami narciarskimi, ściągającymi narciarzy z całej Polski i z zagranicy, z najdłuższym w Polsce (1500 m.) torem saneczkowym, torem łyżwiarskim i hockeowym, na którym rozegrano w r. 1931 mistrzostwa świata. Z innych miejscowości należy wymienić w wojew. śląskiem: **Wisłę** i **Ustroń** — ośrodki sportów zimowych i punkty wypadowe dla wycieczek górskich, a w krakowskim — posiadające podobny charakter **Bystrą** koło Białej, **Rabkę**, **Rajcę**, **Sucha**, **Rybro** i inne. W części wschodniej omawianego obszaru (woj. lwowskie i stanisławowskie) poza **Truskawcem**, w których urządzone są rok rocznie zawody narciarskie z udziałem asów polskiego narciarstwa, głównymi ośrodkami o charakterze coraz bardziej uczęszczanych stacyj turystycznych i sportów zimowych są: **Worochta**, **Jaremcze**, **Tatarów**, **Tuchla**, **Śląsko**, **Skole** i inne, będące także miejscami wypadowemi dla wycieczek turystycznych w pociągającą swą pierwotnością tę część polskich Karpat. Z innych obszarów Polski terenem o znaczeniu turystyczno-sportowem staje się coraz bardziej wybrzeże morskie z **Gdynią** jako główną centralą turystyczną i jako ośrodkiem sportu, zwłaszcza wodnego na czele. Poza tem Polesie na wschodzie kraju stanowi znakomity teren dla turystyki wodnej i rybołówstwa, a na terenie województwa białostockiego ogromna **Puszcza Białowieska** ze wspaniałym zwierzo- stanem jest znakomitym terenem myśliwskim. Sporty i turystyka wodna rozwijają się też na pojezierzach: pomorskiem (główne centrum jez. Charzykowskie pod Chojnicami) i suwal-

skiem. Pozatem malownicze krajobrazy, piękno przyrody, liczne pamiątki przeszłości, bogactwo strojów i obyczajów ludowych pociągają rzesze turystów-sportowców i do wielu innych zakątków Polski.

BIBLIOGRAFJA

Orłowicz: Mapa uzdrowisk, letnisk i komunikacji autobusowej, Warszawa 1934. Rocznik Sportowy 1934. Rocznik P. A. T. 1934.

IX. PRASA.

1. AGENCJE PRASOWE.

W Polsce istnieje około 30 agencji prasowych, publikujących regularne biuletyny informacyjne. Naczelne miejsce wśród agencji ogólnoinformacyjnych zajmuje **Polska Agencja Telegraficzna (P. A. T.)**, zorganizowana w r. 1918; została ona przekształcona w r. 1924 na przedsiębiorstwo państwowe — agencję urzędową (patrz Dział VII: „Życie Gospodarcze, Skarbowość”). P. A. T. podaje w pierwszym rzędzie wiadomości pochodzące od rządu i informuje prasę o wszelkich poczynaniach państwowych. Działalność P. A. T. obejmuje wszystkie gałęzie życia. P. A. T. rozporządza obsługą (service) w zakresie politycznym, ekonomicznym, giełdowym, sportowym, artystycznym, kulturalnym i radio-telegraficznym (t. zw. Polpat), służy dla obsługi informacji zagranicy). Poza tem P. A. T. posiada monopol ogłoszeniowy na wszystkie rodzaje reklamy państwowej, nie wyłączając świetlnej, filmowej i fotograficznej oraz monopol zdjęć filmowych i fotograficznych w obrębie gmachów i terenów państwowych (przeprowadza wymianę polskich zdjęć na zdjęcia zagraniczne). P. A. T. przejęła od polskich kolei państwowych radioeksploatację w pociągach p. n. „Radjo-Pat.”. W służbie informacyjnej agencja posługuje się radjotelegrafją, radjofonją i teleskryptorami. P. A. T. wydaje 7 biuletynów: krajowy, gospodarczy, artystyczno-kulturalny, sportowy, ilustracyjny i zagraniczny, które ukazują się w miarę napływania materiału, bez przerwy, 24 godz. na dobę, oraz biuletyn giełdowy, wydawany raz dzien-

nie. Wydawnictwami P. A. T. są: Monitor Polski (Dz. Urz. Rz. Pol.), Zbiór Wyroków Najwyższego Trybunału Administracyjnego, Rocznik polityczny i gospodarczy, Wiadomości Portu Gdynińskiego, Prasa i Reklama oraz Katalog Prasy Polskiej.

Oprócz Biura Wydawnictw, P. A. T. utrzymuje Biuro Reklam i Ogłoszeń oraz Biuro Filmowo-Fotograficzne.

P. A. T. jest członkiem koncernu międzynarodowego „Agencji Sprzymierzonych”. Poza tem P. A. T. zawarła umowy z szeregiem agencji zagranicznych, z którymi współpracuje na zasadzie wymiany informacji.

Dla obsługi prasy P. A. T. posiada 14 oddziałów krajowych (Białystok, Bydgoszcz, Gdynia, Grudziądz, Katowice, Kraków, Lublin, Lwów, Łódź, Łuck, Poznań, Sosnowiec, Toruń i Wilno) i 138 korespondentów nadzwyczajnych, rozrzuconych po całym terenie Polski. Poza tem P. A. T. utrzymuje stałą placówkę na terenie W. M. Gdańska, 6 placówek stałych zagranicznych (Berlin, Londyn, Moskwa, New-York, Paryż i Wiedeń) oraz 119 korespondentów nadzwyczajnych we wszystkich częściach świata.

Agencja Telegraficzna Express (A. T. E.) — przedsiębiorstwo prywatne, założone w r. 1925 — prowadzi szeroką akcję zagraniczną. A. T. E. informuje zagranicę o przejawach życia politycznego i kulturalnego, a prasę krajową o wydarzeniach całego świata. Liczba komunikatów A. T. E. dla prasy krajowej wynosi przeciętnie 1200—1500 miesięcznie. A. T. E. posiada stałych korespondentów we wszystkich najważniejszych ośrodkach życia politycznego w Europie (Paryż, Londyn, Genewa, Rzym, Berlin, Wiedeń, Praga, Ryga i in.). Poza tem A. T. E. nawiązała kontakt z prasowymi agencjami zagranicznymi i w ten sposób zapewniła sobie bezpośrednią wymianę depeusz.

Agencja Prasowa i Publicystyczna „Iskra”, założona w roku 1929, dostarcza prasie polskiej informacji o wszelkich wydarzeniach z dziedziny życia politycznego, społecznego i gospodarczego Polski przez codzienne wydawanie 3 biuletynów (politycznego, gospodarczego i artykułowego).

Katolicka Agencja Prasowa (K. A. P.) ma za zadanie informowanie o sprawach katolickich całej prasy zarówno w kraju, jak i zagranicą; w tym celu wydaje codzienny komunikat krajowy oraz periodyczny (mniej więcej raz na miesiąc) komu-

nikat zagraniczny w językach: angielskim, francuskim, niemieckim i włoskim. K. A. P. utrzymuje duży zespół korespondentów krajowych i kilkanaście placówek zagranicznych w Europie i Ameryce.

Poza tem na terenie Rzplitej Polskiej istnieje cały szereg agencji informacyjnych — specjalnych oraz kilkanaście agencji reklamowo-ogłoszeniowych, z których należy wymienić: Polską Agencję Reklamową (P. A. R.) w Poznaniu i agencje warszawskie: Reklama Polska i Towarzystwo Reklamy Międzynarodowej.

2. CZASOPISMA PERJODYCZNE I PRASA CODZIENNA.

A. OGÓLNE DANE STATYSTYCZNE. Prasa polska zostaje pod kontrolą Ministerstwa Spraw Wewnętrznych; kontrola ta ma charakter następczy — represyjny (w czasie wojny — przewencyjny).

Według stanu z dn. 31. XII. 1932 r. na całym terenie Rzeczypospolitej Polskiej wychodziło 1831 czasopism *)-perjodyków, ukazujących się raz na trzy miesiące lub częściej. Czasopisma redagowane były w językach: polskim — 1544 (84,3%), ukraińskim — 64, białoruskim — 6, niemieckim — 94, żydowskim — 84, hebrajskim — 9, rosyjskim — 8, litewskim — 4, francuskim — 13, angielskim — 2, czeskim — 1, łacińskim — 1, esperanto — 1. Codziennych pism wychodziło — 168; ukazujących się 2—4 razy tyg. — 93; raz tyg. — 334; 2—3 razy miesięcznie — 21; miesięczników 691; 2-mies. — 51; kwartalników — 124; nieregularnych — 149. Czasopisma perjodyczne rozrzucone są po całym terenie Polski; w końcu roku 1932 zanotowano 210 punktów wydawniczych (181 miast i 29 wsi).

Centrum czasopiśmiennictwa jest Warszawa; wychodzi tu 641 czasopism (35% prasy ogólnokrajowej), redagowanych w językach: polsk. — 595, żyd. — 27, hebr. — 7, ros. — 3, franc. — 8, ang. 1. Znacznymi ośrodkami publikacji perjodycznych są: Łwów — 165 czas., w jęz.: polsk. — 116, ukraiń. — 43, niem. — 2, żyd. — 3, ros. — 1; Poznań — 155 czas., w jęz.: pol. — 137, niem. — 18; Kraków — 106 czas., w jęz.: pol. — 99,

*) Wyżej podana statystyka nie obejmuje tych czasopism, które w roku sprawozdawczym nie wydały przepisowej liczby egzemplarzy; ogółem w ciągu roku wychodziły 2503 czasopisma.

franc. — 5, łac. — 1, esperanto — 1. Powyżej 50 czas. mają 3 miasta: Katowice — 65, Wilno — 55, Łódź — 52. Od 20 do 49 czas. mają 2 miasta, od 10 do 19 — 10 miast, od 5 do 9 — 21 miast, po 4 czas. ma 11 miast, po 3 — 18 miast i 1 wieś, po 2—31 miast i 1 wieś, po 1 czas. — 81 miast i 27 wsi. Najsilniej rozwinięte jest czasopiśmiennictwo w wojew. poznańskim, najslabiej — w tarnopolskim.

Z ogólnej liczby 1831 czasopism — naukowych, poświęconych różnym dziedzinom wiedzy, było 254; religijnych — 195; urzędowych i samorządowych — 128; spółdzielczych i ubezpieczeniowych — 38; ogólnoinformacyjnych i literackich — 521; ilustrowanych, rozrywkowych — 40; humorystyczno-satyrycznych — 14; artystycznych, muzycznych, teatralnych, kinoteatralnych i radiowych — 37; rolniczych, leśnych, ogrodniczych i hodowlanych — 64; technicznych i przemysłowych — 68; wojskowych — 15; automobilowych, lotniczych i żeglarskich — 7; sportowych — 28; wydawanych przez młodzież i dla dzieci i młodzieży — 200; organów zrzeszeń zawodowych — 114; gospodarczych i ogłoszeniowych — 82; innych — 26.

B. CZASOPISMA PERJODYCZNE. Prasa periodyczna niecodzienna wykazuje daleko posuniętą specjalizację; niema w Polsce żadnej dziedziny życia, któraby nie znalazła wyrazu w prasie współczesnej. W dziale czasopism naukowych najliczniej reprezentowane są: wychowanie i oświata 76 czas. oraz medycyna, która łącznie z higieną posiada 64 czas. Najpoczytniejszymi periodykami o charakterze ogólnym, interesującymi w szerokiej mierze ogół społeczeństwa, są: z pism poświęconych aktualnościom literackim 2 tygodniki warszawskie: Wiadomości Literackie i Pion; z pism społeczno-literackich Myśl Narodowa (Warszawa — tyg.); z pism humorystycznych tyg.: Cyrulik Warszawski, Mucha (Warszawa) i Wróble na Dachy (Kraków); z ilustrowanych — najwyższy nakład osiągają tygod. krakowskie: Światowid i Na Szerokim Świecie, oraz Poznańska Ilustracja Polska i tyg. warszawskie: Świat i Tygodnik Ilustrowany, a z ilustrowanych poświęconych wyłącznie kobietom najpoważniejsze są czasopisma warszawskie: Bluszcz (tyg.), Kobieta Współczesna (tyg.), Kobieta w Świecie i w Domu (dwutyg.); największymi i najpoczytniejszymi magazynami ilustrowanymi są miesięczniki: Naokoło Świata (Warszawa), i Tęcza (Poznań); najpoważniejszymi czasopismami o charakterze ogólnym są miesięczniki: Przegląd Współczesny (Kraków) i Droga (Warszawa). Zupełnie specjalne miejsce w dziale

perjodyków zajmują wydawnictwa Głównego Urzędu Statystycznego, publikujące dane statystyczne z najrozmaitszych dziedzin życia państwowego: Kwartalnik Statystyczny, Statystyka Cen (kwart.), Statystyka Pracy (kwart.). Handel Zagraniczny (mies.), Wiadomości Statystyczne (3 r. na mies.) i wiele innych; prawie wszystkie wydawnictwa G. U. S. redagowane są w językach: polskim i francuskim.

C. PRASA CODZIENNA. Z 1831 czasopism, 168 przypada na prasę codzienną; liczba ta znacznie powiększyłaby się, gdyby wliczyć do niej pisma wychodzące 2—3 razy na tydzień, posiadające jednak charakter prasy codziennej (typ pisma b. rozpowszechniony w mniejszych ośrodkach prowincjonalnych). Wielkie dzienniki polskie są wszechstronnymi informatorami; mają one naogół charakter organów partyjnych lub też podlegających wpływowi politycznym. Ogromną przewagę liczebną nad dziennikami sensacyjno-brukowemi mają dzienniki poważne; ideowe lub reprezentujące sprawy gospodarczo-regionalne. Pomimo wielkiej decentralizacji prasy główną siedzibą dziennikarstwa jest Warszawa; wychodzi tu 39 pism codziennych (23,2% ogólnej liczby dzienników), o najrozmaitszym charakterze i kierunkach. Prasę warszawską możemy podzielić na partyjną i informacyjną-bezpartyjną. Nadaje ona ton całemu dziennikarstwu polskiemu i dociera do najodleglejszych zakątków Rzplitej. Najważniejszymi politycznymi dziennikami stolicy są: Gazeta Polska, reprezentująca prasę rządową, Polska Zbrojna — wojskowa, Gazeta Warszawska i ABC — organy stronnictwa narodowego, Robotnik organ Polskiej Partji Socjalistycznej oraz Kurjer Poranny — dziennik postępowo-demokratyczny. Poza tem w Warszawie wychodzi cały szereg poważnych dzienników bez wyraźnej etykiety partyjnej. Największy nakład wśród dzienników stołecznych osiąga, zbliżony do sfer narodowych i katolickich, Kurjer Warszawski, pismo polityczno-społeczne, posiadające najbogatszy w Polsce dział ogłoszeniowy; Kurjer Warszawski jest bardzo rozpowszechniony w całej Polsce, a zwłaszcza w wojew. centralnych. Wielką poczytnością wśród mieszkańców Warszawy cieszą się dzienniki sensacyjno-brukowe wydawane przez Nowoczesną Sp. Wydawniczą: Express Poranny i Kurjer Czerwony, Dzień Dobry, Dobry Wieczór czyli t. zw. Prasa Czerwona oraz pisma o odcieniu prawicowym: Wieczór Warszawski, Nowiny Codzienne i Ostatnie Wiadomości. Stołeczną prasę żydowską, redagowaną w języku polskim, reprezentuje poczytny Nasz Przegląd.

Oprócz dobrej codziennej prasy stołecznej Polska posiada utrzymane na wysokim poziomie dzienniki prowincjonalne, które w wielu wypadkach wysokością nakładu przewyższają nawet dzienniki warszawskie. Prasa prowincjonalna różni się od stołecznej charakterem — przeważa tu typ prasy regionalnej (znaczną liczbą dzienników wychodzi w miastach wojewódzkich, poświęcając one wiele miejsca sprawom czysto lokalnym). Większość dzienników jest niezależna od partij politycznych, każdy jednak dziennik bezpartyjny ma pewien określony kierunek, z którym sympatyzuje.

Największą poczytnością, ze wszystkich dzienników polskich, cieszy się krakowski Ilustrowany Kurjer Codzienny, bogaty w materiał informacyjny, dotyczący całego terenu Rzplitej. Z innych pism krakowskich duże znaczenie, pomimo niewielkiego nakładu, mają: Głos Narodu i Czas. Wielkimi dziennikami połudn.-wschodniej Polski są pisma lwowskie: Kurjer Lwowski, Wiek Nowy i Gazeta Poranna. Spośród najpoczytniejszych dzienników zachodniej Polski, wywierających znaczny wpływ na szerokie rzesze społeczeństwa, należy wymienić pisma: Kurjer Poznański, Dziennik Poznański, Gazetę Bydgoską, Dziennik Bydgoski, Dzień Pomorski (Toruń), Słowo Pomorskie (Toruń) Express Zagłębia (Sosnowiec), Kurjer Zachodni (Sosnowiec), Polskę Zachodnią (Katowice) i Polonię (Katowice); pismami cieszącymi się dużą poczytnością na kresach półn.-wschodnich są: Express Wileński, Kurjer Wileński i Słowo (Wilno).

D. PRASA OBCOJĘZYCZNA. Na prasę obcojęzyczną w Polsce w r. 1932 przypada 15,7%. Pierwsze miejsce, pomimo pewnego spadku w latach ostatnich, zajmuje prasa niemiecka, licząca 94 czasopisma, w tem 16 dzienników. Największą poczytnością wśród dzienników niemieckich cieszą się: Deutsche Rundschau (Bydgoszcz), Kattowitzer Zeitung, Der Oberschlesische Kurier (Chorzów) i Neue Lodzer Zeitung.

93 czasopisma liczy prasa redagowana w językach: żydowskim i hebrajskim. Żydowska prasa codzienna reprezentowana jest przez 17 dzienników, w znacznej liczbie o zabarwieniu nacjonalistycznym. Większość bardziej poczytnych dzienników żydowskich wychodzi w Warszawie: Hajnt, Der Moment, Naje Folkscajtung.

Prasa ukraińska, posiadająca 64 czasopisma, skupiona jest prawie wyłącznie w wojew.: lwowskiem i stanisławowskiem;

reprezentują ją głównie tygodniki i miesięczniki; jedyne pismo codzienne *Diło* wychodzi we Lwowie. W języku białoruskim wychodzi 1 tygodnik i 5 miesięczników (5 czasop. w Wilnie).

Prasa redagowana w języku rosyjskim posiada 8 czasopism, w tem 2 dzienniki: *Russkoje Słowo* (Wilno) i *Nasze Wremia* (Wilno).

Z 13 perjodyków francuskich należy wymienić czas. wychodzące w Warszawie: *L'Echo de Varsovie* (2 razy tyg., posiadające charakter pisma codziennego), *La Femme Polonaise* (dwumies.) oraz *Pologne Littéraire* (mies.), zamieszczająca artykuły w jęz.: francuskim, angielskim i niemieckim. Poza tem w Polsce wychodzi kilkanaście czasopism redagowanych w językach: angielskim, czeskim, esperanto, litewskim, łacińskim i włoskim. Zaznaczyć należy, że wiele polskich czasopism naukowych, specjalnych i statystycznych posiada krótkie streszczenia w językach obcych, najczęściej w niemieckim lub francuskim.

E. PRASA POLSKA ZAGRANICĄ. Oprócz prasy, wychodzącej na terytorjum Rzplitej Polskiej istniało w końcu r. 1933 (stan na 1. I. 1934) 166 czasopism pol. poza jej granicami. Z krajów europejskich najliczniej jest reprezentowana prasa polska w Czechosłowacji — 20 czas., w tem 1 dzien.; w Niemczech 17, w tem 4 dzien., z których największemi są: *Dziennik Berliński* (Berlin) i *Naród* (Herne); trzecie miejsce zajmuje Francja, gdzie wychodzi 13 czas. — 3 dzien.: *Narodowiec* (Lens), *Wiarus* (Lille), *Głos Wychodźcy* (Lille); po 4 czas. polskie posiadają: Litwa (1 dzien.) i Łotwa; 3 czas. Rumunja; 2 — Austria; po 1 — Belgja, Danja i Holandia; poza tem 2 czas. (1 dzien.) drukowane są na terenie W. M. Gdańska. Bardzo bogatą prasę polską posiadają Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, gdzie wychodzi 78 czas. w tem 14 dzien., wielkimi centrami czas. polsk. są: Chicago i Detroit (po kilkanaście czas.), a następnie: Los Angeles, Milwaukee, New-York i Cleveland; najpoczytniejszem pismem codziennem jest *Dziennik Związkowy* (Chicago) — organ Zw. Narod. Polsk.; w Kanadzie zarejestrowanych jest 5 polskich czas. O wiele mniej liczną prasę posiada Ameryka Połudn., gdzie wychodzi tylko 12 czas.: w Brazylii 7 i w Argentynie 5, w tem 2 dzien.; jeden z nich, — *Codzienny Niezależny Kurjer Polski* (Buenos Aires) cieszy się wielką poczytnością. Na Dalekim Wschodzie, w Mandżurji wychodzą 3 czas. polsk.

F. INFORMACJE OGÓLNE. Całkowitą produkcję wydawniczą państwa rejestruje tygodnik — Urzędowy wykaz Druków, wydawanych w Rzplitej Polskiej (wyd. Biblioteka Narodowa), a statystykę ruchu czasopism miesięcznik — Urzędowy Wykaz Czasopism Rzplitej Polskiej (wyd. Biblioteka Narodowa).

Największe zbiory prasy w Polsce posiadają: Biblioteka Narodowa w Warszawie, która od r. 1928 gromadzi całą bieżącą produkcję wydawniczą prasy Rzplitej i Zakład im. Ossolińskich we Lwowie, posiadający najkompletniejszy zbiór dawnych polskich wydawnictw prasowych. Wielkimi zbiornicami prasy są: biblioteki uniwersyteckie i ministerjalne.

Najważniejszą organizacją zawodową dziennikarzy polskich, działającą na terenie Rzplitej Polskiej jest: Związek Dziennikarzy Rzeczypospolitej Polskiej (Warszawa) — członek Fédération Internationale des Journalistes. Ogólnopolską organizacją wydawców Rzplitej Polskiej jest: Polski Związek Wydawców Dzienników i Czasopism (Warszawa); jest to organizacja zawodowo-gospodarcza, mająca na celu rozwój i udoskonalenie prasy periodycznej w Polsce. Polski Związek Wydawców jest założycielem i członkiem Fédération Internationale des Associations des Editeurs de Journeaux.

W Warszawie istnieje specjalna szkoła dla kształcenia dziennikarzy — Wyższa Szkoła Dziennikarska.

BIBLIOGRAFJA.

Statystyka Druków r. 1932: Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 1933. Wolert Władysław i Grzegorzczuk Marjan: La presse polonaise. Warszawa, 1933. Smogorzewski Casimir: La presse en Pologne. Paris 1930. Katalogi agencji: P. A. T., P. A. R., Biura Pietraszek i inne.

DODATEK.

Dane dotyczące rozwoju poczty, telegrafu i telefonu w Polsce.

POCZTA.

	1931	1932	1933
Ilość placówek pocztowo-telegraficznych	4.510	4.494	4.419
	w milionach sztuk		
Przesyłek listowych	847	691	677
Druków	124	87	135
Czasopism	172	181	183
Paczek	12	10	10
Listów wartościowych	3,1	2,5	2,2
Przekazów pieniężnych	15,3	13,3	12,5

TELEGRAF.

	4.972	4.898	4.795
Ilość stacji telegraficznych			
	w milionach sztuk		
Telegramów	9,7	7,9	7,2
Radjotelegramów	0,49	0,42	0,46

TELEFON.

Długość linii międzymiastowych telefonicznych w kilometrach	29.919	30.390	31.170
Ilość central telefonicznych	2.913	3.018	3.307
Ilość abonentów telefonicznych	145.171	137.492	137.765

	w milionach sztuk		
Rozmów telefonicznych miejscowych	698,4	661,5	664,9
Rozmów międzymiastowych	26,1	19,4	20,1
Rozmów międzynarodowych	2,1	1,9	1,5

Liczby powyższe wskazują, iż spadek ruchów pocztowych, telegraficznych i telefonicznych wywołany depresją gospodarczą uległ już w r. 1933 znacznemu zahamowaniu, a niektóre liczby wskazują nawet na pewien wzrost poszczególnych ruchów w 1933 r., jak np. druki, czasopisma, rozmowy telefoniczne miejscowe, międzymiastowe i t. d.

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW
do mapy
załączonej do „Almanachu Polskiego“

- granice państwa
- granice województw
- miasta wojewódzkie
- miasta wojewódzkie — siedziby uniwersytetów
- inne miejscowości wymienione w „Almanachu“

U w a g a: Na mapie zostały oznaczone tylko te miejscowości, o których jest mowa w tekście „Almanachu” — tem się tłumaczy pominięcie wielu miast powiatowych.

50-

